

1938 Seitsmeteistkümmes aastakäik Nr. 7/8

EESTI KEEL

Akadeemilise Emakeele Seltsi ajakiri

Toimetus:

Joh. V. Veski
Peatoimetaja

J. Mägiste

A. Raun
Toimetussekreter

P. Ariste

Tartu 1938

Akadeemilise Emakeele Seltsi kirjastus

Sisukord.

	Lk.
1. V. N—s, Dr. Oskar Kallas 70-aastane	193
2. A. Saareste, Agenda Parva (1622) keelest	196
3. O. Sõster, Teise silbi poolpikk vokaal eesti ühiskeeles	213
4. V. Niilus, Reduplikatiivsõnadest	224
5. P. Ariste, Lõuna-eesti laringaalklusilist	233
6. E. Nurm, Ülevaade 1056 keskkoolilõpetaja ortograafilisest tasemest	238
7. H. Ojansuu †, Murdetekst Kraasnast	249
8. Kirjanduse ülevaade:	
J. Mg., Üks välismaine ülevaade eesti keeleteadusest	250
A. R., Koori- ja orkestrijuhi käsiraamat	251
9. Akad. Emakeele Seltsi koosolekuteateid:	
E. E., Koosolek 28. nov. 1937 (Poola keeleteasest jne.)	253
„ , Korraline peakoosolek 20. veebr. 1938 (arundatud, valimised)	253
10. Mitmesugust:	
V. N—s, Alide Peterson †	254
A. R., Koguge ja uurige keelevigu	255
Õiendusi	256
 Résumés. — Summaries.	
2. A. Saareste, Sur la langue de „Agenda Parva“ (1622)	213
3. O. Sõster, The Half-long Vowel of the Second Syllable in Standard Estonian	223
4. V. Niilus, Redoublements	232
5. P. Ariste, The Glottal Stop in the South-Estonian Dialects	238
6. E. Nurm, Aperçu sur le niveau des connaissances en orthographe des élèves des écoles moyennes	248

Dr. phil. O. Ph. Kallasele

tema 70-nda sünnipäeva puhul

pühendab

käesoleva numbri

Akadeemiline Emakeele Selts

EESTI KEEL

Akadeemilise Emakeele Seltsi ajakiri

Toimetus:
Tartu, Rüütli 24, III kord.

Talitus:
Akad. Kooperat., Ülikooli 5, tel. 63.

Dr. Oskar Kallas 70-aastane.

Käesoleva aasta 25. oktoobril pühitses dr. O. Ph. Kallas oma seitsmekümnendat sünnipäeva. See Saaremaa haritud köstriperekonnast võrsunud innukas töömees ja tubli eestlane on oma tegevuse kõrval diplomaatilisel, seltskondlikul, rahvuskultuurilisel ja folkloristlikul alal mahti leidnud ka eesti keelepõllul tegutsemiseks. Juubilari viimasena-nimetatud tegevusalale püüame alljärgnevas põgusalt pilku heita, puudutades enne paari sõnaga tema elukäiku.

Gümnaasiumi lõpetas ta Kuressaares a. 1887. Seejärel asus ta Tartu ülikooli klassikalist keeleteadust õppima. Oma stuudiumi lõpetas ta a. 1892. Juba järgmisel aastal läks ta Helsingisse, kus õppis sealses ülikoolis soome rahvateadust ja soome-ugri keeli. Ta oli esimesi eesti haritlasi, kes leidis kasuliku ja vajaliku olevat kodumaal omandatud teadmisi laiendada ja avardada vennasrahva soomlaste juures.

Innustunud rahvaluule- ja keeleuurijana võttis ta a. 1893 ette reisu Lõuna-Läti idaossa, Latgalesse, kus tutvus lähemalt sealse eesti rahvakillukese, Lutsi m a a r a h v a keele ja elu-oluga.

Seejärel oli ta mõnd aega (1893—1895) Narva poeglaste-gümnaasiumis klassikaliste keelte õpetajaks. Hiljem võttis ta ette pikemaid välismaareise, neid peamiselt edasiõppimise otstarbel.

Väitekirjaga eesti korduslauludest („Die Wiederholungslieder der estnischen Volkspoesie“) omandas ta Helsingis a. 1901 doktori kraadi. Tema teaduslikkudest eesmärkidest aetud reis Pihkva läheduses asunud K r a a s n a m a a r a h v a juurde toimus samal aastal.

Seejärele valiti ta Peterburi ülikooli era dotsendiks võrdleva keeleteaduse alal. Muuseas olgu tähendatud, et samal ajal oli ta ka Peterburi May gümnaasiumis kasvatajaks ja Pavlovi instituudis ladina ja saksa keele õpetajaks. Nendel ametikohtadel püsis ta kuni a. 1903, millal ta asus Tartu. Siin töötas ta Puškini, Treffneri ja riigi poeglaste-gümnaasiumis, õpetades ladina ja saksa keelt. Tartusse jäi ta kuni okupatsioonivõimude tulekuni a. 1918.

Kui a. 1905 prof. Y. Wichmann hakkas Soomes avaldama soome-ugri keele- ja rahvateaduse bibliograafiat (Bibliographie der finnisch-ugrischen sprach- und volkskunde), siis usaldati selle eesti osa (alates a. 1902) redigeerimine dr. O. Kallase hoolde (vt. FUF V, 1905, Anz.; VIII, 1908, Anz.; IX, 1909, Anz.; XIV, 1914, Anz.; XV, 1915, Anz.; XX, 1929, Anz.; XXIII, 1935, Anz.; XXV, 1938, Anz.).

Nimetamisväärased on tema teened Tartu Eesti Noorsoo Kasvatuse Seltsi asutamisel. Kui nimetatud Selts a. 1906 asutas oma keskkooli (Tartu E. N. K. S-i Tütarlaste Gümnaasium), siis asus dr. O. Kallas selle juhataja kohale. Seal oli tal tähtis osa etendada võitluses Vene võimuga emakeelse keskkooli ja eesti keele õpetuse eest.

Saksa okupatsioonivõimude surve kaotas ta oma koha. Enne seda oli talle okupatsioonivõimude poolt tehtud ettepanek hakata Tartu ülikoolis eesti keele üle loenguid pidama. Tõsise eestlasena pidi dr. O. Kallas sellest ära ütleva.

Peatselt järgnenud Eesti iseseisvuse algusest kuni paukileminekuni tegutses juubilar Eesti Vabariigi ülesandel diplomaadina välismaal.

Tähtsa teene eesti keele uurijatele osutas dr. O. Kallas oma uurimustega Lutsi ja Kraasna maarahva üle. Aastal 1894 avaldas ta oma esimese uurimisreisu tulemusena raamatu „Lutsi maarahvas“ ja a. 1900 „Kaheksakümmend Lutsi Maarahva Muinasjuttu“. Esimene neist sisaldab peale üldiste, etnograafiliste ja folkloristlikkude andmete ka üsna palju keelelisi teatmeid, kuna teine raamat on hinnatav tekstidekoguna. Mõlemad teosed on hilisematele uurijatele küllaltki huvipakkuvad. Dr. O. Kallase poolt eesti keeleteadusele avastatud Lutsi maarahva juures on hiljem käinud murdeuurijad P. Voolaine ja A. Sang, mõlemad AES-i ülesandel. Dr. O. Kallase isik näikse lutsilaste juures veel praegugi väga suures lugupidamises olevat. Kui a. 1935 mõned nooremad eesti keelemehed külastasid Lutsi maarahvast, siis oli sealsete elanikkude esimene küsimus dr. O. Kallase järele.

Teine tema poolt uuritud keelesaar asus mitte kaugel Pihkvast, Kraasna aleviku lähedal.

Aastal 1903 ilmus dr. O. Kallase sulest kraasnalaste kohta raamat „K r a a s n a m a a r a h v a s“¹. Selles käsitleb ta selle Lõuna-Eestist Venesse siirdunud rahvakillukese elu-olu, rahvaluulet ja keelt. Ta märgib, et juba sellal olid kraasnalased kõvasti venestunud. Praegu on nad tõenäoliselt täiesti välja sumnud, õigemini küll venestunud. Et peale nimetatud andmete on kraasnalaste keelest ainult väheseid lisateatmeid prof. H. Ojansuu ülestähendustes, siis on dr. O. Kallase teened selle murde avastajana ja esimese kirjapanijana silmapaistvad.

Aga mujalegi meie keele alal on juubilaril jätkunud selget pilku. Koos prof. J. Jõgever'iga astus ta Eesti Kirjanduse Seltsis vajalikke samme, et asuda eesti murdesõnavaara kogumisele. Olukordade sunnil katkes see töö, ja alles a. 1922 sai AES asuda selle mõtte teostamisele. Teine mõte, mille algatajaks oli jällegi dr. O. Kallas, oli eestikeelsete oskussõnade soetamine. Sedagi püüdis ta Eesti Kirjanduse Seltsi kaudu teostada. Hiljemini teatavasti asus sellele tööpõllule J. V. Veski.

Oluline on ka dr. O. Kallase algatus isiku- ja ristiniimede eestistamisliikumises. Nii ilmus a. 1911 „Sirvilaudades“ (lk. 17 jj.) tema sulest kirjutis „Uusi ristiniimesid“. Ta esitab seal ligi sada eestikeelset ristinime, mis osalt igivanad, osalt uued. Sama kirjutis ilmus täiendatult ja eri raamatuna a. 1914 ja a. 1921.

Otseselt eesti keelde puutuvate küsimuste kõrval on dr. O. Kallas avaldanud kirjutise ka meie sugurahva liivlaste kohta. See ilmus pealkirja all „Spricht man in Livland noch livisch“ (vt. FUF IV, 1904, Anz., lk. 1 jj.).

Tehes kokkuvõtet dr. O. Kallase tegevusest keelemehena ei saa loomulikult kõnelda tema sel alal tehtud töö ulatuslikkusest. Seda pole aga võimalik temalt nõudagi, olid ju keelelised harrastused talle ainult kõrvalülesanneteks. Küll aga peab tunnustama tema poolt kättenäidatud töösuundade tähtsust. Eks ole ju meie keelesaarte uurijad ja murdesõnade kogujad, samuti ka uute eestikeelsete oskussõnade ja eestipäraste isikuniimede loojad asunud dr. O. Kallase poolt näidatud radadele.

Unustada ei tohi ka seda pidevat tähelepanu ja huvi, mida

---

¹ Saksa keeles lühemal kujul pealkirjaga „Die Krasnyjer Esten“ ÖESToim. XXI 1.

juubilar on üles näidanud kõikide AES-i ettevõtete vastu. Pidevalt on ta ühenduses olnud eesti keelelu juhtivate isikutega, tihti neile saates oma ärksa silma ja kõrvaga tabatud huvitavaid tähelepanekuid.

Heade mõtete algatajana ja suundade näitajana on dr. O. Kallas tegutsenud eesti keelepõllul. Töölevirgutajana ja huviaratajana loodame teda edaspidigi näha eesti keele harrastajate ridades.

V. N—s.

Agenda Parva (1622) keelest.

Tänavu aasta algul, Õpet. Eesti Seltsi 100-aastase sünnipäeva pidustustel, saime heal meelel kuulda oma vanemate keelemälestiste, esimeste eestikeelsete trükiste nimestiku täienemisest tähtsa ühiku võrra. Oma sihikindlail otsinguil sattus ju Tartu ülikooli raamatukogu assistent hr. Otto Freymuth 1937. a. kevadel, mais, Saksamaal viibides, meie kodumaa Poola ajastul tähtsat osa etendanud jesuiitide kolleegiumi asupaiga linnas, Braunsbergis, jälile ühele tundmatu jesuiidist autori ilmutatud teosele, mis küll varem, vähemalt nimepidi, oli tuntud bibliograaf Herm. Gruchot'le a. 1887¹ ja otseselt ka saksa leedu soost lituanistile prof. G. Gerullis'ele a. 1930. Raamat on ainsa seni tuntud eksemplarina talle Braunsbergi Riikliku Akadeemia raamatukogus, selle pealkiri on „*AGENDA PARVA. In commo-diorem vsun Sacerdotum Prouinciae Liunionæ conscripta*“ ja 96 lk. suurusena ilmunud Braunsbergis a. 1622 („Brvnsbergæ, Typis Georgij Schönfels, Anno M. DC. XXII“).² Ta sisaldab riitusi, ristimise ja laulatuse palveid, haigepihti sõnu jms. Kuna raamat oli määratud mitte laiadele hulkadele, vaid üksnes vaimulikkudele, siis selle sisu suurem osa on ladina-keelne. Ainult kordadel, kui kiriku talitusest osa võtavad ka võhikud, esineb tekst ka rahva keeles, nimelt läti, eesti,

¹ Tema teoses „Zur Geschichte des Jesuiten-Kollegiums zu Braunsberg“, lk. 8, nr. 83.

² Agenda Parva teksti lehekülgede üldarv on 96, millest läti-eesti-poola-saksakeelset teksti on 24 lk. Eestikeelseid tekste leidub 17-1 lk-189 rida.

poola ja saksa keeles.³ Meid siin huvitava eestikeelse tekstiosa kohta järeldeb O. Freymuth omas teose väljaande eessõnas, lk. 26, eesti tõlke sõnastuse võrdluse põhjal muukeelsete tekstide sõnastusega, et eesti tekst ei ole mitte tõlgitud ladina keelest, nagu läti, poola ja saksa tekst, vaid et väljaandja on kasutanud juba olevat eeskujut.

Järgnevas püüaksime nüüd ligemalt selgitada, mida uut ja täiendavat pakub meile see vanuse järjekorras teine (küll ainult osaliselt) eestikeelne trükkteos ja kõige vanem lõuna-eesti-murdeline trükktekst meie keele ajaloo senisele tundmisele. Samuti katsuksime selgust taotada eestikeelse teksti autori isiku kohta.

Katkend Agenda Parva'st.

Armas weli | mette et sa
sageete olet patnu Jumalat
wasta | omme wiide mielde-ga
| se om | filmi-ga | kõrwu-ga |
maitsmise-ga nenä-ga | kätte-ga
nink yalguga. Seperäst palle
Jumalat | et temä sino pattu
andis annas: nink mina taha
sinno wõida se pühä wõid-
mise-ga | nink se usu palwus
teeb sinno ensas. Nink Ju-
mal Isänd pästap sinno erä
sinust tõwest | kui tervus
sulle tarbis tulep: ent kui sa
wêel pattu sifen olet andas
sulle ne sama andis. [lk. 52]

Armas weli, mõtle, et sa
sageede olet patnu Jumala(t)
wasta ome wiide meeldega,
see om, silmiga, kõrwuga,
maitsmisega, nenäga, kätega
nink jalguga. Seeperäst palle
Jumalat, et temä sino pattu
andiss annass; nink mina taha
sinno wõida see pühä wõid-
misega, nink see usu palwuss
teeb sinno õnsass. Nink Ju-
mal Isänd pästap sinno ärä
sinu(st) tõwest, kui tervuss
sulle tarbiss tulep; ent kui sa
weel patu sisen olet, andass
sulle nee sama andiss.

Kirjawiisist.

AP kirjawiis üldjoontes peab ühte toleaegete ortograafiliste traditsioonidega. Erilisemaist joontest märgitagu järgmist:

Konsonantide wäldete alal esineb järjekindlusetust: lühikesele pearõhulisele silbile järgnevat lühikest üksikkonsonanti

³ Andmed O. Freymuthi väljaandest „AGENDA PARVA Brunsbürgae. M. DC. XXII. Eestikeelseid tekste watureformatsiooniegest katoliku preestrite käsiraamatust“. Tartu 1938. Keelenäiteid Agenda Parvast tsiteeritakse siin selles publikatsioonis esineva AP teksti jooksuwa pignatsiooni järgi, s. o. lk. [6] — [52].

tähistatakse harilikumalt ühe, harvemini ka kahe tähega: 1) nimi (8, 18), Saht (22), rist-ifä ning emä (18), Bfut (20), Bfu (20), Bfume (20), fina (19, 20), erä (19), temä (19), Sumala (20), Lyha (21), fedä (32), abielo (29) 'abielu', ülesteuftnu (20), Pühä (20), waderille (24), olete (24), wanamba (25), wfu (52), Mina (31), eräwettap (25), erä-lunaštaya (41), töwest (52), fino-ga (32), fena (32) 'sõna', 2) part. kurratht (19), gen. wäggemmä (20) 'vägevama', luggema (24), hennese (28), hennele (31) 'enesele', piddädä (32), miñu (41), eräwettap (25). Sama kõikuvust teatavasti tunneme ka muudes kõige vanemais tekstides, nii Wanradt-Köllil (Sumala, enem, eranesz, kuid harvem ka ello, weffinuth), Lelow'l (Bfa, teme, kuid harilikumalt fzynna, nymmy, tullep), Müllerril (Sanat, tæma, Sumala, kuid fiddes, ifse, lebbh, ellab, erranes) ja Turu Käsikirjas (Mene era fina rjwa waim, kuid lebbi, wedde fiddes, sullase). AP-st kümme aastat uuemad J. Rossihniuse tekstid (1632) ja paarkümmend aastat uuem J. Gutsloff'i grammatika asuvad siin juba H. Stahli alustel, tarvitades üldiselt kahekordset tähte (Rossihnius finnä, fiffen, weggen, tulleme, omma, lebbi, harva finu, Gutsloff Ranna, Reffi, Lebbi, rummal, kōwwa, Ello), maha arvatud häälikud *h*, *j* ja vahel *w* (Gutsl.: Eheris 'iherus', ajama, Ross.: awal-damisse, pōhaft, aja). Kahe tähega märkimist leidub AP-s ka nõrgarõhulise silbi järel: Jesuffe (20). Ajastule haruldasemaks jooneks on AP-s kahekordne täht pikale silbile järgneva lühikese kaashääliku (nimelt $g = o$) märgiks: gen. hengge (32, 41), heigge (41) 'õige' [selle kõrval ometi harilikumalt heige (32), heiges (31) 'õigeks', hōiges (28) 'õigeks']. Teised vanemad autorid siin tarvitavad grafeeme *gk* ja *ck*, nii Müller Palgte, Wanr.-Köll gen. keife, Lelow gen. keife, Turu Käs. iulgtest, Rossihnius tulstut, Poick, Stahl löngt, tulstut, Göseke Rangfru, waidstama. Pikka vokaali märgitakse AP-s kord kahe, kord ühe tähega: 1) gen. wiide (52) 'viie', loõha (20), wêel (52), kaäs (20), foõlnu (20), 2) Päle (24), fanu (20, 24), tr. abikafas (28). Üllatav on aga katse kahe tähe ja abimärgiga (1) tähistada ülipikki vokaale ja pikki diftonge: faáb (8, 41), maá (20), kaäs (20), loõha (20), foõlnu (20), eên (28, 34).

tiëeb 'teeb' (52), wêel (52), wâese (32, kahel korral). Ometi leidub ka kordi, kus kolmas silbivälde on jäänud märkimata: ayno (20), ülesteuſnu (20), teufemist (21), hää (28), hõigeš (28) 'õigeks', heigeš (31, 32) 'õigeks', heige - heigge (32) 'õige', liig-rhawas (34), Poig (41), leib (41). Tsirkumfleksi tarvitust vokaali pikkusmärgiks me teatavasti tunneme juba a. 1648 ilmunud J. Gutsclaff'i grammatikast, kuid seal see ei taotle eraldada ülipikka völdet pikast: nom. Hõne, fãme, Sûrumb 'suurem' (nende kõrval ka wõras, Suhliſ) ja Sêmne, fõlma, Rârn, fûr, fãil (nende kõrval ka Hõrma, Rõhm, Mah). Ligem võrdlus igatahes osutab seda, et pikkade konsonantide erisugust ortograafiat leidub samal leheküljel ja koguni samas lauses (vt. näit. lk. 19, 20, 24).

Võõrastav tundub pika — mitte ainult ülipika ja kõrgelt artikuleeritud (mis oleks mõistetav) — *e* kirjutamine vahel *ie*-ga: miele-ga (28), mielde-ga (52), Tšedã (= *tšedã*, 24) 'teada', tiëeb 'teeb' (52), mille kõrval siiski leidub ka eên (28, 34), wêel (52). Kahel korral autor transkribeerib isegi lühikest *e*-d *ie*-ga: fiëdã 'keda' (28), miehele (29), hariliku-malt muidugi ferifut (20), terwuš (52), fedã (32), temã (19), erã (19), hennese (27) jne. Sedagi lahkuminevat kirjaviisi kohtame samades tekstiosades. Need *ē* ja *e* märkimised grafeemiga *ie* (ka *e*) on ilmselt seletatavad poola ortograafia mõjuga, vrd. XVI saj. poola ürikuis esinevaid kirjapanekuid *Piep* 'Peep', *Kierma Tocz* 'Keerma (?Kärma) Toots', *Kiernik Sim* 'Keernik Siim', *Piedo Kaur* 'Peedo Kaur', *Arikie Hann* 'Arike Hann', *Liepiko Mady* 'Lepiku Madi', *Sarlasie Jury* 'Saarlase Juri', *Mieczkilla* 'Metsküla', *Wieski Mady* 'Veski Madi' jne. Neis allikais tähistatakse *ie*-ga isegi *ä*-d: *Wierawe Mady* 'Värava Madi', *Kiergi Jak* 'Kärgi Jaak', *Lietlen* 'Lätlane' jne.⁴

Muudest ortograafilistest joontest mainitagu siin veel: *j*, *ij* märkimist *y*-ga ja *iy*-ga: halgu-ga (52), gen. meye (20), nom. teiye, teye (18, 19, 20, 24), hättã (32), fãiya (= *saija*) (22) 'saada', millega rinnu esineb aga ka Sumala (20), Sefuffe (20);

⁴ Vt. J. Jakubowski i J. Kordzikowski, Polska XVI wieku. T. XIII Inflanty, I (a. 1915).

sõnaalgulise *u* märkimist *v*-ga: *Уфу, Уфуме* (20) jne.;
liigse *h* kirjutamist sõna algule: *heige ~ heigge* (32, 41)
'õige', *höiges ~ heiges* (28, 31) 'õigeks', millest võiks järeldada,
et tekst rajaneb lõuna-eesi murdele, kus *h* oli hääldusest
juba kadumas või kadunud;

õ (*e*) märkimist *e*-ga: *fena* (32) 'sõna', transl. *enfās* (52)
'õndsaks', *ülesteufnu* (20) 'üles tõusnud', *Mina teota* (31—32)
'ma töotan', *teotanu* (29) 'töötanud', inf. *wetta* (28) 'võtta',
wetta (31) 'võtati', *erawettap* (25), *heige ~ heigge* (32, 35) 'õige',
heiges (31) 'õigeks', *heigete* (32) 'õieti', *teine* (= *teine*) (34)
'teine', *metle* (52) 'mõttele', mille kõrval leidub ometi ka *höi-*
ges (28) 'õigeks', *förwu-ga* (52), *töwest* (52), *föimutze* (loe:
höimutze) (24) 'hõimutsed, hõimud';

ü märkimist *ü* kõrval ka *v*-ga: *Ütle-üttele* (41), 'üttele',
Üttelge (18, 19, 22) 'ütelge';

e märkimist ühel puhul *ä*-ga: *änne* (35) 'enne';

täht *h* esinemine juhul *rhawas* (34) 'rahvas' on tingitud
mõistagi trükiveast (loe *rahwas*);

järgsilpide *ä* märkimist täht *ä*-ga (vt. allapoole!).

Kuid muudiski vanemais tekstides, XVI s-l ja XVII s.
esimesel poolmiljardil, pole need õigekirjutuslikud iseäraldu-
sed sugugi tundmatud: *Lelow ytoraa, mehe, Wanradt-*
Köll heme 'jääme', furyan, tehe, Müller mehe; — *Wanradt-*
Köll vřčma, Lelow vřřun; — *Lelow remu 'rõõmu', Müller*
Seymudt, eife 'õige' (harilikult küll *õ* ja *o*: *Söbrat, röim,*
toyne, moyras, wottab), *Stahl harva heerotut 'hõõrutud',*
Göseke harva heerun. J. Gutsloff'i grammatika aga näikse
õ-d peaaegu järjekindlalt märkivat *õ*-ga (*wõtma, Önne, Söng,*
Sölm, kuid seitma 'sõitma'), samuti varajasem J. Rossihnius
(*mönne, fögge, Sömma, töffi, kuid eřqua 'õkva'*).

Komitatiivi lõpp *-ga* on autori keelelises teadvuses veel
tundunud niivõrd iseseisva sugemena ja ühenduses sõnaga
ka (praegu eL-s *kañ*), et autor pole usaldanud seda tüvega
täiesti kokku kirjutada, vaid eraldab seda sidekriipsuga:
fino-ga (32), *mielbe-ga* (52), *yalgu-ga* (52), *miele-ga* (28),
filmi-ga (52), *förwu-ga* (52), *koguni Eы-ka* (32) 'ega', mil-
lega kõrvtuti loeme ka *Eыta* (32). Vt. allapoole!

Häälikulisest küljest.

Kõige põgusamastki pilgust meie tekstile jätkub, et AP keelt häälikuliselt — ja, nagu varsti alamal näeme, ka üldse — paigendada lõunaeesti murdealale. Seda tõendavad tüüpilised jooned nagu om (27) 'on', *ps* > *ts* (lažele, 24), *ks* > *s* (andis andmyst 20, Saħat fina rıffıtus faiya 22, abıfafaš 28), *hd* > *tt* (üttendust, 20), *đ* > *ij* sõnas faiya (22) 'saada', 1. persooni *-n* > *o* (Mına Ń. wetta, 31), *v* püsi sõnas auvuš (41) 'aus', *s*-i esinemine sõnas fıfen (52) 'sees', *e* sõnas ferıfut (20) jne. Siin leidub koguni sääraseid lõunamurde jooni, mis kaasaeglase Rossihniuse tekstides puuduvad, nimelt *-t* kadu (ne fama 52, teotanu 29) ja *ä*-harmoonia (temä 19). Rossihniuse keel teatavasti on ju segatud mitmete põhjamurdeliste sugemetega nagu *-t* (need fullafet lešıt), akt. pret. partits. *-nut* (tulnut), pass. pret. partits. *-tut* (walmıftut), vokaalharmoonia puudumine (temma ellab), *s*-minevik (ıttlıš, löıdfıt) jne., ja Gutsflaffigi grammatikas leiame *Ńıden*, *fačma* kõrvalt *piť*.

Kuna lõunaeestis on sõnalõpuline *-n* (ka genitiivis) kadunud nähtavasti varemini kui põhjaeestis, siis AP-ski, nagu muudeski XVII s. algpöolmikust pärinevais lõunamurdelistes tekstides — vastandina põhjaeesti omadele —, meie ei leia jälgi sellest *n*-st: neine lašte (18), Pühäde üttendust (20), fıfe wäggemä (20) 'kõige vägevama', fe laže (24), Päle fe (24), fe abıelo fıffe (34), Sıno käre fıffe / nınt fıno hole fıffe / anna mina oma hengge (41), temä ayno Poya / meye Šfändä (20), Mına teota (31—32) 'mina töotan' jne. See tekst atesteerib ka lõunaeesti varajasemat *đ* kadu esivokaalseis sõnus 1. ja 2. silbi piiril: Sıno käre fıffe (41), kuna põhjaeesti mälestised tarvitavad veel *Ræddeřt* 'käest' (Müller), *keddeřt* (Stahl), *fehıeřt* (Göseken). Kuid teiselt poolt pakub AP meile ka mõningaid muistseid keelendeid. Väga arhailine on *d* sõnas gen. wiide 'viie' (52) (vrd. ka Rossihniusel *wıgeš*), sest juba Mülleril on *Wiendel* 'viidendal' ja Stahlil *wıheřt*. Vanemal, assimilatsioonita kujul esineb ka kindmä[řt] *föämeřt* (28), vrd. praegu San, Urv, Krl, Har jm. *kımmäs* gen. *kımmä* 'kindel, tugev, kange, tubli', Rõu *kımmäppä* 'kindla-

mini, tugevamalt', häälikuliselt vrd. põhjamurdeis *rantēmet* >
> *rañdmed* > *rammed*.

Mõningad murdejooned pakuvad tugikohta teksti keele murdelise päritolu veelgi ligemaks lokaliseerimiseks. Nii *fiſen* = *sizèn* 'sees' viitab Võn (ida- ja lõunaosa), Kam, Ote, San, Kan, Urv, Krl ja Har alale, kus praegugi esineb *sizèn*, (mujal eL-s *sehèn*, *sihèn*, *sizeH*, *sēH*, *sēHN*, *sizeHN* jne.). Sõnakuju *tervuš* (52)⁵ 'tervis' puhul vrd. praegust Ran, Nõo, Kam, San *ter'vuš* (mujal eL-s *ter'viz*, *ter'viš*, *ter'viš*, *ter'vüš* jne.). Ses mõttes eriti tähtis ja huvitav on keelend *ſagǵēte* (52) 'sagedasti', ilmselt loetav *sagēede* või *sagēede*, -ette (<*sakēda*-), ja kõrvutatav järgmiste nüüdisaegsete vastetega: SanTagula, Krl-ligaste *sagēde*, Har *sagēhepe*, KanKarsti *sagēele*, UrvVaabina *sagēelle*, KanSuurküla *sagēhehe* (~*sakkest*), RõuHurda *sagēhehe*, SeObin. *sagēhehe*, Vas *sagēhi* 'sageli', Plv *sagēene* 'sagedane', Kra *sagēheba* 'sagedamini'.⁶ Rossihnius ja Gutsclaff tunnevad seda sõna põhjamurdelisel kujul *ſagǵedaſte*. — Sõnakuju *fiſe* (19) 'kõik' gen. *fiſe* (20) 'kõige' on ülalnimetatud Tartu-Võrumaa piirikihelkondades praegu täiesti tundmatu (seal esineb *keik*, *keik*, *keik* gen. *keoè*, *keoè*, *keoè*), kui mitte arvestada SanLõuna, Krl, HarMõniste, Rõu ja UrvVaabina lähikõlalisi kujusid *kiik* gen. *kiè*, *kiik* gen. *kiè*, *kiik* gen. *kiè*, *kiik* gen. *kiè*. Seevastu lõunaeesti läänemurded kohati tunnevad praegu AP esindusele täpsemalt vastavaid teisendeid: Pst, Krk *kiik* gen. *kiè*, Trv, Hel *kiik* gen. *kiè*. — Sõnakuju *inimine* (20, 41) on aga praegustes eL murretes üldse tundmatu (esineb *inime*, *inimen*, *iñnemene*, *inimine*, *inemene*, *inēminē*) ja viitaks enam kirdemurrete poole (VNg, Lüg, Vai *inimine*). — *Meš* (8, 27) 'mis' puhul vrd. Puh, Nõo, Kam, San, Krl (hv.) *meš* ~ *meš* (eL idapool — Kan, Urv, Vas, Se — *mià*, *mià*, *meà*, *meà*, Plv, Krl [hrl.], Rõu, Urv *miš*).

Vanem, diftongiline kuju *ſyſa*, *ſy-ſa* (32) 'ega' näikse

⁵ Kirjutus *tervuš* võiks vastata ka hääldusele *ter'vüš* (Rõn, San, Urv, Kan, Har jm.).

⁶ Lääne- ja põhja pool esinevaid murdekujusid: RõnSoontaga *sak-kette*, VõnMooste *sakkestē*, Nõo *sagēdāde*, Ote *sagēdalē* ~ *sakkestē*, Krk *sakkest*.

praegustes lõunaeesti murretes igatahes puuduvad (leidub *egà, ega* ?), kui mitte arvestada Koi *àik*, küll aga tuntakse seda kohati saartel (Jäm *äigà támà tēdond*) ja kirdes (Vai *eiga* 'ka mitte'). AP-eelsest ega kaasaegsest kirjakeelest pole allakirjutanule see arhailine vorm silma puutunud, kuid vähe hilisemal ajal tarvitavad seda J. Hornung „...et nemmad fedda Jffa eiga mind ei tunne“ (MKKnKR 76) ja A. Thor Helle „Eiga nemmad se külmaga kanna wilja kofko?“ (K. Anw. 391). — Eitusverbi minevikuvorm esineb meie tekstis *i*-liselt: *Jš teota* (29) = *iš teõtta*, s. o. ei töotanud, nagu see esineb ka Mülleril (*šhš iš paiata meddy Jšfand*), Rossihniusel (*iš taša, EE 108,18*)⁷, Gutslaffil Vn. Test. (*iš annu*). Praegune lõunaeesti aga tunneb igal pool kas *eš* (*eš veštà* 'ei võtnud') või, setus ja osalt keelesaartel, *eš, is, eš, aš, uš*, postpositsioonis esinedes ja vokalismilt eelneva peaverbi lõpuvokaalist olenevalt. Nähtavasti ainult HarMõniste tunneb *iš*-teisendit: *iš laštà* 'ei lastud'.

Järgsilpide vokalismis on AP-s *ä*-harmoonia alati selgesti tähistatud *ä*-tähega: päftäp (52), part. meä 'mida' (34), piddädä (32), gen. wäggemmä (20) 'vägevama', feä (20) 'kes', Pühäde (20), kindmä[ft]t švämešt (28), erälunastaya (41), Šedä (24) 'teada', ifä ninf emä (18), fedä (32), erä (19), temä (19), Pühä (20), fiädä (28) 'keda', hättä (32). Kõige vanemas eesti kirjakeeles seda *ä*-d teatavasti märgitakse *e-ga* ja *a-ga*: Wanradt-Köll *elewet, pereld, theme, pehtwe* (kuid *pöhaft, tema, pidä*), Lelow *tennenh, teme, ellewat*, 1535. a. Ametivandes *wegfewell yšandell, theme*. Aga AP kaasaegseis põhjaeesti ja lõunaeesti tekstides leiame juba ainult *a-d*, nii Mülleril *Rülladt, Emandat, Peiwa*, Rossihniusel *hendas, Seperrast, Šffanda, šväme, eggal, temma, fedda* (kuid ka *Šffandelle*), Gutslaffil *pähštma, ähhitama, rüchemä, Rõaräht, wëritama, heitma*. Nõnda siis järgsilpide *ä* suhtes püsib AP keel väga kindlalt lõunamurrete alusel.

AP tekst tarvitab järgsilpides algupärast *o-d* algselt ja hiliseltki lahtises silbis: nom. ja part. *abielo* (32, 29), part.

⁷ Rossihniusel on tähelepandav ka *eis*: *finna eis tašaš nišuggušt finnu lohdušt... mitte lašče huča minna* (42).

ello (21), gen. ayno (20), kofko (24), ühel korral ka algselt kinnises sihbis: fe elo-andha leib (41). Algset *u*-dki esindab *o* pronoomide *mina*, *sina* genitiivis (mino 32, 41, fino mitmel korral 27, 32, 52) ja mõnikord partitiiviski (finno 31, 32, 52; kuid siiski part. miñu 41, 24). Algset *o*-d aga esindab *u* mõnikord lahtises, kuid eriti kinnises silbis juhtudel nagu gen. vfu (52), prees. sg. 1. p. Vfu (20), 2. p. Vfut (20), pl. 1. Vfume (20), gen. waimu (20), part. ferifut (20), olgu (24, 32), gen. Pattu (20), auvuš (41), auvušta (32), halgu-ga (52), kõrwuga (52, kuid fino-ga, 32!), kattuffe (41), kõimuše (24). Vokaalide *o* ja *u* esinemise foneetilisi tingimusi on raske nende näidete varal kindlaks määrata, sest pole ju ükski kirjakeele-mälestis samal tasemel nagu häälikuliselt täpne murdetekst. Tõenäolikult see keel rajaneb niisugusele murdele, kus algupärane *o* oli juba (üldse või eritingimustel) liginemas *u*-le. Praegu teatavasti on algsm. *o* järgsilpides püsinud lõunaesti kõige idapoolsemis murretes.

Morfoloogilisest küljest.

Agenda Parva keele vormistikku iseloomustavad järgmised jooned:

Sõnast *see* esineb gen-s ilma sufiksita (*-lle*), kujul *se*: fe laše (24), Päle fe (24), fe abielo fiffe (34). Praegustes eesti murretes see lühike genitiiv on väga haruldane (kõnelemata muidugi esinemisest liitsõnades ja sõnaühendeis, nagu *seepärast*, *seetõttu*, mida tunneb ka ühis- ja kirjakeel), seda leiab mõnest servmisest põhjamurdest (Mus gen. *sē*, Põi *sē*), KuuViinistu gen. *señ*, MMgToljasi *mā tuññen kül sē mehē ku.mā nāñen*) ja lõunas Võn-st (Võn-Mooste *sī lašē azi*) ja ühelt keelesaarelt (Koi gen. *šie*). Vanem kirjakeel aga tunneb seda vormi küllaldaselt, nii Wanradt-Köll sen effymesen, ßen, Müller sen Sauwa fiffe, Rossihnius fe fombe perrast, Stahl fe hauwa fiffe, samuti Guts-laff (Se).

Komitatiivi käände kuju poolest on AP keel moodsam mitte ainult eelkäijaist (Wanradt-Köll peywe faes, Lelow Vpantšwfas 'isand su kaas', Müller Sannade faas, meddy faas, armufš), vaid ka järglastest nagu Rossihnius (Waimo

kašn, finnu kašn), Stahl (henneffe kašš), Vigäus (kumba kašš) jt. Siin esineb *kansak > kâs > -ga autori keelelises teadvuses osalt veel abisõnana, osalt aga juba sufiksina: fino-ga, yalgu-ga jne. (vt. ülal lk. 200).

Edasi märgitagu siin mõningaid AP analüütilise illatiivi juhtusid, nagu se abielo fiffe (34), Sino kâe fiffe / nint fino hole fiffe / anna mina oma hengge (41). Teatavasti ka praegu kalduvad lõunaeeesti murded enam tarvitama abisõnalisi sise- ja väliskohakäändeid kui põhjaeeesti idioomid.

Part. finno (52, vrd. aga gen. fino, seals.) puhul vrd. praegusi lõunaeeetilisi kujusid Hel-Ida, Ote, KamLoode, SanLõuna, UrvLääne, Plv, Rõn, VasLõuna, Koi, Lut *siñnù*, RõnLõuna, KamKirde, SanPõhja *siñnu*, VõnIda, Kan, UrvIda, PlvLõuna, VasPõhja, Se *siñnò* (ja kui finno = = *sinù*, siis Ran, Puh, TMr, Nõo, RõnPõhja *sinù*). — Tähelepanu köidab ses tekstis ka gen. pl. neine (9) 'nende', mis praegustes lõunamurretes paistab olevat tundmatu (puudub ka Wied. grammatikas), vrd. Hls, Krk, Pst, Trv, Hel, Ran, Puh, TMr, Nõo *neñdè*, Rõn, Ote, San, KrlPõhja, UrvEdela, HarKoikküla, SeLääne *neñdè*, KamPõhja *näedè* (-*näñdè*), Kan, UrvLoode, RõuLoode, RâpPõhja, Se *näidè*, Koi, Lut *näide*, VõnMooste *nädè*, Lut, Kra *näde*, Krl *naidè*, *naidè*, Rõu *naidè*. Seda neine-kuju tunneme ka veel Rossihniusel (neide kõrval); Gutsclaff tarvitab oma grammatikas *Neinde*, Vana Testamendi tõlkes aga *neihde* ja *neihnde*. See kuju on muidugi kõrvutatav soomes esinevate vastetega (Agricola'l jt.) *neinen* ja *neinnen* (= *näinen*, *näinnen*). Lähtekujuks on olnud vist *neinden, *näinden (vt. O j a n s u u, Itämerensuom. kielten pron., lk. 127 jj.).

Isikulised asesõnad *meie* (*me*), *teie* (*te*) esinevad meie tekstis kujul: nom. *teie* (18, 20, 24), *teie* (20), part. *teid* (34), all. *teile* (24), gen. *meie* (20). Praegu lõunaeestile on aga murdeomased teatavasti nom. *mē-me* (läänes ja põhjas) ~ *mī, mi, mi?*, *mī?* (lõunas ja kagus), samuti nom. *tē, te, ti, ti, ti?*, *ti?*, gen. *mē, mē, me, mi, mi?*, *mī?*, *mī* jne., samuti gen. *tē, tē, te* jne. (part. *meid, teid*, all. *meilè, melè* jne.), kui mitte arvestada mõne põhjapoolsema kihelkonna uuemat pruuki: nom., gen. *meiie, teiie*. Kuna lõuna-

ja saartemurretele on tõenäolikult algselt omane olnud ainult kujude **medek > meʔ > miʔ > mi* (gen. *meden > mē, mī*), **mek > me* esinemine (mujal põhjaeestis aga **meidēk > meijē* ja **mek > me* kõrvuti), siis AP nom. ja gen. *mehe, tehe - teihe* on küllap vist pandavad põhjaeestiliste mõjustuste arvele.

Pronoomide morfoloogias on tähelepandavad ka vormid *hennese* (28) ja *hennese* (31). Teatavasti praegu lõunamurrete valdav enamik tarvitab siin partitiivi alusel kujundatud tüüpi *enda*: Hls, Pst, Trv, Krk, Hel *ēnde, ēndele*, Ran, Puh, TMr. Nõo, Kam, VõnPõhja, Ote, San, HarLääne *ēndā, ēndāle*, VõnLõuna, UrvLääne *iindā, Krl iinde*, Kan, Urvlda, Plv, Rāp, RõuPõhja, Rõulda, RõuEdela, Vas, Selääne *hiindā, hiindāle, hiindālle*. Ainult vähestes murretes leiame veel vanemat moodustustüüpi, näit. HarMõnistes gen. *heinne*, ad. *heinnele*, allat. *henele - heinnele*, kom. *heinnega*, mõnes külas ka gen. *hinē*, RõuLoodes gen. sg. *hiinne*, SeLutepääs *hinele*, Koi-s *iindā-jenne (-iindā)*, Lut-s *hiinne (-hiindā)*, Kra-s *hinne*. Possessiivsuffixiga (*h*)*enese* (AP *hennese*) näikse aga praegustes lõunamurretes puuduvat hoopis, esinedes tüüpilise põhjamurrete joonena. Vanemas kirjakeeles seda tarvitavad aga muudki lõuna-eeesti autorid, Rossihnius *hennesse man*, Gutsclaff *hennesse* (Gr.), *hennelle - hennesse* (a. 1649—56 Vana Test. tõlkes).

Pron. *keä* (20, < **keyä*) 'kes' puhul vrd. praegusi San, Kan, Urv, Krl, Har, Plv, Rõn, Vas, Se *kiä*, kohati Har, Se *keä*, Koi *kiē - kiä*. Muudele vanemaile lõunaeesti tekstidele näikse see kujund üldse olevat võõras, tarvitatakse selle asemel *ken* (interr.) ja *kumb* 'kes (relat.)' (Rossihnius), *kes* 'quis', *ke* 'qui' (Gutsclaff). Tähelepandav on ses tekstis ka interrogatiivse pronoomeni *mis* või *mea* (< **miyā*) partitiivi vorm *meä* (34), mis nüüdseis lõunaeesti murrakuis tundub vägagi haruldane (harilik on nom. *miä, meä, miä, meä*, gen. *miŋk*, part. *midä*, näit. Urv, Se jm.): KanSuurkl. *miä sä ütli?* LutJaani *miä ma' ti?*

Verbi morfoloogia valdkonnas esmalt märgitagu vahe-korda: om 'on': pl. *omma* (24, 25), vrd. praegust *om - om*: *ommä* Krk, Ran, Võn, Ote, San, Urv ja Krl pool, *om - om*: *ommaʔ*

KanLääne, Urv, Har ja Se alal ning *um - um : umma* ? Plv-s, Rõu-s, Vas-s, Lut-s ja Kra-s (mujal pl. *omava, omava, oma*?, *ommave, ommeve, ommava*?, *omva*?). Esindus siis viitab lõunaeesti keskmurrakuile, Lõuna-Tartumaale ja Lääne-Võrumaale. Rossihniusel siin leiame om : ommat, Gutslaffil om : omma.

Preesensi sg. 3. persooni vorme tarvitab AP põhjaeestilisel (-p) kujul: erämettap (25), pästap (52), nagu see omane praegugi lõunaeesti lääne- ja põhjapiirkonnale: Hls *sekkub, mürgeldeb*, Ran *käib, pēdāb*, Puh *kāzēb, sālvap, paranēp*, Krk *jāp, loēp, pešsāp*, TMr *kogōb, tulep, taŗreitap*, Nõo *lazep, äitsep*, Luk *tulep* (osalt nendes murretes, üldiselt aga kaugemal kagu pool valitsevad juba tüübid *vi 'viib', ā 'ajab', tulē 'tuleb', taŗt 'tahab', ragjō 'raiub', suni 'sonib' ja tulēz* (Hls), *kūzūš, punents* (Krk) 'punetab', *elāš 'elab', kaibaš 'kaebab', (h)äitšes 'õitseb', siblitsēs, parandaš*. Sama põhjaeestilist tüüpi tarvitavad ka Rossihnius (tulleb, šahb, wišb, ütleb, annab, armaštāb, tāhendap) ja Gutslaff (fāb).

Indikatiivi preesensi pl. 2. persooni lõpp esineb kord -t kujul: Šahat tehe še latše ... rift-ifā nink emā olla? (18, selle kõrval siiski tehe olete, 24, peāte, 24). Seega siis pl. 2. pers. = sg. 2. pers. (Šahat šina, 22). See muidugi pole mingi keele- ega trükiviga, vaid toleaeagne faktiline keelepruuk teatud alal eL-s, vrd. praegugi KrlÄhejärve *kaštt malguittēt kaū?* PlvAlakūla *mištē kakku?* *mištē hullat?* RāpVeriora *tt?* *aijēt 'te ajasite', Lut umblēt 'õmbled, õmblete'* (muid pl. 2. pers. tunnuseid eL-s on *-tte, -tte?*, *-de, -de?*, *-tti*). Pl. 1. pers. lõpp AP-s seevastu on alati -me: šalgame (19), Šfume (20, 21). Nüüdseis eL idamurdeis (ka Ote, San, Urv, Har) selle vormi lõpp on üldisemalt -mi, mi? (*olemi, sāmi*?) või jälle kogu vorm esineb lõputa (*lāšsi, mī sā 'me saame'*).

Kolmesilbiliste verbitüvede teine infinitiiv on AP-s vanemat tüüpi armata (32) 'armastada', aumvūta (32) 'austada', mis peab ühte lõunaeesti kesk- ja põhjaosades juba vananenud ja haruldase, peamiselt kõige kagupoolsemal ja läänepoolsemal aladel veel üldise esindusega: Rõn-s kohati *paranda*, Kam-s kohati *õppeitta*, Urv edelas *imeitte*, keskel *armasta*?,

Plv lõunas *aviitta*?, HarMõnistes *toimenda*, *selläitta* jne., Rõu-s *paranda*?, *ehittä*? jne., Vas-s *kiroitta*?, *aviitta*? jne., Setus *seleittä*?, *kañnanta*? jne., Lut-s *paranda*?, *seleittä*? jne., Hls-Krk-Pst-Trv-Hel alal *istuitta*, *ohveritte*, *paranitte*, *seläitte* jne. Kolmesaja aasta eest võis aga see esindus lõunaeestis olla veel täiesti üldine. — Teiselt poolt aga AP tarvitab kahesilbilistel lühivärtelistel verbitüvedel põhjaeestipärast *da*-list infinitiivi piddäbä (32), vrd. praegusi ja muidugi tolaeagseidki lõunaeesti vorme: Puh, Võn *aija* 'ajada', Krl *solla*? 'sulada', *koitta*? 'kududa', Kan *sukki* 'sugeda', Plv *koimmi*? 'komida, peksta', Röp *lukke*? 'lugeda', Har *pükkä*? 'pügada', Rõn *piitta*? 'pidada' jne.

Vahekord nom. sg. ristit (6, 24): nom. pl. ristitu (25) esindab AP-s säärast algupärasemat esindust, nagu tuttav meile mõnest praegusestki kagupoolsemast lõunamurdest, näit. KanSuurküla *kiri om kiroittet, kiroittet rämat: kira? oma? kiroittedu?*, Plv *kiroittet: kiroittetu? hamme?*, HarMõniste sg. *vid: pl. vidü, tahet: taheitü*, Rõn *nät: nättü?, löüt: löüttü?, ristit: ristidü?*, Lut *oppi: oppidu?*. Lõunaeesti suuremas osas teatavasti on ainsuse kaju üldinenud ka mitmusesse. Rossihniuse tekstid tunnevad siin üksnes põhjaeestipärast *-tut* lõppu mõlemas arvus: *kittetut*, *Ristitut*, *kirjutut*. Võimalik, et AP aegu esines veel kogu lõunaeestis suhe *ristit: ristittü?* (*ristidü?*).

Adverbi sufixi *-te (-itte)* varal sõnas heigete (32) 'õieti' puudub meil küll kindlam võimalus AP keelt murdeala mõttes ligemalt paigendada, sest üle kogu lõunamurde valdkonna leiame — *-itti (päviitti, seliitti* — rohkem läänes ja põhjas) ja *-lde, -lde, -lde?* (*pärvilde, oiseldde, sällilde* — enam kagus) kõrval — kujusid *vimätte, säliitte*, (Urv) *vimätte?*.

Ühel korral tarvitab AP ka küsiliidet *-(e)s*: *Ommeš* (6), 'kas on', vrd. rahvakeeles Khn *kašsis lauppas pulmäd oñd? temäs külis kuä?* 'kas ta ka kuulis?', Lüg *mittäs sulgud?* Sa *onš, onts?* 'kas on?', kirjakeeles Stahlil *Epš finna ollet münno kašš õhe grossi sehdtnut pehwa paldaq?* 'kas sa ei ole...?', J. Gutsloffi Vana Test. tõlkes... *Eis se olle ninda, Gösekel onds ful lapses?, mittus hawa?* 'kui sagedasti?', A. Verginiuse Uue Test. tõlkes *Sinnas Summala Rörge*

Preeftrit teotat?, Seft kumb Poig es om...?, Kumb es se furemb Käft om Säduffen, Hornungil Kauaks sa olled fin Rootfis olnud, Masingil „kül kaal õigust teeb, ja näitab paljus sul kaupa on“, praeguses kirjakeeles *ons* 'kas on', *eks*, *paljuks*. Selle -s, -es algupära kohta vt. H. Ojansuu arvamusi „Itämeren suom. kielten pron.“, lk. 81, 93.

Süntaksi

alalt märgitagu AP keeles atribuudi kongruentsi esinemist (neile lažile, 24, omas heiges ninf laulatetus abinaišes, 31, felle lažele, 24, kord koguni liialdatult, vigaselt finust töweft, 52). Nimetagem siin ka inversioonilist, ilma küsisõnata küsilause tarvitamist juhtumil nagu Tahat fina...? (28) 'kas sa tahad', kuigi teisel leidub ka KUs fina vſut...? (41). Eitusverbiga või laiendiga lauset alates tarvitab autor pronominaalse subjekti ja predikaatverbi inversiooni: Cyka taha mina | finno maha yättä (32,1-2), Sino käe fiffe... anna mina oma hengge (41). Kõrvallauses esineb predikaatverb lause lõpul: ... kui wanamba Sumal eräweftap (25), kui mina sedä fõämeft fulle teota (32). Liittempuse lülide inversiooni leidub mõnel korral: ... et se laž riftit om (ne laže riftitu omma)... (24-25), ... meä teine teifele teotanu om (34). Ka iseloomulik lõunamurdeline konstruktsioon tüüpi *sä tettüs* (saab tehtuks) esineb juba meie tekstis: Tahat fina riftitus faina? (22). Objekti alal on tähelepanдав täissihitise tarvitus juhul nagu Mina teota (= tööta) ... ütš heige abielo fino-ga piddädä (32).

Sõnavara.

AP sõnavaral ei ole meil pikemat peatust. See on müüdi oluliselt lõunamurdeline: man (32) 'juures', weli (52) 'vend', ent (52) 'aga' jne. Sääraste ühiskondlikkude terminite kui abielo (29) ja abifaša (28) kõrval tõstkem esile haruldasemaid sõnu nagu *abinaine* (transl. abinaišes, 31, 'abielunaiseks, mehenaiseks'), mis leidub ka Rossihniusel (*Abbinaine*), ja *abimees* (transl. abimeheš, 32, 'abielumeheks'), vrd. Rossihniuse *Abbimeheš*. Ka esineb siin praegu lõunamurdeis väga haruldane partikkel *amaš* 'kuni, saadik' (*amaš furmani*, 32), vrd. Kra (Ojansuu) *am?* (*am? jo om tuu ääštak*

AP ja kaasaegsete lõunaeesti autorite keele ja kirjaviisi võrdlustabel.

Praegune kirjakeel	AP 1622	Rossihnius 1632	Gutslaffi Gr. 1648	Gutslaffi Vana Test. 1649–56
abielu	abielo	Abbi ello	Abbi Ello	abbi Ello
abikaasa	tr. abifafas, amat	tr. Abbitahfas ammo	Abbitās —	ammact
ega	Ėy-ka, Ėyta	—	—	—
enese(le)	henneſe, hen- nele	henneſſe, hen- daſ	Henneſſelle	hennele~hen- neſſelle
es	iſ	—	—	iſ
inimene	inimine	Inimene~ Inimene	Iniminne	inneminne
ka, -ga	kaās fino-ga	kaĥn ſinnu kaĥn	—	kaĥn wāhe kaĥ, kā- jede kaĥn
kes	keā	ken	ke 'qui', keſ 'quis'	rel. ken, int. keĥſ
kõik	kindmä[ſ]t kiĥ: gen. kife	kindmeſt kiĥt ~ kiĥt: kife ~ kiĥke ~ kiĥke	— keiĥ, -c	g. pl. kindimete keiĥ: keiĥe
maa	maā	Maĥ	Maĥ	maĥ
meie(gen.)	meye	meije	Meye	meije
mis	Meſ: p. meā	mea	Meſ ~ Mea	rel. mea, int. meſ
need	ne	need	Nee	neet
nende	neine	neine ~ neide	Neinde	neiĥde~neiĥde
ning	nint	nintĥ	Nintĥ	nintĥ
on	om: omma	om: omāt	om-omma	om: ommat
rahvas	rhawaſ (= rahwaſ)	rahgwaſ~rag- waſ	Rahgwaſ	rahgwaſ
ristitud	riſtit: viſtitu	Riſtitut: riſtitut	—	—
saada	ſaiya	ſahda	ſada~ſaja	ſahda
sagedasti	ſaggēcte	ſaggedaſte	ſaggedaſte	—
sees	ſiſen	ſiſſen	ſiſſen	ſiſſen
selle	ſe	ſe	Se	ſeĥ
sind	p. ſinno	p. ſino ~ ſinno	p. Sinno	p. Simo
sõna	ſena	Sõna, ſõnna	Sõnna	ſõnna
teine	teine	teine	tõine	tõine
tervis	terwus	terwus	—	—
tõota-	teotanu, teota	toiwutanut	toiwutama	toiwuta
veel	wēcl	wēhl	wēhl	—
viie	gen. wiide	wige	—	wiĥge
õige	heigge~heige	eucĥe	õigĥe	—
üpris	üppreſ	—	üppriſ	üppriſ

'siitä on jo vuosia'), Rossihniusel ammo se furma fiffe, Guts-laffi Vana Testamendi tõlkes ammač-ommač, Mülleril amma sen ilma oša, Stahlil ammo igfawest emmiš igfawest, Göseke'l ammo halčmiffest emmiš oša, Verginiusel ammat üttestfani Tunnini ja viimati veel Masingil ammat Šürfawäele, Rura-rand ammat Düna jõe funi (MNL 1823, lk. 116, 214). Ühel korral esineb tekstis algupäralt selgusetu sõna *üpris* (*üpres* <? + *peris*?): Ommeš se laš üppres ristmätä ečš enne ristit? (6), mis Wanradt-Köllil ja Rossihniusel küll näib puuduvat, kuid leidub muudel vanemal autoreil, nagu Mülleril (*üpris* errapolgkwat, 194), Stahlil (*üpris* heš mehle fašš, LSp. 299), J. Guts-laffil (*üppris* 'trefflich') jt. Huvitav on ka nimetus liig-rhawaš 'Herren vnd Frawen' (34), *liig-rahwaš*, millele rahvakeeles praegu tuge vististi ei leidu. Märgitagu lõpuks ka kiriklikku terminit (še ilma) erä-lunastaja (41) esinemist, sõna *võtma* erisugust tähendust ütluses fino fena wetta (32) 'sinu sõna kuulda'⁸ ja sõna hõimuše (Šedä olgu teile wadderille | et teiše olete šanu kõi muše [k- pro h-!] selle lašele... ninf se laše... Šfäle ninf emäle, 24) erilist tähendust 'vaimsed sõbrad' (?).

* * *

Ülalesitatud analüüsist meile selgus, et mullu avastatud AP tekst esineb, muude kaasaegsete keelemälestistega võrreldult, suhteliselt väga heas ja õiges lõunaeesti murdes. Vigu ja eksimusi selles leidub vähe, nendeks märgitagu siin vahest ainult ebaetümoloogilise *h* tarvitust sõna algul (heige 'õige'), paari objekti- ja reksiooniviga või küsitavust nagu Mina teota... üš heige abielo fino-ga piddädä (32), olet patnu Sumalat (pro Sumala) wašta (52) ja mõnd ekslikku kongruentsi nagu omme wiide mielde-ga (52), šinušt tõwest (52). Ka põhjaeestilisi sugemeid kohtasime selles tekstis kasiuult (vt. ülal lk. 202 jj-d), näit. ?inimine, nom. teiše ~ teye, gen. meye, hennese, -p lõpp preesensi sg. 3. isikus (eräwettap), inf. piddädä. Keeleajalooliselt see lühike tekst ei paku küll midagi üllatavat, kui mitte mainida mõnd niisugust arhai-

⁸ Sel puhul vrd. J. Guts-laffil Vn. Test., I Moos. 37, 8: Šišk wõtta nüd, armas poič, minnu šonna, ni kui Minna Šinu teššu.

list või lõunamurdele haruldast keelendit nagu neine 'nende', faggêete 'sagedasti', wiibe 'viie' ja gen. fe 'selle'. Ortograafiliselt see mälestis, kuigi järjekindlusetu ja kirjuilmeline nagu muudki XVI—XVII saj. keeletekstitid, on häälikute pikkusväldete märkimises sageli otstarbekas (nimi, ifä, wiibe) ja koguni üllatavalt täpne (faâs, foõlnu).

See korralik keeleoskus muidugi eeldab kas pikemat aega Eestis elanud muulasest autorit või mõne teise ja nimelt eesti soost autori varemalt koostatud teksti(de) kasutamist või koguni AP eesti tekstide eesti päritoluga autorit. Mõningad slaavilised, poolalised jooned teksti ortograafias ja häälikute käsitusel (*e* ja *ē* märkimine mõnel korral *ie*-ga) lubavad arvata ainult teatud poolalisi mõjustusi, nimelt autori poola haridust. Teadupärast ju Poola ajal, katoliikliku vastureformatsiooni ajastul töötas 1583—1629 Tartus jesuiitide kolleegium (a. 1595 nimetatud „Dorpatense collegium“), kes korraldas ka tõlkide seminari. Selles õppeasutuses õppijad olid ju kahtlemata suurelt osalt eestlased.⁹ XVI saj. lõpul tunneme isegi nimepidi eestlast, jesuiidi vaimulikku Michael Sommerit, kellele 1598. a. algul tehti ülesandeks koostada mõned eestikeelsed õpperaamatud ja kelle kohta Braunsbergi kolleegiumi matriklid tunnistavad: *magno adiumento fuit nostris in libris in Esthoniâ linguam vertendis et concionibus exponendis*.¹⁰ Eesti keelt tol ajal mingil määral vallanud muulastest aga tunneme hollandi jesuiiti Th. Busäus't, eestikeelse katoliku katekismuse (1586) väljaandjat, ja saksa jesuiiti J. A. Weltherus't (Völcker), kes olevat a. 1591 avaldanud mingi eestikeelse teose ja kes 1605.—10. a. eesti keelde tõlkinud *pios aliquot libellos*.¹¹

Ülal ka nägime, et AP tekst pakub meile mitmeidki tugikohti otsustamiseks, kust Lõuna-Eesti osast võis AP eestikeelsete tekstite autor või nende tekstide aluseks olnud

⁹ Vt. G. Suitsu art. „Poolaaegsest kirjanduslikust viljelusest meie maal“ koguteoses „Poola“, lk. 158 jj.. G. Suitsu ja M. Lepiku „Eesti kirjandusajalugu tekstides“ I, lk. XIV—XV; Eesti Ents. IV 70.

¹⁰ Vt. A. R. Cederberg, Ajal. Ajak. 1927, lk. 182 ja Biogr. Leks., lk. 484 (Sommer, Michael).

¹¹ Vt. G. Suits, tsit. teosed ja Biogr. Leks., lk. 563—4.

varemate tekstide koostaja pärit olla või missugust murret võis AP tekstide muulasest autor tunda. Kitsama maa-alalise levikuga murdejooned nagu *fiſen, terwus, ſaggêete, meſ, iſ, om* : pl. *omma*, mõnel määral ka *hennete, feä, fif 'kõik'* ja *Saħat teye* (vt. lk. 207) viitavad kõik enam-vähem Tartu-maa lõunaosadesse ja Võrumaa lääneosadesse (suurel määral siis praeguse Valgamaa idaosadesse), kõige laiemaid võimalusi arvestades kihelkondade nagu Rannu, Rõngu, Kambja, Võnnu, Otepää, Sangaste, Karula, Hargla, Urvaste ja Kanepi alale, kitsamalt aga, nende murdejoonte levikute kontsentrit silmas pidades, kõige tõenäolikumalt Sangaste kihelkonda või ka Urvaste, Kanepi või Hargla lääneosadesse. See paigendus siin on tehtud muidugi kõigi reservatsioonidega, sest murdenähtuste levikupiirid võivad olla ju 300 aasta vältel õige tunduvalt muutunud.

3. XII 38.

A. Saareste.

Sur la langue de „Agenda Parva“ (1622).

L'auteur analyse la langue du premier texte en estonien du sud, qui est en même temps le second de tous les textes estoniens imprimés. Ce texte a été découvert en 1937 par O. Freymuth dans une publication des jésuites appelée „Agenda Parva“, qui parut à Braunsberg en 1622 et dont un exemplaire est conservé dans une bibliothèque de cette ville. Cet ouvrage de 96 pages est en latin, mais il contient aussi des textes plus courts en letton, estonien, polonais et allemand, dont 89 lignes en estonien. Les parties estoniennes sont en dialecte méridional très pur, plus correct que les autres textes du XVI. et de la première moitié du XVII. siècle. L'auteur en a été ou un Estonien élève de quelque collège de jésuites ou un allogène possédant bien la langue estonienne. Le rapprochement des traits dialectaux du texte avec l'extension géographique des phénomènes dialectaux actuels permet même de localiser le parler qui a servi de base à ce texte, à savoir dans le centre de l'aire linguistique de l'estonien méridional, fort vraisemblablement dans la paroisse de Sangaste (nord et nord-est de la ville de Valga) ou dans le voisinage oriental le plus proche.

Teise silbi poolpikk vokaal eesti ühiskeeles.

Käesolev kirjutis põhjeneb Tartu Ülikooli Foneetikalaboratooriumis tehtud katsetel. Töö juures on tarvitatud Baltzer-Zimmermann'i kümograafi, mille tahmaga kaetud silindrilise Rousselot' membraaniga ühendatud metallnõelake regist-

reerib katseisiku poolt suulehtrisse kõneldavate sõnade häälevõnked. Ribandi (trasse) ülemisele äärele võetud ajakurv võimaldab sõnade ja häälikute pikkuse mõtmist sajandiksekundites. Kogu töö ulatusel oli trumli tiirlemiskiiruseks võetud 40 tiiru minutis.

Vokaali asendi suhtes on vaatlusaluseks vokaaliks võetud teise silbi üksikvokaal, eriti aga selle poolpikk asend. On jäetud kõrvale poolpikkus vokaalühendeis ja väljaspool teist silpi.

Et peale kvalitatiivsete vahede erinevad vokaalid üks teisest ka kvantiteedi poolest (madalad vokaalid on üldiselt pikemad kui kõrged vokaalid),¹ siis on vaatlusaluseks vokaaliks võetud kõige pikema kvantiteediga vokaal *a*; vastavalt sellele on valitud ka näited.

Näitesõnad on võetud kõik ühiskeelsed. Need on *agar, kadak, kamba, kampa, kapa, kapaga, kapagagi, kapp, kaste (kaštè), oksa (okšä), paat, pada, padade, padadega, paiga, paigad, pakatavatest, paugatades, piida, piigad, raba, rabade, rabadega, saabas, saad, saada (sâda), saapa, salga, tatar, tuka, vabastab, varas, varda.*

Igalt katsealuselt on seega saadud 33 sõna, iga sõna keskmiselt viis korda. Üldse on mõõdetud sõnafoneeme 229 (1127). Välja on arvestatud kõikides sõnades kõik häälikud nii absoluutses kui relatiivses pikkuses.

Katseisikuid oli seitse, neist viis põhja-eesti, kaks lõuna-eesti murdealalt. Katsealused on kõik meessoost, enam-vähem ühel haridusastmel (üliõpilased) ja ühevanused. Nad kõnelevad kõik laitmatut ühiskeelt ja nende häälduses polnud märgata võõrkeelte mõjusid. Katsetamise ajal olid nad kõik teadmatutes töö teema ja enamik ka meetodite üle.

Küsitlemisel kasutasin Fr. Äimä meetodit: et saada sõnu võimalikult loomulikkudena, esitasin katsealustele küsimused, millele tuli vastata soovitud sõnaga. Niisugusel juhul on ainult minimaalne võimalus, et katsealune mõtleks sõna häälikulisele küljele ja püüaks teoretiseerida hääldamisel. Soovides saada näit. sõna „pada“, asetasin katse-

¹ Vrd. Kai Donner, Salmin murteen kvantiteetisuhteista, Helsinki 1912, lk. 8.

alusele küsimused: „Mis keeb?“, „Mis on tulel?“ jne. Et mõne sõna puhul oli raske moodustada loogilisi küsimusi, siis esitasin katseisikule puuduliku lause, mida tal tuli täiendada soovitud sõnaga, näiteks: „Laps tahab süüa — s a a d a“ jne. Et ära hoida valevastuseid, asetasin küsitlus-kava katsealuse nägemispiirkonda.

Mõõdetud on ainult üksiksõnu. Iga sõna moodustab omaette lause, iga sõnalõpuline häälik on seega ka absoluutses lõpus. Häälikuid mõõtsin täpsusega 0,5 sajandiksekundit; et enamikul juhtudest oli arvutamisel jagajaks 5 (sõna esines 5 korda), on absoluutsed keskmised pikkused võetud ühekohalise täpsusega. Relatiivsed pikkused on arvutatud kahekohalise täpsusega.

Absoluutse ja relatiivse kvantiteedi kasutamisel tekkis mõningaid raskusi: kerkis küsimus, kumba eelistada võrdlemisel ja näidete esitamisel. Absoluutsete pikkuste kasutamisel tuleb arvesse võtta kõnetempo, mis on erinev, isegi ühel ja samal isikul. Relatiivsete pikkuste kasutamisel ei saa võrrelda häälikuid eri sõnades, sest ühe hääliku muutumisel sõnas muutub ka kõikide teiste häälikute relatiivne kvantiteet. Püüdsin valida keskteed, s. t. kasutades ühte pidasin ühtlasi silmas, et tulemused oleksid kooskõlas ka teisega.

Töö tehnilises osas on talitatud mag. P. Ariste instruksioonide järgi: näitesõnade iseloomu ja alammäära suhtes, katsealuste valikul, aparaatide käsitlemisel, häälikupikkuste määramisel.

Käesolev töö on deskriptiivset laadi. On püütud laboratorsetele katsetele toetudes näidata, missuguseil tingimusil ja missugusena esineb teise silbi poolpikk vokaal eesti ühiskeeles. Töö piiridesse ei ulatu seni lahendamata poolpika vokaali tekkimise küsimus.

Vokaalide pikkusastmeist.

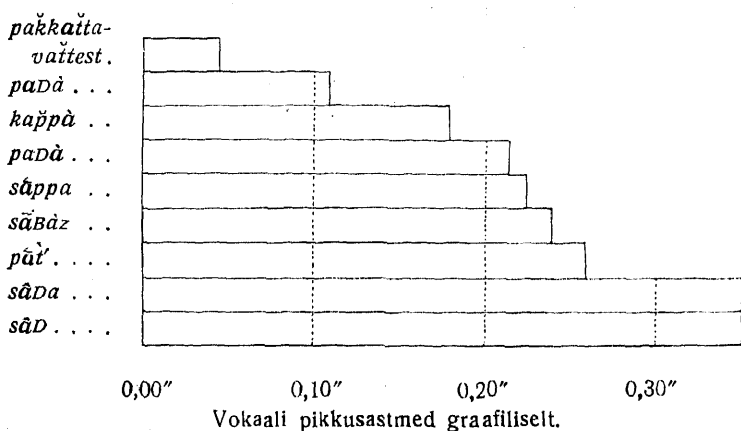
Vokaale liigitatakse nende pikkuse järgi pikkadeks ja lühikesteks. Pikal vokaalil eraldame kolme pikkusastet: pikk, poolteistpikk ja ülipikk; lühikeste vokaalide rühma moodustavad samuti kolm eri pikkusastet: ülilühike, lühike ja poolpikk.

Pikad vokaalid esinevad eesti keeles peamiselt ainult esimeses silbis, lühikesed vokaalid nii esimeses kui ka järgsilbes.

Vaatleme näiteid vokaalide pikkusvahekordade kohta: 1. ülilühike, 2. lühike, 3. poolpikk, 4. pikk, 5. poolteistpikk ja 6. ülipikk.

	absol. keskm. pikkus saj.-sekundites		kõikumus	
1. <i>pakkaittävaittäest</i>	4,5		2,9—6	
2. <i>padà, ravà . . .</i>	10,7	12,5	8 —15,1	9,5—16,6
3. <i>kaäpä, padà . .</i>	17,0	20,4	11,9—22,6	15 —26
4. <i>säBäz . . . . .</i>	23,1			16—28
5. <i>pät', säppa . . .</i>	25,1	21,4	21,4—36,3	17 —29
6. <i>säd, säda . . . .</i>	34,1	33,9	29 —44	27,4—40,2

Näeme, et pikkusvahed on antud juhtudel selged.

Ülilühike vokaal on tuntavalt lühem lühikesest vokaalist. Lühikese ja pika vokaali kõikumispiirid ei puuduta teineteist. Poolpikk vokaal erineb tuntavalt lühikesest vokaalist, kuid pika vokaaliga langeb ta oma kestuselt üsna lähestikku. Pika ja ülipika vokaali piirid on selged. Nende vahepealse astmena esineb poolteistpikk vokaal, kohati pika, kohati ülipika vokaali ulatusel, lähenedes siiski rohkem pikale vokaalile.

Üldmaksvas eesti ühiskeele teaduslikus transkriptsioonis ei märgita pikka vokaali kaugemal esimest silpi. Käes-

oleva näite puhul tuleks aga märkida 2. silbis esinevat poolpikka vokaali sõnas *padà* pikkusmäärgiga. Katsealustel harjulasel ja petserlasel on „poolpikk“ vokaal palju pikem pikast vokaalist: harjulase „poolpika“ vokaali absoluutne keskmine pikkus 26 saj.-sek. (relatiivne 1,72), 1. silbi pikk vokaal 20,8 (rel. 1,59); Petseri katsealusel poolpikk vokaal 20,6 (1,43) ja pikk 16 (1,17). Ka pärnulasel ja võrulasel on poolpika ja pika vokaali vahe õige väike. Ainult paaril põhjaeestlasel — virulasel ja saarlasel on pikk vokaal tuntuvalt pikem poolpikast vokaalist.

Näite *padà* puhul on teise silbi vokaal sõna lõpus, seega ühtlasi ka absoluutses lõpus, kuna käesolev töö käsitleb ainult üksiksõnu. Absoluutses lõpus esinemisel suureneb vokaali kvantiteet. Lauses, mitte absoluutses lõpus esinevatel vokaalidel võib kvantiteet olla ka teissugune.

Teise silbi vokaalid eesti ühiskeeles.

A. Kahesilbilistes esimesevätelistes sõnades.

a. Teine silp lahtine.

Näideteks on foneemid *padà*, *ravà*.

Esimese silbi vokaal suhtub teise silbi vokaali järgmiselt:

	suhte keskmine	à absol. pikkus	suhte kõikumused eri katseisikuil
<i>padà</i>	1 : 1,98	20,4	1,50—2,86
<i>ravà</i>	1 : 1,65	20,0	1,28—2,30

Teise silbi vokaal on esimese silbi vokaalid poolteist kuni kaks korda pikem, kõikumustega üks ja veerand kuni kaks kolmveerand. Oma absoluutses keskmises pikkuses teise silbi vokaal peaaegu vastab esimeses silbis esinevale pikale vokaalile (vrd. *sāvàz*). Käsitletav vokaal on selgelt poolpikk, isegi pikk.

b. Teine silp suletud.

1. üksikkonsonandiga.

Näideteks on foneemid *varàz*, *agàr*.

Esimese silbi vokaal suhtub teise silbi vokaali järgmiselt:

	suhete keskmine	suhete kõikum.	<i>a</i> absol. pikk.
<i>varàz</i>	1 : 1,21	0,88—1,70	13,9
<i>agàr</i>	1 : 1,48	1,10—2,02	15,9

Teise silbi vokaal on tuntavalt lühem kui eelmisel juhul. Ta on üks ja veerand kuni poolteist korda pikem esimese silbi lühikesest vokaalist.

2. kõvenenud poolpika klusiili või konsonantühendiga.

Pean tõestatuks väidet, et käesoleval juhul ei esine poolpikk vokaal,² seepärast esitan ainult ühe näite, foneemi *kaDaķ*.

	suhete keskmine	suhete kõikum.	<i>a</i> absol. pikk.
<i>kaDaķ</i>	1 : 1,43	1,10—1,80	10,7

Teise silbi vokaal on esimese silbi lühikesest vokaalist keskmiselt poolteist korda pikem. Oma absoluutses pikkuses on ta aga tuntavalt lühem kui eelmistes näidetes. Vokaal on lühike.

B. Kahe silbilistes teisevärtelistes sõnades.

a. Teine silp lahtine.

Näideteks on foneemid:

	2. sb. vok. absol. keskm. pikkus saj.-sekundites		2. sb. vok. absol. keskm. pikkus saj.-sekundites
<i>kastè</i>	16,0	<i>pīDà</i>	18,1
<i>vardà</i>	16,5	<i>salgà</i>	18,2
<i>tukķà</i>	16,8	<i>kambà</i>	18,5
<i>kaŗpà</i>	17,0	<i>oķsà</i>	18,5
<i>paigà</i>	17,7		

Käesolevate näidete teise silbi vokaal on selgelt poolpikk. Mitte nii pikk, et seda võiks märkida pikaks (vrd. Aa), kuid tuntavalt pikem esimese silbi lühikesest

² J. Mägiste, Eesti keele häälikute rel. pikkusest eksperimentaalfoneetika valguses, lk. 23 (lk. 2), käsikiri Eesti Keele Arhiivis.

vokaalist. Rühm on õige ühtlane, kõikumused väiksemad kui eelmistel rühmadel.

Vaatleme võrdluseks foneemide *kaḗpà* ja *kaḗpã* esimese ja teise silbi vokaalide omavahelist suhet:

	suhete keskmine	suhete kõikumused	1. sb. vok.	2. sb. vok.
<i>kaḗpà</i>	1 : 2,19	1,43—3,20	8,3	17,0
<i>kaḗpã</i>	1 : 1,61	0,58—2,15	7,5	14,6

Nõrga astme puhul on teise silbi vokaal esimese silbi vokaalist enam kui kaks korda pikem, ta absoluutne keskmine pikkus 17,0. Seega kuulub teise silbi vokaal poolpikkade hulka.

Tugeva astme puhul on teise silbi vokaal esimese silbi vokaalist enam kui poolteist korda pikem, ta keskmine absoluutne pikkus 14,6. Seega enamik katsealustest on hääldanud teise silbi vokaali ka siis poolpikalt, kui esimene silp on ülipikk.

Veel üks näide:

	suhete keskmine	suhete kõikumused	1. sb. vok.	2. sb. vok.
<i>kambà</i>	1 : 2,14	1,41—2,86	8,9	18,5
<i>kamppa</i>	1 : 1,85	1,60—2,28	9,0	16,4

Nähtub, et ka esimese silbi tugeva astme puhul on teise silbi sõnalõpuline vokaal poolpikk.

Praegu kehtimas olevas transkriptsioonis seda juhtu poolpikaks ei märgita, sest et käesolevate näidete teise silbi vokaali poolpikkus nähtavasti on tingitud teise silbi vokaali absoluutsest lõppasendist.

b. Teine silp suletud lühikese üksikonsonandiga.

Näideteks on foneemid:

	absol. keskm. pikkus
<i>paigàd</i>	10,0
<i>piḡàd</i>	10,7
<i>tattâr</i>	11,8
<i>sãbãz</i>	15,1

Vastavalt Ab1-le on ka siin teise kinnise silbi vokaal lühem teise lahtise silbi vokaalist. Oma pikkuselt läheneb teise silbi vokaal pikemat liiki esimese silbi lühikesele vokaalile (vrd. lühikeses lahtises silbis esineva esimese silbi vokaaliga), kuid teise silbi ja järgsilpide lühikesest vokaalist on ta tuntavalt pikem. Käesoleva juhu vokaali määrgime poolpikaks.

D. Kolme- ja enamasilbilistes sõnades.

a. Kolmesilbilistes esimese- ja teisevältelistes sõnades.

Näideteks on foneemid:

	absol. keskm. pikkus
<i>kaḥpāga</i>	11,6
<i>paḥāde</i>	12,0
<i>raḥāde</i>	13,4
<i>vaḥastab</i>	10,5

Olukord on üldjoontes sama kui kahesilbiliste sõnade puhul. Kui teine silp on lahtine, on teise silbi vokaal pikem esimese silbi vokaalist. Sel juhul määrgime teise silbi vokaali poolpikaks. Kui teine silp on suletud, on teise silbi vokaal ka vastavalt lühem. Sel juhul on õigustatud teise silbi vokaali märkimine lühikeseks vokaaliks, kuigi vahe mõlemate juhtude vahel ei ole iseenesest suur.

Võrdleme foneemi *kaḥpāga* kõiki vokaale nende absoluutsetes keskmistes pikkustes.

1. sb. vok.	2. sb. vok.	3. sb. vok.
7,8	11,6	13,3

Esimese silbi vokaal on lühike. Teise silbi vokaali määrgime poolpikaks. Kuid kolmanda silbi vokaal on antud juhul pikem teise silbi poolpikast vokaalist. Kerkib küsimus, kas sel juhul ei peaks me ka kolmanda silbi vokaali märkima poolpikkusega. Käesolev juht on analoogiline *kamppajuhuga* (vt. eespool). Ka siin on lühikesel vokaali ootusevastane poolpikkus tingitud vokaali sõnalisest ja absoluutsest lõppasendist, — lauses aga on olukorrad teissugused.

b. Neljasilbilistes sõnades.

Näideteks on foneemid:

	2. sb. vok. abs. keskm. pikkus
<i>kaḗpagaGi</i>	9,7
<i>paDaDeGa</i>	10,0
<i>raBaDeGa</i>	10,1
<i>paugaġtadez</i>	5,7

Eelmistes tüüpides esineva poolpikaks märgitud vokaaliga võrreldes on käesoleva tüübi sõnade teise silbi vokaal lühike, viimase näite puhul isegi peagu ülilühike.

Poolpika vokaali esinemisel teises silbis näib arvesse tulevat neli tegurit:

1. Teise silbi (praegune) lahtisus. Kui kahe-silbiline sõna on vokaallõpuline, pikeneb teise silbi lühike vokaal poolpikaks. Kolmesilbilistes esimese- ja teisevälte-listes sõnades on teise silbi üksikvokaal poolpikk, kui teine silp on lahtine. Algne silbi lahtisus või suletus praegu osa ei mängi.

2. Esimese silbi nõrgaastmelisus. Esimese lühikese või nõrgavärtlise silbi puhul pikeneb teise silbi vokaal. Tundub, nagu oleks kõnelejal iga sõna hääldamiseks varutud teatud hulk energiat: kui esimene silp on lühike, kasvab teise silbi kvantiteet ja just silbi kandev osa, vokaal.³

3. Vokaali sõnalõpulisus. Sõnalõpuline vokaal on pikem sõnaseemistest vokaalidest. Tüüpide *paigà* ja *paigàD* teise silbi vokaalid märgime mõlemad poolpikaks, ometi ligineb *paigàD*-juhul teise silbi vokaali kvantiteet peagu lühikese vokaali omale võrreldes *paigà*-juhuga. Näites *kaḗpaga* on kolmanda silbi vokaal pikem mõlemast eelmisest vokaalist.

³ Käesoleva töö autoril kerkis töö jooksul üles soov võrrelda sõna sisehäälikute suhtumist teise silbi kvantiteeti (kas üksikvokaal või vokaal pluss konsonant), kuid esialgsed püüded sel alal ei andnud oodatud tulemusi. Raskused tekkisid eriti mitmesilbiliste sõnade puhul.

Näit. *kaḗpà aḗp*: $\dot{a} = 0,61 : 0,39$; $1 : 0,65$; $1,56 : 1$

kaḗpa aḗp: $a = 0,72 : 0,28$; $1 : 2,64$

kaDaḗk aD: $a + k = 0,36 : 0,23 + 0,41$

aGàr aG: $\dot{a} + r = 0,39 : 0,33 + 0,28$ jne.

4. Vokaali viimasesilbilisus. Viimase silbi vokaal on pikem eelmiste silpide lühikestest vokaalidest — see ilmneb vokaalide võrdlemisel kaugemal esimest ja teist silpi (näit. sõnades *paugattadez*, *pakkattavattest* on järgsilpide vokaalidest pikim viimase silbi vokaal). Ise küsimus, kas see ka lauses esinedes alati nii on.

Poolpika vokaali esinemine teises silbis on tingitud neist neljast tegurist. Mõõduandvamad neist näivad olevat esimesed kaks. Kolmas tuleb arvesse eriti absoluutse lõpu puhul.

Teise silbi vokaal on poolpikk:

kahe silbilistes esimesevältelistes sõnades,

mille teine silp on lahtine (tüüp *padā*, 2. silbi vokaali keskm. pikkus 0,20"),

mille teine silp on suletud lühikese üksikkonsonandiga (tüüp *varāz*, 2. silbi vokaali absol. keskm. pikkus 0,13—0,16"),

kahe silbilistes teisevältelistes sõnades,

mille teine silp on lahtine (tüüp *kaṣṣā*, 2. silbi vokaali absol. keskm. pikkus 0,16—0,185"),

mille teine silp on suletud lühikese üksikkonsonandiga (tüüp *sābāz*, 2. silbi vokaali absol. keskm. pikkus 0,10—0,155"),

kolme silbilistes esimese- ja teisevältelistes sõnades,

mille teine silp on lahtine (tüüp *padāde*, 2. silbi vokaali absol. keskmine pikkus 0,115—0,135").

Teise silbi vokaali ulatus läheneb pikale vokaalile kahe silbilistes esimesevältelistes sõnades, millel teine silp on lahtine ja teise silbi vokaal asetseb absoluutses lõpus (tüüp *padā*).

Teise silbi vokaal esineb poolpikana ka kahe silbilistes kolmandavältelistes sõnades, mille teine silp on lahtine ja teise silbi vokaal asetseb absoluutses lõpus (tüüp *kaṣṣā*).

Teise silbi vokaal ei ole poolpikk:

1) kahe silbilistes esimese- ja teisevältelistes sõnades, mille teise silbi suleb kõvenenud konsonant või konsonantühend,

2) kahe silbilistes kolmandavältelistes sõnades, välja arvatud lahtine teine silp absoluutses lõpus,

- 3) kolmesilbilistes kolmandavätelistes sõnades,
- 4) kolmesilbilistes esimese- ja teisevätelistes sõnades, mille teise silbi suleb kõvenenud konsonant või konsonantühend,
- 5) enam kui kolmesilbilistes sõnades.

Õie Sõster.

Kasutatud allikad.

Donner, K., Saalmin murteen kvantiteetisuhteista. Helsinki 1912.
 Ilves, L., Teise silbi vokaali suhtelisest kvantiteedist kahe- silbilistes sõnades, mille esimene silp on pikavokaalne. Tartus 1932. EKA käsikirjadekogu.

Kettunen, L., Eestin kielen äännehistoria. Helsinki 1929.

Kettunen, L., Lautgeschichtliche Untersuchung über den Kodaferschen Dialekt. Helsinki 1913.

Mälson-Mägiste, J., Eesti keele häälikute relativsest pikkusest eksperimentaalfoneetika valguses. EKA käsikirjadekogu.

Niilus, V., Põhja-eesti murde ja lõuna-eesti murde vältuse erinevused. Tartus 1935. Käsikiri autoril.

Unt, L., Teise silbi vokaali relativsest kvantiteedist (kahe- silbilistes sõnades, mille 1. silp on lühivokaalne). Tartus 1930. EKA käsikirjadekogu.

Äimä, F., Yleisen foneetiikan oppikirja. Helsinki 1938.

The Half-long Vowel of the Second Syllable in Standard Estonian.

In the course of experiments conducted in the Phonetic Laboratory of the University of Tartu, the quantity of the vowel *a*, viz. the half-long vowel of the second syllable, has been studied as pronounced in Standard Estonian. It is possible to distinguish six definite degrees of length: the extra-short, the short, the half-long, the one-and-a-half long and the extra-long degree. The vowel called half-long is approximately $1\frac{1}{2}$ times as long as the short vowel of the first syllable; in an absolutely final position it is about twice as long as the short vowel, approximating to the next quantitative degree, the long vowel.

Four factors seem to cause the appearance of a half-long vowel in the second syllable: (1) an open second syllable; (2) a first syllable in the weak stage; (3) the final position of the vowel and (4) the position of the last syllable of a word. The first two agents are of special importance whereas the third factor has to be considered more particularly in the case of an absolutely final position.

The vowel of the second syllable is half-long; (1) in disyllabic words of the first quantitative stage with an open second syllable (*paDä*, $\dot{a} = 0,20''$) or in words whose second syllable ends in a short single consonant (*varäZ*, $\dot{a} = 0,139''$); (2) in disyllabic words of the second quantitative stage, when the second syllable is open (*kappä*, $\dot{a} = 0,17''$) or in those cases where it ends in a short single consonant (*säBäZ*, $\dot{a} = 0,15''$); in trisyllabic words of the first and second quantitative stages with an open second syllable (*paDäDe*, $\dot{a} = 0,12''$). The quantity of the vowel of the second syllable approximates to that of a long vowel in disyllabic words of the first quantitative stage when the second syllable is open and the vowel of the second syllable is in an absolutely final position (*paDä*). The vowel of the second syllable may be half-long also in such disyllabic words of the third quantitative stage whose second syllable is open, with its vowel in an absolutely final position (*kappä*, $\dot{a} = 0,146''$).

Reduplikatiivsõnadest.

Käesolevas esitises püütakse lähemalt vaadelda eesti reduplikatiivsõnu nagu näiteks *võhivõõras*, mille arvukad variandid on tuntud peaaegu kogu Eestis, ja muid sellelaadseid. Need on liitsõnad, millel on esiosaks kas iseseisva tähenduseta partikkel või poolkustunud tähendusega sõna, mis koos põhisõnaga intensiivistab selle tähendust.

Eesti reduplikatiivsõnadest on juba varemgi olnud juttu mitmel korral.

J. Mägiste oma kirjutises läänemere-soome reduplikatiivsõnadest¹, kus ta võrdleb soome reduplikatiivseid moodustisi teiste läänemere-soome vastetega, jõuab otsusele, et osal neist on olnud *oi*-diftongiga lõppev partikkel kordavaks algosaks.

Autor esitab hulga isiklikkude tähelepanekute ja ka mõnede allikate põhjal terve rea näiteid eesti reduplikatiivsõnadest. Neid eeskätt muidugi niipalju, kui need on olulised *oi*-diftongi seisukohalt. Siinkohal loendatakse nendest näidetest ainult mõned. Need on: *tepi tehtu, upi üs, täpisi tään, jobu joude, puri puhäs, vihu vimene* — Virumaalt; *piri pindali täjs* 'piri pintanaan täysi' ja veel *piri paras* 'täysin sopiva' — Põhja-Pärnumaalt ja Läänemaalt jms.²

Veel puudutab J. Mägiste reduplikatiivsõnu oma doktoritöös³, kus ta neid nimetab muude läänemere-soome keelte vastete kõrval, viidates oma eelmisele kirjutisele. Sealt leiame sõnu nagu eesti *võnnu võõras*⁴, *vihu vimene*⁵ jms.

Üsna lühidalt käsitleb sama autor reduplikatiivsõnu veel oma vähemas kirjutises „Kuvailevasta kielestä“⁶.

Mõnesõnaliselt on käsitlenud eesti reduplikatsioonijuhtumeid ka allakirjutanu⁷.

¹ „*oi*-johtimisia reduplikatiivisia vahvikesanojako?“ Virittäjä 1927, lk. 97 jj.

² op. cit., lk. 99.

³ „*oi*-, *ei*-deminutiivid läänemeresoome keelis“, Tartus 1928.

⁴ op. cit., lk. 112.

⁵ op. cit., lk. 225.

⁶ Valp 1928, VIII; lk. 1469 jj.

⁷ EK 1938, lk. 158.

Võttes kokku nii eesti kirja- ja ühiskeeles kui ka murretes leiduvad reduplikatsioonijuhtumid saame neid üsna arvuka kogu.

F. J. Wiedemann'il⁸ leiame järgmisi näiteid: *meie kahe kahte* 'wir beide allein'; *küdi külm* 'eiskalt' (*ka küdi-kõva* 'steinhart'); *udu üž, udune ü., üdukene ü., üzine ü.* 'funkelnagelneu'; sõna *wõras* alt leiame *wõhi w., wõi w., wõiu w., wõizi w., wõzi w., wõri w., wõrine w., wõrsi w., wõrsi w.* 'ganz fremd, wildfremd' ja *wõnnu (wännu) w.*, mis küll sama tähendusega, kuid mis tuleb lahus hoida eelmisest tüübist.

EÕS⁹ annab eelnevatele lisaks veel mõned seda laadi moodustised, mis esinevad ühiskeeles õige sageli: *pilkane pime* 'stichdunkel, stockfinster' ja *purupurjus*; teataval määral on siia kuuluvad ka *puupaljas* 'fasernackt...' jne.; *puupüsti täis* 'gedrängt, vollgepfopft, vollgestopft'.

AES-i *Lisasõnastik*ust leiame reduplikatiivvorme nagu: *kahe kahtlase* 'neljasilma all, kahekesi' — Iis¹⁰; *oltki naasega kahi kategese* — Se¹¹; *kahi-kahekesi* 'täiesti kahekesi' — Lut¹²; *kee-keegitki* — Krj ja *õs ole tarõh kehi-kedagi* — Se¹³, mis mõlemad tuleks tõlkida kirjakeelde tähenduses 'mitte kedagi'; *kõhi-kõva* 'väga kõva' Lut¹⁴; *vagivastne* — Se¹⁵, mis tähendab ilmsesti sama kui allpool esitatav leivu *vägi_vastan* 'tuliuus'; *vaevalge* 'täiesti valge' — Lüg¹⁶; *ühi-ütsindä* 'päris üksi' — Se¹⁷. (*Lisasõnastikus* leiduvad setu näited on sinna võetud prof. J. Mägiste kogudest.)

Täienduseks eeltoodule võib esitada veel mõningaid näiteid. A. Saareste isiklikkudest kogudest nähtub, et

⁸ Ehnstisch-deutsches Wörterbuch, St. Petersburg 1891.

⁹ Eesti õigekeelsuse-sõnaraamat, Tartu 1925–1937.

¹⁰ *Lisasõnastik*, VI jätk, lk. 6.

¹¹ LS, V jätk, lk. 7.

¹² LS, VI jätk, lk. 46.

¹³ LS, V jätk, lk. 9.

¹⁴ LS, VI jätk, lk. 12.

¹⁵ LS, V jätk, lk. 43.

¹⁶ LS, VI jätk, lk. 41.

¹⁷ LS, V jätk, lk. 48, ka Kod-s *ühi üksindä*, MT 88, lk. 10.

ida-eesti Viru-Nigula ja Lüganuse vormidel *piripinnani*, *piripiindani* 'ääreni (täis)' on vasted Muhus ja Saaremaal samatähenduseliste *piripaardani*, *pīripaardani* kujul. Väljend *vēhi vēraz* on tuntud kogu lõuna- ja ida-eesti keelealal. Kesk- ja põhja-eestis leiame sõnakujusid nagu *vērsi*, *vērsi*, *vēšsi* ja *vēsi vēraz*¹⁸. Läänes ja saartel leiame seevastu aga tüüpi *vēññü vēraz* ja *võññü võeraz*, nagu näitavad prof. A. Saareste keelekaardid.

Lisaks nendele võib nimetada veel siit-sealt murretest nopitud näiteid. Nii on lõuna-eestis laialt tuntud *valū-valāgē* 'väga valge', selle kõrval esineb prl. H. Keem'a andmetel Urvastes *valūvaātsēņē* 'tuliuis'; siis veel samas kihelkonnas *piāt-pūñmē* 'täitsa pime' jms.

Leivu (koiva) murdes näikse reduplikatiivsõnade esinemine võrreldes muude eesti murretega olevat märksa sagedam. Seepärast siis on ka tähendatud keeleala vastavad näited siinkohal tühjendava vaatluse alla võetud. Need on järgmised: *vāli vaļgē tširguķķē* 'üsna valge linnuke'; *āli allās ain* 'üsna hlajas rohi'; *pāli pāllās lūtū tātsēķķē* 'üsna paljas tuvipoeg'; *vēri vēēras inēmin* 'võhivõdras inimene'; *āmē* "om müri must" 'särk on väga must'; *sārān mēri mērrēw dūk* 'seesugune väga mõru jook'; *v'eri v'e'r'rēw neikku...* 'üsna punane, nii kui...'; *vāgi vaštan bruñš* 'tuliuis seelik'; *pādī pādā puṛ* 'väga paks puder'; *māgē mākušs am ta māri* 'üsna magus on see mari'; *sa tēdē ōūž unñin* 'sa oled lausa unine'; "ou" *oõkuke(ņē)* 'üsna õhuke, väga õhuke'; *itū itūzā bruñdžī?* 'väga ilusad seelikud'; *ta tširkk am niš nišake* 'see lind on üsna väike'; *šini šinñin ku vārēza daļg* 'sinine nagu varese jalg'; *vāiku vāikukse kūkainī?* 'väga väikesed putukad'; *kaņk kaļgēdē lāt* 'väga kõvasti läheb'; "open seit" *k'erk k'e'rge* 'hobune sõidab väga ruttu'; *ei vētā nei kuit kuīdāķķi* 'ei võta mitte kuidagi moodi'¹⁹.

¹⁸ Loendatud variantide puhul tuleb nimetada A. Saareste seletust nende tekkimisest. Varajasemaks kujukaks oleks *vērsi-vēraz*. Vähemrõhutatud esiosa on andnud kaks teisendit: *vērsi*, *vēri*, *veri* jne. ja *vēsi*, *vēhi* jne., kus algne tähendus on täiesti tuhmunud

¹⁹ AES 198, lk. 7,8.

Nagu on näha esitatud näidetest, leidub reduplitseeritud sõnu adjektiivide ja adverbide, samuti aga ka pronoomenite peres.

Siin loetletud eesti reduplikatiivsõnade koguarv, arvestamata variante, tõuseb umbes viiekümnele. See arv võiks olla suuremgi, kuid käesoleva kirjutise eesmärgiks pole mitte olemasoleva ainekliku tühjendav esitamine. Siiski tohiks seegi loetelu olla täienduseks ja õienduseks E. Niemi väitele: „Viron kielessä tietääkseni *võõras* adjektiivi on ainoa sana, joka saa eteensä mainitunlaisen tehostuksen“²⁰, s. t. *võõras* oleks eesti keeles ainus sõna, millel oleks vorm, kus sõna esiosa on reduplitseeritud.

Nagu nähtub A. Genetz'i²¹ andmetest ja J. Mägiste varemini nimetatud sõnavõtudest, tuntakse seesuguseid reduplikatiivsõnu võrdlemisi rohkel arvul kõikides läänemere-soome keeltes, välja arvatud vepsa ja liivi.

Soome *ventovieras**, *upouusi*, *pilkkopimeä* jne. jne. kõrval nimetab J. Mägiste vadjast (Mustoneni järgi) *ventõise vieras* (P. Ariste andmetel *vento-veęraz*), Tveri karjalast *vendovieraš* ja Suojärve karjalast *vendoj vierahat* jms.²², siis veel aunusest *äibõj aqšti*²³ ja vadjast (Mustoneni järgi) *vihovitmin*, *upiuus*, *puripuhas* jms.²⁴

Need on ainult vähesed näited läänemere-soome reduplikatiivsõnade üsna rikkalikust kogumikust.

Näiteid reduplikatsioonist leiame ka kaugemates sugu-keeltes. Vrd. näiteks ungari *ujdon új* 'väga uus', *vadon vad* 'väga metsik'; voguli *musiš mus* 'väga väike'; sürjani *vilis vil* 'tulusus'²⁵.

Professor A. Sauvageot'lt saadud andmetel esineb reduplikatsiooniprintsiip ka türki-tatari keeltes. Näiteks leidub türkis *bom boš* 'täitsa tühi', *up uzun* 'väga pikk', *mas*

²⁰ „Ypöyksin“, Vir. 1938, lk. 194.

²¹ Suomen partikkelimuodot. Alkusoinnulliset vahvistuspartikkelit, lk. 87 jj.

²² Vir. 1927, lk. 96.

²³ op. cit., lk. 98.

²⁴ op. cit., lk. 99.

²⁵ EK 1938, lk. 158.

* Vt. nüüd A. T. Inkilä „Vento“, Vir. 1938, lk. 326 jj-d.

mavi 'täitsa hea'; Kaasani-tataris *urib-urmadim* 'erntend habe ich geerntet', *kap-kara* 'väga must (värvilt)' — viimane sõna ka osmani-türgis; tšuvašis *sap-sarâ* 'üsna kollane' jne.

Ka slaavi keeltes tuntakse analoogilisi moodustisi, näiteks venes *давным давно* 'väga ammu'; tšehhis *нов-нова* 'väga uus' jms.

E. Nieminen käsitleb reduplikatiivvorme leedu keeles²⁶ ja esitab neist ka rea näiteid, nagu *pičpilnis* 'ganz voll', *ničniekas...* 'durchaus niemand...' jne. Autor konstateerib, et reduplikatiivvorme muudes balti keeltes pole; leeduski olevat seesugused vormid kitsa eriarangu vili.

W. Wundt nimetab itaalia keelest sõnakuju *bello bellissimo* 'väga ilus'; prantsuse keelest *bonbon* 'kompvek' (vrd. *bon* 'hea'), *joujou* 'mänguasi (vrd. *jouer* 'mängima') jms.²⁷

Samas toob ta ka näiteid eksootilistest keeltest nagu havai *ele-ele* 'schwarz', *ula-ula* 'purpurrot' (aga *ula* 'rot'); samoa *taba-taba* 'schreien' (aga *taba* 'sprechen') jne.²⁸

Nii näeme, et reduplikatsiooniprintsiip esineb väga paljudes keeltes. Selle funktsioonid võivad olla üsna mitmekesised. Väga ülevaatlilikult käsitleb reduplitseerimist indo-euroopa keeltes Erich Hoffmann²⁹. Ta märgib näiteks, et adjektiivide puhul reduplitseerimine tähistab kvaliteedi tõusu, substantiividel kvantiteedi kasvu, verbidel duratiivsust, imperatiivsust, intensiivsust. Ka võib see nähtus ulatuda preverbidesse, pronoomenitesse, numeraalidesse ja adverbidesse, kus tal mitmesuguseid ülesandeid, nagu intensiivsuse ja augmentatiivsuse märkimine, aga ka duratiivsuse jms. tähistamine.

²⁶ Vir. 1938, lk. 191 jj.

²⁷ Völkerpsychologie I, Leipzig 1911, Die Sprache, lk. 637 jj.

²⁸ op. cit., lk. 639.

²⁹ *Ausdrucksverstärkung*. Untersuchungen zur etymologischen Verstärkung und zum Gebrauch der Steigerungsadverbia im Baltoslavischen und in anderen indogermanischen Sprachen. Göttingen 1930, lk. 12 jj.

W. Wundt'i³⁰ järgi on reduplitseerimine üldse, samuti ka reduplitseerimise varal sõna tähenduse intensiivistamine ürgseid nähtusi, mis esineb eriti sagedasti primitiivsetes keeltes, mis võib aga kasutamist leida tänapäeva kultuurkeelteski.

Selle nähtuse primitiivsust ja ürgsust, samuti ka iseseisvust ja spontaansust kinnitab selle rohke esinemine väga erinevates keeltes. Lisakinnitust sellele toovad veel lastekeeles esilekerkivad näited, ja samuti ka vormilised ning häälikulised erinevused sama reduplitseeritud sõna puhul ühe ja sama keele eri murdeis. Kasutades ühist printsiipi loovad eri murded samast põhisonast erinevaid reduplitseeritud variante.

Käesolevas esitises on peatunud ainult intensiivistavatel reduplikatsiooninäidetel eesti keeles. Deskriptiivsed³¹, onomatopoeetilised ja kõik muud võimalikud reduplikatsioonijuhtumid on jäetud vaatlusest välja.

Käsitledes reduplitseerimist ütleb W. Wundt, et selle olemuseks on: „... die stärkere Betonung einer Eigenschaft oder einer Handlung durch Laut- und Wortwiederholung...“³² ja edasi „... die Verdoppelung gibt den verstärkten Eindruck wieder, den die Wahrnehmung der Eigenschaft auf den Redenden macht, und damit wird sie zum Ausdruck einer auch objektiv grösseren Intensität der Eigenschaft selbst“.³³

E. Nieminen oma leedu reduplikatiivsõnade käsitluses³⁴ ütleb umbes sama. Ta väidab, et reduplitseerimisest saadud sõnal on küll niisamasugune tähendus nagu põhisonal, aga tähendusvarjundilt on see äärmuslikkuse, absoluutsuse ja totaalsuse mõistepiirkonnas.

Eesti ainekust, mis teatavasti pakkus näiteid reduplitseeritud adjektiividest ning adverbidest ja ka mõningatest pronoomenitest, nähtub, et siingi on reduplitseerimisel

³⁰ Völkerpsychologie I, lk. 637.

³¹ vt. J. Mägiste, „*oi-, ei-dem.*“, lk. 235–6.

³² Völkerpsychologie I, lk. 642.

³³ op. cit., lk. 637.

³⁴ Vir. 1938, lk. 192.

sa masugune kvaliteeti intensiivistav ja kvantiteeti augmenteeriv ülesanne, nagu me seda nägime muude keelte näidetest. Laadilt võib reduplitseerimine (prants. *redoublement*, ingl. *reduplication*, saksa *Verdoppelung*) olla kahesugune. On võimalik, et sõna korratakse täielikult, nagu varemini tähendatud prantsuse *bonbon* jms., võib aga ka korrata ainult sõna esiosa, nagu leedu *plėpilis*. Esimese tüübi kohta tarvitab W. Wundt terminit geminatsioon (*Gemination*), teise kohta — reduplikatsioon (*Reduplikation*)³⁵.

Vaadeldes läänemere-soome näiteid näeme, et nendes keeltes on üldiselt tegu sõna esiosa kordamisega, niisiis reduplitseerimisega puhtal kujul. Eesti ainestiku puhul, nagu ilmneb näidetest, tuleb arvesse nii reduplikatsioon (*tepi tehtu, kõhi kõva*) kui ka geminatsioon (*šiiñ šiiñiñ, iiti iitiš*). Sagedasti on aga üsna raske otsustada, kumba tüüpi sõna kuulub, sest on küll korratud rohkem kui sõna algsilp, kuid siiski mitte kogu sõna (*mägė mākus, veri veřrew*). Reduplikatiivsõnade esiosa võib olla mitut päritolu. Osas sõnades on see tõeline põhisõna algsilbi kordus (*uplūs, kahi kahekesi*), osas on see aga ainult näiliselt nii (*võhivõõras, veri vėraz*). Nii reduplikatsioonijuhtumite liigitamine kui ka reduplitseeritud sõnaosa üksikasjalisem vaatlus ei käi aga käesoleva töö raamidesse.

Praeguses eesti keeles reduplitseerimisprintsiiip pole produktiivne ega elujõuline. Ühiskeeles leiab kasutamist ainult piiratud arv kivinenud reduplikatiivsõnu, millest oli juttu eespool. Sama võib konstateerida enamiku eesti murrete kohta, kuigi me sealt võime leida üsna arvukalt näiteid seda laadi moodustistest. Ainus eesti murre, kus allakirjutanu teades reduplitseerimisprintsiiip on veel praegugi üsna elujõuline, on leivu murre. Seda kõneldakse aga väljaspool Eestit ja murre ise on praegu väljasuremisel.

Eesti ühiskeeles võib aga märgata teist moodust sõnade tähenduse intensiivistamiseks, mis näikse olevat üsna elujõuline ja seda eriti adjektiivide puhul. See on nimelt

³⁵ Völkerpsychologie I, lk. 628.

intensiivsust suurendavate partiklite lisamine adjektiivide ette. Sellekohaseid näiteid leiame ühiskeelest rohkesti, nagu *marukindel, maruloll, marunaljakas, marurikas* jms.

EÕS-ust on järgmised näited: *puruhaige, puruhalb, puruigav, purujoobnud, purujuhm, purujõhker, purukade, purukahju, purukarsklane, purukodanlik, purukuiiv, puruküps, purulaisk, puruliiderlik, puruloll, purumeeletu, purupahur, purupaljas, purupurjus, pururumal, purusant*, siis veel *puupaljas, puupüsti* ja samuti ka *püstieesel, püstihukas, püsti-hull, püstihäbi, püstinarr, püstinõid, püstipagan, püstisiga, püstitäis, püstivalelik, püstivihane*.

Sõnadel *marurahvuslane, maruvenelane, maruvihane*, samuti ka sõnadel *tulikuiiv* ja *tulikuum* näikse olevat tähenduslik side sõna esi- ja järgosa vahel. Sõnades *tulinäljane, tuliuus, tulivihane*, samuti kui sõnas *tulitige* puudub aga see või on väga kaudne. Ka väljendites *lausa laisk, lausa loll, lausa rumal* jne. ei ole näha seost esi- ja järgosa vahel.

Ka murretest leiame sellekohaseid näiteid. Nii öeldakse A. Saareste andmetel Saaremaal Pöides *tui muidu* 'jumala muidu', *tui jumala üksi* 'ihuükski' ja *tui ükski* 'ihuükski', *tui võeraz* 'võhivõõras'; Valjalas *võttas omale vilä nõre naise* 'võttis omale üsna noore naise'; Muhus ja Saaremaal üldiselt *vilä üz* 'tuliuus' (Wiedemanni sõnarm. tunneb *wili waene* 'sehr arm, bettelarm'); lõuna-eestis on laiemalt tuntud *valü õigus* 'täitsa õigus', *valü kuiivä? terä?* 'täitsa kuivad terad'.

Seega on kirja- ja ühiskeeles *puru-*, *puu-*, *püsti-*, *maru-*, *tuli-*, ka *lausa*, samuti kui murdelised *tui*, *vila (vili)*, *valu*, intensiivistavateks ja augmenteerivateks partikliteks, millel iseseisev tähendus enamikul juhtumitel täielikult puudub.

Kõrvalmärkuseks olgu tähendatud, et sellelaadne üksikute partiklite n. ö. ilmeks muutumine adjektiivide intensiivsuse tähistamisel esineb kitsamates piirides ka soome keeles. E. Nieminen³⁶ esitab sõnade *supisuomalainen* ja *täpö täysi* kõrval ka *supi tyyni*. See on juhtum, mida, lähtudes reduplikatsiooniprintsiibist, võib pidada selle print-

³⁶ Vir. 1938, lk. 193 jj.

siibi degeneratsiooninähtuseks. Teiselt poolt võib aga arvata, et partikkel *supi* on kõneleja teadvuses muutunud niivõrd ilmekaks oma intensiivistava funktsiooni poolest, et tundub sobiv olevat seda kasutada ka lahus põhisõnast ühenduses muude adjektiividega (vrd. ka põhja-eestis esinevat substantiivset *subi-sant* 'lausa sant, täitsa sant').

Esitatut lühidalt kokku võttes võib öelda, et algul sõnade sisu kvaliteeti intensiivistav ja kvantiteeti augmenteeriv reduplitseerimine ei leia praeguses eesti keeles viljelemist. Selle asemele on kerkinud uus moodus intensiivistavate-augmenteerivate partiklite näol, mis täidab suurtes joontes oma eelkäija ülesandeid.

Lõpetades käesolevat loeb selle koostaja oma meeldivaks kohuseks avaldada tänu prof. J. Mägist'ele, kelle asjalikud nõuanded tulid kasuks sellele tööle, ja prof. A. Saarest'ele, kes andis allakirjutanule lahkeid seletusi ja lubas oma isiklikkude kogude andmeid kasutada siin esitatud näitematerjalide rikastamiseks ja täiendamiseks.

V. Niilus.

Redoublements.

On présente ici un aperçu sur les redoublements en estonien. L'auteur constate que les redoublements en estonien sont beaucoup plus fréquents qu'on ne le croyait. C'est surtout dans le parler Leivu (Koiva), que le nombre des redoublements est le plus considérable. Les exemples que l'auteur cite servent à montrer qu'ainsique les adjectifs, de même les adverbes et les pronoms peuvent être redoublés en estonien.

Les fonctions du redoublement sont nombreuses. En estonien la valeur du sens du mot redoublé est plus intense que celle du mot simple. L'intensification de la qualité et l'augmentation de la quantité — c'est le rôle que le redoublement des mots a à jouer en estonien.

En estonien actuel le procédé de redoublement n'est pas productif, mais il l'a été autrefois. C'est pourquoi on trouve encore des formes comme *võhivõõras* 'totalement étranger' (cf. *võõras* 'étrange'), *uhhiuus* 'ultra-neuf' (cf. *uus* 'neuf'), *purupurjus* 'archi-ivre' (cf. *purjus* 'ivre') etc. etc.

Au lieu de ce procédé de redoublement l'estonien actuel a pris l'habitude de s'exprimer dans des cas pareils à l'aide de particules qui possèdent une valeur intensificatrice et augmentative. Par exemple: *haige* 'malade' et *puruhaige* 'tout à fait malade'; *paljas* 'nu' et *puu-paljas* 'nu comme un ver'; *pagan* 'payen' et *püstipagan* 'méchant comme un païen', *vihane* 'en rage' et *maruvihane* 'fou de rage'; *näljane* 'affamé' et *tulinäljane* 'crevant de faim' etc. etc.

Les particules *puru-*, *puu-*, *püsti-*, *maru-*, *tuli-* etc. ont remplacé le redoublement d'autrefois pour exprimer la valeur intensificatrice et augmentative.

Lõuna-eesti larüngaalklusiilist.

On üldiselt tuntud tõsiasi, et lõuna-eesti murretes Võru- ja Setumaal esineb peale eesti ühiskeeles tarvitusel olevate konsonantide muu seas veel üks omapärane konsonant, mida vanemas foneetilises märkimisviisis ja ka setumurdelises kirjakeeles tähistatakse märgiga ¹. Selle hääliku esinemise kohta toodagu mõni näide „Seto lugõmiku“ I osa järgi (lk. 139 jj.): *kävõö* 'käia', *sinnä* 'sinna', *lõppi* 'lõppe-sid', *latsõ* 'lapsed', *saanu* 'saanud', *veljoga* 'vendadega', *midägi* 'midagi', *kae* 'vaata', *olõ-õi* 'ei ole', *kaemõ* 'vaata-tame; vaadakem', *ajoviitmäddä* 'aega viitmata', *är* 'ära', *innetõ* 'inetu' jne. Praeguse eesti keele foneetiline transkriptsioon tähistab kõnesolevat konsonanti märgiga ². — Vastavas keeleteaduslikus kirjanduses on ühtlasi mainitud, et see konsonant on kõrisõlmes moodustatud klusiil või vähemalt kõrisõlme-häälik, kuid teatavasti ei ole olemas pretsissemat uurimust selle kohta, kuidas just toimub niisuguse kõrisõlme-hääliku artikulatsioon. Tähtsamad kirjuti-sed, mis kuuluvad siia, on järgmised. F. J. Wiede-m a n n i lõuna-eesti murdeid käsitlevas uurimuses „Versuch ueber den werroehstnischen Dialekt“ (1864), lk. 4 on öel-dud, et kõnealune konsonant on „eine eigenthümliche Aspiration am Ende“. Ühtlasi arvatakse, et see aspiratsioon ei ole nõnda tugev kui *h*. Teoses „Grammatik der ehstni-schen Sprache“ (1875), lk. 83 jj. on sama autor teisel arvamisel:

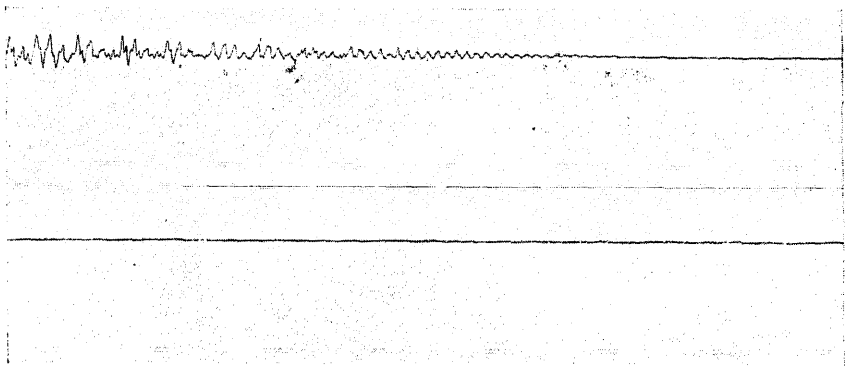
„Genau genommen beginnt kein Wort mit einem reinen Vocallaut, auch keine Mittelsilbe, wenn man den Anfangsvocal individualisiren und hervorheben will, so dass er nicht dem Schlusslaut der vorhergehenden Sylbe sich eng anschliesst, sondern es geht ihm ein schwacher Hauch, ein Druck des geschlossen gewesenen Kehlkopfs vorher. Diesen Spiritus lenis pflegt man an den genannten Stellen nicht zu schreiben, weil er — als unvermeidlich — sich dort schon von selbst versteht, im Ehstnischen aber ist eine Bezeichnung nicht zu entbehren, weil er bei den Werroehsten auch im Auslaute sehr deutlich ist. Man schrieb solche Wörter

bisher, weil sie auf keinen der sonstigen Consonanten ausgehen, mit dem blossen Vocal, und so lauten sie bei den westlichen Dörpتهsten auch wohl in der That, z. B., *lamba* (die Schafe) = *lamba* (des Schafes), bei den Werroehsten aber lauten diese Wörter verschieden, das erste lautet nicht mit dem reinen Vocallaut aus, wie das zweite, sondern mit demselben Druck des sich schliessenden Kehlkopfes, welcher durch den sich öffnenden dem Anlautsvocal vorhergeht, es ist daher wohl ganz angemessen *lamba'* (die Schafe) mit diesem aus dem Griechischen wohl bekannten Zeichen zu schreiben.“

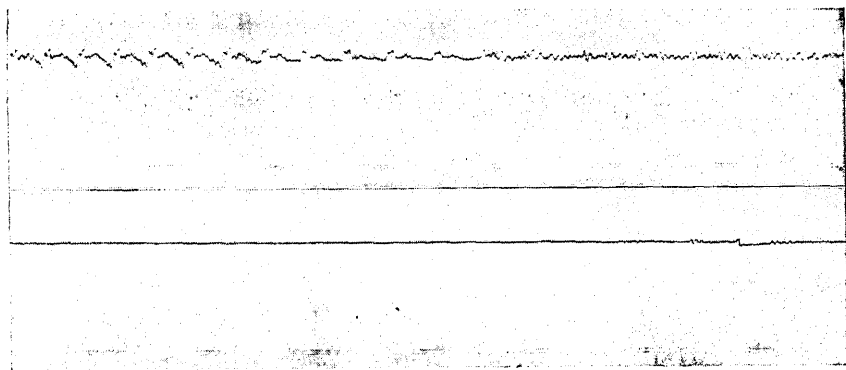
Selles pikemas seletuses Wiedemann on samastanud käsitusel oleva konsonandi järsu alguga, mis on eriti omane saksa keelele (*ʔaber, ʔala* 'aber, alle' jne.) ja mida võib kohata eestigi keeles eritingimisel. Sellega käsikäes on üsna õieti jõutud otsusele, et varemini „aspiratsiooniks“ nimetatud häälik ei moodustu mitte häälehuulte hõngus-asendis olles, vaid häälehuulte suluga. — Noorematest autoritest peab mainima üksnes L. Kettust, kelle „Eestin kielen äännehistoria“ (II trükk 1929) nimetab konsonanti „laryngaaliksiiliksi, joka muistuttaa suomen n. s. loppuaspiratiota (vrt. suom. *anna' olla*), mutta on sitä paljon voimakkaampi“ (lk. 51). Sama teose 54. lk-l on täiendavalt öeldud:

„Puuttumatta tämän tarkemmin loppuklusiilien edustukseen huomautamme lopuksi tuosta foneettisesta erikoisusesta, että etelämurteissa siis sekä *-k* että *-t* ovat kehittyneet samanlaiseksi laryngaaliksiiliksi. Se on nähtävästi tapahtunut siten, että klusiilisulku on molemmissa klusiileissa muodustunut samalla kertaa sekä suelimissä että äänijänteissä. Edellinen klusiiliartikulaatio on heikentynyt vähitellen pois ja jälkimäinen jäänyt jäljelle, ehkä entisestään vähän vahventuen.“

Kettunen on siis, nagu Wiedemanngi, veendunud, et kõnesolev lõuna-eesti häälik on larüngaalne klusiil. Võimalik on Kettuse oletus, et kord on lõuna-eesti murretes esinenud niisugused klusiilid, mida artikuleerides moodus-

Pilt 1. Ostsillogramm kanepimurdelisest sõnast *aõna*?. Pildil on näha *a*,[?] ja viimase eksplosioon.

Pilt 2. Ostsillogramm kanepimurdelisest sõnast *tule*?. Pildil on näha *e*,[?] ja viimase eksplosioon.

tati samaaegselt oraalne ja larüngaalne sulg. Foneetika-kirjandus tunneb selliseid klusiile mitmest keelest, muu seas armeeniast ja mõnedest Kaukaasia keeltest. — Fr. A i m ä posthuumses õpperaamatus „Yleisen foneetiikan oppi-kirja“ (1938), lk. 91 on eesti larüngaalne klusiil samastatud

soome murrete omaga; eesti vastet on peetud ainult kõige tugevamaks.

Alljärgnevalt jääb ülesandeks lähemalt vaadelda, misugune on siis see larüngaalne klusiil ehk kõrisõlme-sulghäälik, mida tunnevad lõuna-eesti murded. Kõnitsusele vastamiseks on võetud ette nii kumograafilisi kui ostsillograafilisi katseid, mille tulemusi tahetakse siinkohal esitada. Muuseas on 1938. aasta suvel allakirjutanul olnud võimalus teha ostsillogramme Jyväskylä Pedagoogilise Ülikooli foneetika-laboratooriumis prof. A. P e n t t i l ä lahkel juhatusel, kus katsealuseks oli K a n e p i s t põlvnev ajakirjanik-kirjanik Valev Uibopuu. Katsealune tundis hästi oma kodukohta murret ja vahetevahel tarvitas larüngaalklusiili ja mõningaid muid lõuna-eesti jooni ühiskeskeleski. Näidetena on võetud imperatiivid *añna* ? ja *tule* ? üksiksõnana ja lauseosana. Et mõlemal juhul on tulemused olnud samad, võetagu analüüsimisele ainult üksiksõnalised näited.

Nagu osutavad esitatud ostsillogrammid, võib nende varal kõigepealt kindlaks määrata hääliku kvantiteeti. Häälikutekurviga kaasaskäiv ajaüksus tähistab $\frac{1}{60}$ sekundit. Sõna *añna* ? üldpikkus on 0,41 sekundit, millest 0,10 langeb ?-häälikule. Seega on ? pikkus umbes veerand kogu sõna omast. Sõnas *tule* ? on kolme viimase hääliku ühine pikkus 0,42 ja ? pikkus eraldi 0,15. Seega siis on larüngaalklusiili pikkus umbes kolmandik kogu ühendist. Kui võtta arvesse ka sõnaalguline *t*, mida ostsillogramm ei osuta, on larüngaalklusiil umbes veerand kogu sõnast. Silmatorkav on ? pikkus. See vastab täiesti oraalsete *k*, *t* ja labiaalse *p* omale, kui need fortised on sõna lõpus samasuguses positsioonis poolpikkadena. Sõnades nagu *tulek*, *añnet* on *k* ja *t* pikkus harilikult 0,10 ja 0,15 piirides. Kvantiteedilt poolpika häälikuna on eesti ? sedavõrd ilmne klusiil, et pole mingit põhjust teda võrrelda või ühendada lõpphõngusega. Et tegemist on hariliku klusiiliga, seda osutab ka ostsillograafilise kurvi iseloom. Kumograafiline kurv ?-häälikust osutab samast implosiooni, oklusiooni ja eksplosiooni, nagu *k*, *p*, *t* omad. — Ostsillogrammid osutavad veel, et ? on õige helitu ja kuulub selle poolest järelikult fortiste rühma.

Häälehuuled peavad ʔ moodustamisel olema täielikult suletud. Huvitav on veel märkida, et nagu *k*, *p*, *t* järel kuulub absoluutses lõpus mingisugust õige lühikest ebamäärast ning hästi helitut vokaali, mida registreerib ka niihästi kümograaf kui ostsillograaf, samuti näeb ʔ-kurvistki, et pärast eksplosiooni on jälgi mingisugusest vokaalelemendist.

Järsust algust ja lõpust erineb eesti ʔ peamiselt oma kvantiteedi tõttu. Nagu järsku algu ja lõppu moodustades, nõnda siingi sulguvad häälehuuled järsku ning avanuvad siis uuesti kopsust tuleva õhuvoolu survele. Sulgumine ja avanemine on nõnda järsud, et need tulevad kuuldavale erilise naksuna. Eesti larüngaalset klusiili võib võrrelda semi keelte vastetega, heebrea alefiga ja araabia eraldus-hamzaga (W. H. T. Gairdner, *The Phonetics of Arabic*, lk. 30 jj.). Kvantiteedi poolest tuleb arvesse võtta ka põhja-savo larüngaalklusiili (vt. A. Rytönen „Pohjoissavolaisen laryngaaliksiilin kvantiteetista“, *Virittäjä* 1936, lk. 246 jj-d.).

Leivu keelesaare murre tunneb peale *h* ja ʔ veel üht larüngaalset häälikut, mis esineb sõnasiseselt mitmetel eri tingimustel. Seda kõrisõlme-häälikut on uurijad tähistanud ʔ-ga: *ā`gi* ʔ 'haagid', *ma`ate* ʔ 'maha', *pū`āba* ʔ 'pühapäev', *ra`a* ʔ 'raha', *va`an* ʔ 'vahane', *va`ēttama* ʔ 'vahetama', *pa`ātta* ʔ 'pajatada, kõnelda'. (Enamaid näiteid on V. Niilusel, *EK* 1936, lk. 36 jj-d.) Nagu paistab esitatud näiteist, on ʔ kõigepealt kadunud *h* asemel. Leivu larüngaalse hääliku kohta ei ole olnud võimalik ette võtta eksperimentaalseid uurimisi. Akustilise mulje järgi on see täiesti sama mis läti ja liivi katkehäälik. Viimane larüngaalhäälik võib teatavasti moodustuda ka häälehuulte suluga, kuid siin on sulg ajaliselts väga lühike. Sageli on katkehääliku moodustamisel häälehuultes ainult ahtus. Vt. L. Kettunen „*Livisches Wörterbuch*“, lk. XXI; J. Poirot „*Sur l'accent lette*“, *Vox* 1913, lk. 231 jj-d.

Paul Ariste.

The Glottal Stop in the South-Estonian Dialects.

In the South-Estonian dialects the glottal stop is found both after vowels and after consonants. It differs from the German glottal stop in length for it is quite as long as the Estonian stops *k*, *p*, *t*. It is pronounced with the vocal cords entirely closed. Two sounds resembling it are the Hebrew *aleph* and the Arabic *hamza*.

Ülevaade 1056 keskkoolilõpetaja ortograafilisest tasemest.

25. mail 1937. a. kell 9 hommikul korraldas Haridusministeeriumi Koolivalitsus üleriigiliselt kõigile keskkoolilõpetajatele, kes soovisid edasi õppida järgmises kooliastmes, gümnaasiumis, kirjaliku eksami emakeeles. Eksamitöö teemaks oli „Minu kodumaa. Kiri keskkoolilõpilasele Austraalias“, kusjuures iga õpilane kirjutas oma kooli õppekeeles. Eestikeelsete kirjandite arv osutus järgmiseks:

Tallinna ja Nõmme (T)	keskk. 210	tütarl., 171	poegl.,	kokku 381
Narva (N)	17	6	12	23
Jõhvi (J)	8	4	12	12
Rakvere (R)	38	21	59	59
Väike-Maarja (V-M)	14	8	22	22
Tapa (Tp)	6	12	18	18
Paide ja Türi (Pd)	16	11	27	27
Haapsalu (H)	10	12	22	22
Kuressaare (K)	8	13	21	21
Vändra (Vn)	8	12	20	20
Pärnu (Pr)	27	29	56	56
Põltsamaa (Pl)	7	9	16	16
Viljandi (Vlj)	23	22	45	45
Tartu (Trt)	104	97	201	201
Otepää (O)	1	3	4 ¹⁾	4 ¹⁾
Mustvee (M)	4	6	10 ²⁾	10 ²⁾
Tõrva (Trv)	9	9	18	18
Valga (Vlg)	25	30	55	55
Võru (Vr)	13	19	32	32
Petseri (Pt)	8	6	14	14

Üldse oli tütarlaste töid 556, poeglaste omi 500, kokku 1056.

Alljärgnevas vaatlõme üksikasjaliselt kõnealuste kirjandite ortograafilist külge, peatudes esmajoones vigade juures. Tsiteeritud keelendile järgneb sulgudes kohanime lühend, kusjuures suurtäheline lühend tähendab tütarlapse, väiketäheline poeglapse tööd; kohanime lühenditele järgneb araabia number ühes tähega „k.“ näitab, kui mitmes kirjandis esineb kõnealune viga teatavas linnas (näit. Pr. 3 k. tähendab, et esitatud keelend leidub Pärnu 3 tütarlapse kirjandis).

On iseenesest mõistetav, et rohkem kui 1000 töös esineb igasuguseid õigekirjutusvigu, nende hulgas ka kõige jämedamaid, mida ei tohiks olla isegi algkoolilõpetajate töödes.

Tsiteeritagu kõigepealt viga klusiilide vältel märkimises: *tudvustama* (T 4 k., t 4 k., Trt 2 k., Pl, Vlg, Trv, trv, V-M), *hävidati*

1) käisid eksamil Tartus.

2) neist oli 9 eksamil Tartus, 1 Rakveres.

(Trt), *aasda* (pd), *turisdide* (t), *üheksadeist* (T), *sõpranna* (T), *sõper* (t), *täientatud* (t), *tuntuvalt* (t), *kakskümmend* (t), *kaartikesele* (vlg), *omatustelt* (vlg), *kaunituselt* (Vlj), *visatusega* (r), *antsin* (Tr); *matunud* (J), *mõtetult* (vr); *rukipõlde* (T), *karedaokaltste* (vr); *tagasihoidlikuses* (T), *ettevõtlikus* (ja *tööarmastus*) (trv); *suppelrand* (t), *suppellinnad* (T); *unustamatta* (T), *mainimatta* (t), *nenimatta* (Pr), *kuulutamatta* (pr); *orjaikke* (muutus *raskemaks*) (T), *pikki* (*tolmuseid tänavaid*) (t), *rukkis* (ains. nim.) (Trt, trt, h, Vlg), *südamlikkumate* (k).

Teiste konsonantide välte märkimisel on vigu tehtud tunduvalt vähem: *austraalane* (Trt 2 k., vlg), *kristalselge* (trt), *kül* (t, trv); *Sull* (pt); *sammuti* (vn) pro *samuti*; *meennub* (Vr); *varrustatud* (Trv).

Ühe Tallinna poeplapse töös, mis osutub üldse keelelt nõrgimaks tööks, on kolmes sõnas kirjutatud diftongi järel kahe kordne täht: *kauppade, kõikke, võittu*.

Raskemate vigade hulka kuulub ka kahekordse tähe kirjutamine konsonantühendeis: *kristallne* (T, Trt), *linnlased* (t), *tallinnlased* (t, Vlg), *hambavalu* ja *hambad* (t), *ottra* (t), *brünettne* (R), *violettsed* (Trt), *ettevõtlikkus* (Vlg), *kuplid* (Pd), *kaubaartikkelid* (v-m); *olekõrssi* (Pd), *ekskurssant* (h).

Vokaalide välte märkimises on eksitud ainult mõnes töös: *ja* (tähennduses „jah“) (T 2 k., t, pr, Pl); *tomingas* (Pd).

Liide *-gi* pro *-ki*: *aimadgi* (pt), *asuvadgi* (t), *sündinudgi* (t), *maapindgi* (Vn), *kordgi* (Trt), *muudgi* (trt), *nüüdgi* (pt), *Kalevi-poeggi* (pl), *ekspordiksgi* (t); ümberpöördukt: *rohkemki* (vn), *piltiki* (Trv).

h väär kirjutamine (resp. väär ärajäämine) sõna algul: *tuluhallikas* (o), *harenemine* (t), *harenenud* (trt, Pr), *hiidsetest* (t), *tuulehiil* (vlg), *hilvesed* (E), (*tahet ja hindu*) (trt); *aned* (J), *arima* (vr), *palge-igis* (t).

Üksikuid vigu leidub *j* tarvitamises: *vaiunud* (T), *põlluharia* (T); *lojud* (t, N), *meije* (vlg).

ai asemel *ae*: *paenutama* (T, Tp, R), *paenduma* (T, t, m, J); *õe* pro *õõ*: *kadakapõesas* (T), *võeras* (t, trt).

Esineb ka sõnade valekohase poolitamise juhtumeid: *Aus-traalia* (T, t 2 k., m, R, r, V-M), *Austraal-ias* (t), *õpi-ksid* (t), *kirjelda-ksite* (T), *kaunistata-kse* (trt), *värvita-kse* (vn), *käia-kse* (Pr), *ümbri-tsevat* (M), *ümbri-tseb* (T), *vali-tseb* (t), *pro-tsent* (t), *maa-stikuline* (trt), *möö-blitööstus* (trt), *Idanaa-briks* (V-M), *Tartusse* (T), *Eesti-sse* (pl); *pin-dalalt* (V-M); *Selle-ks* (T).

Mitmes töös on poolitamisel eelmisele reale jäetud ainult üks täht: *i-lusam* (Trt), *a-vatud* (trt), *a-lal* (trt), *a-send* (trt), *a-sub* (tp); ka liitsõna poolitamisel: *Pärito-lul* (trv). Kurioosumina olgu esitatud poolitus *gümna-asiumiks* (Trt).

Kuigi esiletoodud poolitamisvigadest kuulub enamik raskete hulka ja nende järgi võiks tekkida mulje, nagu oleksid meie keskkoolilõpetajad hoopis „kirjaoskamatud“, tuleb ometi arvestada seda, et seda laadi eksimusi on võrreldes tööde hulgaga ikkagi hoopis vähe (1056 töö kohta 31, seega umbes 3%) ja kümnes keskses kahekümne seast (s. o. pooltes) ei esine ühtegi poolitamisviga.

Vigade rohkuse mõttes on lugu halvem võõrsõnade ortograafiaga. Nii ei oska kaks Pärnu poeplast kirjutada isegi kooli nime, kuhu nad tahavad astuda: *gümnasium*. Viis õpilast (T 3 k. m, Pr) kirjutavad *muuseumi* asemel *muusium*. Eesti Vabariiki

nimetatakse *temkraatlikuks* (k), *demograatlikuks* (T, t), ka *demokraatlikuks* (vlg).

Võõrsõnades kirjutatakse tähti, mida võib tarvitada ainult võõrkeelsetes pärisnimedes: *Olympiaad* (t, Trt, r), *exportkaup* (t), *exportteerides* (K), *centrumiks* (Pt). Mõnele eksaminandile teevad rasuksi š ja ž: *kaužuk* (T), *dšungleid* (R), *džungleid* (trt), *plääz* (t).

Liitsõnalistes või liitsõna-laadilistes võõrsõnades kaldutakse kirjutama p, t, k asemel b, d, g: varem esitatud *demograatlik* kõrval ka *katagombid* (Trt), *kongurentšs* (T), *antiboodid* (t), *arhidektuur* (trt), *kondakt* (pr 2 k.), *adjudandi* (Trt); koguni *stadistika* (t).

Väär b, d, g või p, t, k sõna algul: *draditsioon* (Pt), *kraaniit* (T), *kruppidenä* (t), *priljant* (t), *pandele* (t), *pensiin* (Vlg), *tolomiit* (K); *gips* (13 töös), *baron* (t).

Muid vigu: *nahvta* (r) pro *nafta*, *sitron* (t), ka *sidron* (trt).

Kahekordne vokaal (ühe asemel): *põletusmaterjaaliks* (t), *kaasaan* (vn), *okeaan* (trv, Vr), *inventaar* (t), *portselaan* (pr), *paraleellism* (Trt), *apelsiin* (T, t, Trt, vr), *känguurusid* (trv), *känguruud* (r), *miljonääriks* (t). Vastupidised vead: *flora* (T), (*palju*) *kvartale* (Pr), *australlane* (vn), *geografiline* (Pl), *massivsäte* (T), *petroleum* (t), *katedral* (T), *olümpiad* (pr), *intervju'ga* (T).

Raskusi teeb sõna *kuurort*, mille asemel võib leida *kuurord* (T, t), (ühe) *koorordi* (T), *suvekuurot* (vlg). Pro *landesveer* (EÖS-us -väär) kirjutatakse: *landeswehr* (T), *landesvehr* (vlg), ka *Landesvär* (k). Vigase kõnekeele mõjul leidub kahes töös (T, trt) *konstanteerima* (pro *konstateerima*).

Muid eksimused võõrsõnade ortograafias: *fosvoriit* (T 2 k., trt, r, h), *korespondant* (T), *posteljon* (vlj), *mälestusmonomendid* (Vlj), *bannaane* (T), *tseluloos* (t), *tselluloose* (Trt), *elektrofitseerima* (r, v-m) pro *elektrifitseerima*, *zoloogia* (n, K), *tehnikainstituud* (h), *politehnikum* (t) pro *polütehnikum*, *kultuura* (Vr), *välisvaluudi* (r), *sünjoonia* (Tr), *lutheri* (*usk*) (trt, Pr), *perjoodidega* (tp), *materjaalsed* (l), *olümpiaatidel* (pl), *anektoote* (vlj), *trantsiitkaubandus* (t), *produktseerivust* (trt), *üleproduksioon* (t), *disiplinetsiirid* (t), *attaak* (t), *basseerub* (trt), *pittoresksed* (T) pro *pittoresksed*. „Sulekomistuseks“ võiks pidada kummalist sõna *propganda* (vig) pro *propaganda*, kui see ei esineks korduvalt.

Kirjandeis leidub vigu ka *k o h a n i m e d e* ortograafias. Nii leidub õige nominatiivi *Tallinn* asemel õige mitmes eksamitöös *Tallinna* (Trt 2 k., trt, Pr 2 k., Vlj 3 k., Vlg 6 k., vlg, Trv, trv, R) — üldse 18 kirjandis (15 tütarl. ja 3 poegl.). Kahes töös (T, trv) on pealinna nimi kirjutatud ühe n-ga: *Tallin*. Veel sagedamini on eksitud Kuressaare nimega: nimetavaliselt *Kuresaar* või *Kuresaar*, ka omastavaliselt, kuid ühe s-ga: *Kuresaare* — üldse 51 kirjandis (30 tütarl., 21 poegl.). Nimetavakujuliselt *Petser* on kirjutatud korduvalt oma linna nime üks Petseri tütarlaps; seevastu esinevad ekslikult genitiivis *Pühajärve* (T, Vn, Vlg, vlg) pro *Pühajärv* (järve nimena) ja *Naissaare* (R) pro *Naissaar*.

Arvatavasti E. Wilde romaani „Kui Anija mehed käisid Tallinnas“ mõjul on rohkesti eksitud Haanja nimega: *Hania* (t), *Haanija* (T, V-M), *Haania* (T, Pt), ka *Hanja* (t); ühes töös (Trv) leidub expressis verbis: *Anija kõrgustik*. Vene mõju tuleb nentida *Narova* (T, h) puhul. Rähvakeele häälendamisele vastavalt kirjutatakse 7 töös *Piirita* (pro *Pirita*). Sõna etümoloogia kohaselt kirjutab üks eksaminand (v-m): *Haabsalu*.

Muud komistused Eesti kohanimes: *Hapsalu* (t, V-M), *Ottepää* (T 2 k), *Irposka* (t), *Pantivere* (Trt), *Ruhno* (t, trt 2 k., Pr) pro *Ruhnu*, *Ülemeste* (T), *Oleveste kirik* (v-m), *Taagepere* (vlg) pro *Taagepera*, *Bakri saar* (Trt), *Batkuli trepp* (Trt).

Ka vööramaaliste kohanime de ortograafias on mõnel korral eksitud. Kuues töös on pikkade vokaalide märkimisel kirjutatud kahekordse tähe asemel ühekordne täht: *Uruli mäed* (Trt, Pl), *Donau* (t, trt), *Europa* (T, R); ühe Rakvere tütarlapse töös (ka mustandis) leidub muide eerooplasi. Saksa keele mõjul kirjutatakse *Schveitz* (Vlg) ja *Neapoli* (t) pro *Napoli*. Veel mõni komistus: *Nürnbergist* (t), *Kopenaagenist* (vlg), *Sidnei* (vlg, Pt), *Pelgia* (R).

Isikunimedest mainitakse eksamitõis kõige sagedamini Konstantin Päts'i; kõigist lugupidamise- ning aukartuse-avaldustest hoolimata ei osata ometi kirjutada tema eesnime: *Konstantiin Päts* (t 2 k., Trt, V-M, k, pr, Pl, Pt), *Konstatin Päts* (Trt, r). Muud vead isikunimede ortograafias: *Liidia Koidula* (R), *Kreutsvald* (vn), *Kreuzwald* (Trt), *Faehlman* (Trt), *Konradt Mägi* (Pr), *Starkopff* (Vr), *Lutteri mööblivabrik* (vlg), *Gustav Aadolf* (T).

Pärisnimede ortograafiaga on tihedalt seotud ka suure ja väikese algustähe küsimus. See ortograafia-ala näib olevat paljudele päris „kõvaks päkkliks“, iseäranis rahvaste ja riikide nimede kirjutamisel. Nii kirjutatakse valesti väikese algustähega: *eesti maad* (Pr), *eesti pind* (T, Vlg), *eesti kõrgeima mäe* (R), *eesti kultuurilised keskused* (trv), *eesti mudavannid* (T), *eesti talv* (vlg), *eesti ilu* (t, vlg), *eesti elu* (trt), *koguni eestis* (T, t, Trt, Vlg, trv, R). *See oli eesti, ilus eesti* (t); ka *eestimaa loodus* (T) või lihtsalt kohanimena *eestimaa* (t 2 k., r). Üldse on kirjutatud *eesti, eestimaa* ekslikult väikese algustähega umbes 50 kirjandis! Samalaadilisi vigu leidub ka teistes kohanimes: *vene keiser* (T), *taani kuningas* (T 2 k., t), *rootsi kuningas* (T, trt), *vene piir* (T, t, Vlg), *soome laht* (T, R), *läänemeri* (t 2 k., pr, Vn), *rootsi aeg* (trt 2 k., tp, vr), *vene aeg* (trt, vr), *europa kultuurimaad* (Pr), *europa riigist* (t), *balti riigest* (trt), *austraalia suvi* (vn), *austraalia elu* (trt), (*kauge*) *austraalia* (vlg), (*asub*) *virumaal* (t), *mulgimaa* (h), *venemaa* (t, Vr) jt.

Paljudele õpilastele on sünnitanud raskusi liitsõnaliste, sidekriipsuga kirjutatavate kohanime de suure algustähe küsimus: ei teata kindlasti, kas kirjutada suure algustähega liitsõna mõlemad pooled või ainult põhisõna. Mitmes töös leidub ebajärjekindlusi, veel rohkem aga vigu: *põhja-Eesti*, ka *põhja Eesti* (T 5 k., t, Trt 2 k., Pr), *lõuna-Eesti*, ka *lõuna Eesti* (T 5 k., t 3 k., Trt, Pr, Vr), *kesk-Eesti*, ka *kesk Eesti* (T 2 k., Pr, Vlg), *kagu Eestis* (pt), *ida-Virumaal* (trt), *põhja Euroopas* (T 2 k.), *kesk-Euroopas* (t), *kesk-Aasia* (trv); vastupidi: *Põhja-euroopas* (pt), *Narva-jõesuu* (t 2 k.). Mõnes kirjatöös on koguni liitkohanime mõlemad osad kirjutatud väikese algustähega: (*Sõitsid ringi*) *põhja-eestis* (T), *põhja-eesti rannikul* (T), *lääne-euroopa* (t, trt 2 k.), *idacuroopa* (t).

On eksitud ka *Maailmasõja* algustähega: *maailmasõda* või *maailma sõda* (T 2 k., t 11 k., Trt 5 k., trt 5 k., o, pr 5 k., vn, pl, vlg, Trv 2 k., pt, vr 3 k., H, k 2 k.), ka *ilmasõda* (t 5 k., pr, vlg, R); üldse on eksitud selle sõna algustähega 49 kirjandis. Üks Tallinna poeplaps kirjutab: *põhjasõda*, teine koguni *põhja sõda*.

Mõned eksaminandid kirjutavad pärisnimelise atribuudi pärisnime kõrval väikese algustähega: *suur Munamägi* (t, Trt), *suur- ja väike Munamägi* (Trt), *väike ja suur Bakri saar* (Trt), *pika Hermaniga*

(Trt), paks *Margareta* (Trt); *Aleksander esimese poolt* (T), *Peeter esimest* (v-m).

On eksitud ka asutiste mitmesõnalise nime algustähtede kirjutamises: *Eesti Rahva muuseum* (T, t, trt 2 k.), *Eesti Tervishoiu muuseum* (T). Terve rida õpilasi ei oska kirjutada isegi oma kooli nime: *E. N. K. S. Tütarlaste keskkool* (Trt 5 k.), *E. N. K. S. tütarlaste keskkool* (Trt 3 k.), *Tartu Tütarlaste keskkool*³ (Trt 5 k.), *Tartu tütarlaste keskkool*³ (Trt 2 k.), *Tartu linna keskkool*³ (trt 3 k.), *Narva linna Keskkool* (N 2 k.), *Zeeh Tütarlaste erakeskkool* (R); Tallinna ja Nõmme töis sellelaadilisi vääratusi ei leidu, sest seal ei märgitud eksamitööle kooli nime.

Hoopis taunitavad on vead nagu *emajõgi* (trt), *toompea* (t) ja *rusalka kuju* (T), kus väikest algustähte ei saa kuidagi vabandada.

Lõppeks pole huvituse ta nentida, et väga paljud eksaminandid ei näi teadvat, et kirjades tuleb kirjutada *Sina* ja *Teie* suure algustähega. Väikese algustähega *sina*, *sinu*, *sulle* jne. (pro *Sina* jne.) leidub üldse 83 tütarlapsel ja 111 poeglapsel, kokku 194 töös. Kolmes kirjandis (T, t 2 k.) esineb ka *teie* (pro *Teie*); niisiis on selle elementaarse viisakusreegli vastu eksitud üldse 197 kirjandis (18,7% üldarvust).

Hulgaliselt leidub eksamitöis ka vastupidiseid vigu: üldnimedes on väikese algustähe asemel tarvitatud suurt algustähte. Algume kohtade, rahvaste, riikide jne. nimedega, mis pole seotud teatava geograafilise üksusega, vaid esinevad omadussõna (ka nimisõna) tähenduses: *Eesti keel* (t, pr), *Soome keel* (t, trt), *lõuna-Eesti keelemurre* (Pr), *põhja-Eesti keelemurre* (Pr), *Eesti rahvas* (t 4 k., Trt 2 k., R), *Soome-Ugri rahvad* (T 5 k., t 8 k., Trt, trt 3 k., Pr, pr, vn, Vlg, vlg, h, pt 2 k., Vr 2 k., vr 2 k., k 2 k.), *Soome sugu rahvad* (Pt), *Soome sugu* (trv), *Soomesugu* (k), *Mongoli tõust* (T), *Eesti kirjandus* (Trt, trt), *Eesti luuletajate* (Trt), *Eesti raamat* (pt), *Gooti stiil* (T, t, N), *Eesti rahvariided* (Pr), *esimene Eesti tütarlaste emakeelne kool* (Trt), *Eesti süda* (R), nn. „Eesti jonn“ (trt), *Kreeka-Rooma ja Ameerika vabamaadlus* (vlg).

Nagu näeme, osutub suur ja väike algustäht riikide, rahvaste, maade, keelte jne. nimetustes eesti ortograafia „raskesti seeditavaks“ küsimuseks, mida on korduvalt konstateerinud ka paljud eesti keele õpetajad. Kas poleks otstarbekohane siin ette võtta mõningad reformid lihtsendamise suunas?

Tihedas seoses eelnevatega on ka vea-juhtumid lane-liitelistes rahvust ja päritolu väljendavates üldnimedes: *Eestlane* (vn, trv), *Soomlased* (t 2 k.) jt. — üldse 14 kirjandis.

Õige mitmes töös on pärisnimedeks peetud mitmesuguseid liitsõnalisi üldnimed, mille täiendsõnaks on ilmakaare-nimetus: *Põhja-maa riigid* (T 2 k., t 3 k., Trt 2 k., trt, Pr, pr 2 k., Vlj 2 k., vlg, vn, Pl, Vlg, vr, R 2 k., j) — üldse 21 kirjandis, *Lõunamaa* (Trt, trt, Vr), *Põhjarand* (j), *Põhjarannik*, *Põhja-rannik* või *Põhja rannik* (T, Trt 5 k., trt 2 k., V-M), (*Läänemere*) *Idarannik* (Trt), (*mööda*) *Põhjakallast* (T), *Idapoolkera* (T), *Põhja-poolkera* (trt 2 k., Vlg, vlg), *Lõunanaabriks* (t), (*Eesti*) *Lõunapiir* (Trt), *Põhjanabale* (trt), *Idaosas* (K), *Lääneosas* (K), *Lõunaosa* (K). Mõnes töös kirjutatakse ka lihtsad ilmakaare-nimetused suure algustähega: (*hakkasid lii-*

³ kooli ametlik nimi.

kuma) Läände (t), Läänest (trt 2 k.), Idast (trt, pr), Lõunas(t) (trt, pr, j), Põhja(s) (t, Trt 3 k., trt, pr, Vlj, Vlg, trv, Vr, j).

Valesti pärisnime-taoliselt (suure algustähega) on kirjutatud veel järgmised kohta tähendavad üldnimed: (Eesti on) Vabariik (T, vr 2 k., k, Pt), (Eesti on) Iseseisev Demokraatlik Vabariik (Trt, trt 2 k.), (Eesti) Demokraatlik Vabariik (T, r, Pt), Vaba Eesti (n), (Tartu, meie) Ülikoolilinn (T 2 k., Vlg, K), (Minu) Kodumaa (T, vr), (oma) Sünnimaast (vlj), Suur Veetee (Trt), (põhjapool) Ekvaatorit (t), (Loodi) Uue Riigi (n), (Eesti kõrgeim) Mägi (Vlg).

Veel „täbaram“ on lugu sõnade kokku- ja lahkukirjutamisega. Kahtlemata kõige raskem on nimisõnade õige kokkukirjutamine. Tuleb kohe nentida, et üldnimede puhul on eksaminandidel väga suur tendents lahkukirjutamise poole, ja seda liiki vigu on eksamitõis mitu korda rohkem kui ekslikke kokkukirjutusi. Kõige sagedamini on eksitud muidugi juhtumeil, kui liitsõna esimene pool (nn. täiendsõna) on omastavas käändes.

Paljudel on viga juba töö pealkirjas: Eksami töö (9 õpilasel) ja keskkooli õpilasele (39 tüdriku ja 72 poepl., kokku 111 töös, kusjuures Haapsalus on 22 eksaminandist selle sõna õigesti kirjutatud ainult 3 tütarlast ja 1 poeplaps).

Samatüübilisi vigu (nn. definitiivne täiendsõna): ülikooli haridus (Trt, vlj, Pr), risti usk (T, Trt), muusika kool (T, Trt, vlg), tehnika instituut (t 3 k., trt, vlg), okaspuu mets (T 2 k., Vlg, Vlj, Pr, pr), ristikeha põllud (Trt), pae sein (trt), lille vaip (t), lambi hari (t), ema keel (t, Trt, v-m), surnuaia püha (Trt), jaanuari kuu, märtsi kuu jt. kuude nimed (T, t, Trt, k, Pr, Vn, Pd), väljaveo artikkel (t, trt, v-m, pl), šokolaadi vabrik, telefoni vabrik, tsemendi vabrik jts. (T, t 4 k., Trt 3 k., trt, Vlj, H, vlg, Pr), põlevkivi tööstus, puuvilla tööstused jts. (T, t, Trt, trt, Pr, pr, Trv, Vlg, vlg, V-M, v-m) ja väga palju teisi.

Iseäranis sagedad on eksimused liitsõnade puhul, mille täiendsõnaks on ilmakaare nimetus: põhja osa, ida osa jts. (T 4 k., t 3 k., Trt 7 k., trt 4 k., Vlg, vlg, Vlj 3 k., vr, pd, Pr 2 k., k, Trv), põhja piir (t, Vn), ida kallas (T, t, tp), põhja naaber (trt) jt. Üldse esineb sääraseid vigu umbes 60 kirjandis.

Vähem vigu leidub objektiivse täiendsõna kokkukirjutamise alal. Ekslikult on lahku kirjutatud järgmised sõnad: kodu kaunistamine (Trt, m), maa harimine (Trt), põllu harimine (Vlg, vlg), palgi parvetamine (vr), riide kudumis tööstused (v-m), isamaa armastus (T 2 k., t 2 k., Trt), kodumaa armastus (R), kirja vahetus (T); isamaa armastajad (t), päikese kumardajad (t), keskkooli lõpetajad (T), looduse kirjeldaja (T), õli tootja (t), elu andja (Vlg).

Hoopis taunitav on sõnade lahkukirjutamine siis, kui täiendsõna on nimetavas käändes. Neid vigu leidub mõnekümnes eksamitöös: selg roog (m), kuld võtmed (T), portselaan kaup (pr), paekivi müür (t), asfalt teed (t), asfalt ja bituumen teid (t), moreen kingustikud (trt), süda linn (T), leht puud (vn), sega mets (trt), leht ja sega metsad (Pt), tekstiil tööstus (T), kultuur rahvad (t), kultuur põllu- ja heinamaad (T), alg kodu (Trt), hüigel pilvelõhkujad (Vr); rohkem on ekslikke lahkukirjutusi us-lõpuliste täiendsõnade puhul: iseseisvus ajastu (t), vabadsus võitlus (Trt), imetlus objekt (t), haridus olud (Pt), karjandus maa (i), majandus

elu (t), *loodus varad* (Pt), *enamus rahvas* (Trt) jt. Leidub ka rida *pea-* lahkkirjutusi: *pea tuluallikas* (t, Trt, trt), *pea leivaviljad* (T), *pea rahvas* (H) jt. — üldse 10 kirjandis.

Täiesti andestamatu on aga s-lõpuliste konsonant-tüveliste täiendsõnade lahkkirjutamine põhisõnast: *sissepääsemise eksamid* (T), *ohverdamis kohad* (vlg), *linnastumis ajajärk* (t), *riide kudumis tööstused* (v-m), *välis riikides* (Vlg), *muinas jäänused* (m).

Neljas töös on põhisõnast lahku kirjutatud sõnad *era, puht* ja *kesk*: *era koolid* (T), *puht eestlased* (Vlg), *puht lehtpuumetsi* (trt), *kesk linnast* (H).

19 lahkkirjutamisviga on tehtud liitsõnades, mille põhisõnaks on nimisõna (enamasti teonimi) ja täiendsõnaks mingi abisõna: *juurde kündmist* (r), *sisse astumiseks* (T), *välja töötamine* (t, trt), *ette võtetes* (vn), *külge tõmbejõud* (vlg), *välja veoks* (Vr), *tähele panu* (Vlg), *siia sõiduks* (trt), *siia tulekuni* (T) jt.

Veel mõned eksimused teonimisõnalise põhisõna puhul: *tundma õppimiseks* (T, t), *käima panemiseks* (T, v-m, Pr), *(talude) päriseks ostmine* (trt).

Mõned õpilased ei tarvita sidekriipsu juhtumeil, kui ühel põhisõnal on kaks täiendsõna: *sadama ja tööstuslinn* (t), *nii ikarja kui ka põllusaadusi* (j), *suvitus ja turismimaana* (pr), *kesk ja kutsekoolid* (H) jt.

Nagu mainitud, esineb eksamitõis nimisõna ja tema täiendi ekslikke kokkukirjutusi tunduvalt vähem. 33 eksamitõis on järgneva sõnaga kokku kirjutatud *eesti, soome, saksa, vene* jts. sõnad: *Eestirahvas* (t, trv, trt, v-m), *ugrirahvad* (t), *soomesugu* (t 2 k., k), *venekeel* (R), *vene- ja saksa keel* (Vlg), *inglisekeel* (t, R), *venekirik* (T), *veneusu kirik* (T), *Rootsiaeg* või *rootsiaeg* (t 2 k., trt 2 k., tp 2 k.) jt.

Nimisõnaline täiend on oma põhisõnaga ekslikult kokku kirjutatud veel järgmisil juhtumeil: *kesklinnatänavad* (T), *(Haapsalu) lossiaknal* (t), *linnaservad* (R), *kodumaa-muld* (T), *(teiste) maailma-mägedega* (Vlj), *linnaümbrus* (pt), *langeva veejõul* (Vr), *tundaega* (vn), *Iseseisvusesaavutamise* (Trt), *vabariigivalitsus* (Pl 2 k., trt, R, k, K), *vaenlasteväed* (tp), *puudelehed* (Vn), *kalameestekujudega* (vlg), *sõjavägedeülemlühataja* (Pl), *kihelkondadevanemad* (Trt), *ärkamisajategelasi* (m), *nooremapõlveesindajad* (m), *maailmasõja-ajal* (t), *Haridusseltsikool* (o), *ajajooksul* (t 5 k., N, R, r 2 k., tp, Vn, pr), *kirjateel* (t 2 k., h, trv), *nii kaubanduse- kui ka riigikaitseesisekohast* (trt).

Leidub töid, kus isegi oma dussõnaline täiend on oma põhisõnaga ekslikult kokku kirjutatud. Täiend on sel puhul enamasti ainsuse nimetavas või omastavas käändes: *(Eesti on oma pindala poolest) väikemaa* (trt), *(see on) vanaasi* (Trt), *seadusandlikvõim* (t, Trt), *täidesaatevõim* (Trt), *põllutulunduslikriik* (Pr), *põllumajanduslikriik* (Pl), *ajaloolinelinn* (T), *alumiinepool* (t), *paenekallas* (K), *tuhatkorda* (Tp), *mitukorda* (R, vlg), *kõikaeg* (Pt), *muuosa* (T), *suuremosa* (T, H), *kõrgemharidus* (Vlg); *võravalitsuse ajal* (Trt), *elavaloomuga* (vlg), *mereliseilmega* (T), *vaiksevooluga* (T), *(oma) keemilisekoostise poolest* (k), *uemaaja* (T, Pr), *suuremaosa* (t), *vanemapõlve* (pr), *nooremapõlveesindajad* (m), *kolmeteistkümnesaajandi* (vr), *tuhandejärve maaks* (trv, Trv, Trt), *meiema* (k), *selleaja* (k). Esineb juhtumeid, kus täiend on koguni mõnes muus käändes (või arvus): *igapäevasestõds* (t), *tulun-*

auslikkudestoludest (t), suurelmääral (k), ühelmeel (tp), ühelajal (trt), omalajal (Vr), igalajal (pr), tolajal (t. 2 k.), selajal (T, trt, Tp), viimaselajal (R), vabalajal (t, R), vanalajal (trv), selmääral (Trt), sekskorra (t), mõneskohas (Trt, Pt), suvihaljadpuud (T), soojalemaale (Pd), poliitilisedhuvid (Pl).

Eri rühma moodustavad juhtumid, kus omadussõnaline täiend on ühendatud põhisõnaga sidekriipsu abil: kirju-etu (T), kuldne-põli (Trt), kaubanduslikus-läbikäimises (Trt), rahvusliku-ärkamise ajastu (t), rahvusliku-romantismi nimetust (m), (armastus) võõra-maa vastu (T), võõramaalist-toredust (T), halli-sulestikuga (T), (üle) 50-meetri (t), igal-aastal (pt).

Kui küsida, kuidas on üldse võimalik, et rida keskkoolilõpetajaid kirjutab isegi hariliku omadussõnalise täiendi põhisõnaga kokku, kuigi sõnal puudub täiesti liitsõna mõiste, s. o. kokkuliidetud sõnal pole omaette tähendust, — siis näib põhjus seisvat selles, et eksami-ärevuses meenub õpilasele grammatikas leiduv reegel, et sõnad tuleb kirjutada kokku siis, kui täiend sõna vastab küsimusele: missugune? (näit. *vallamaja*) ja lahku, kui ta vastab küsimusele: kelle? mille? (näit. *valla maja*); seejuures aga unustatakse, et antud reegel on kehtiv ainult juhul, kui täiendiks on nimisõna (ainsuse omastavas käändes), mitte aga omadussõna puhul. Tegelikus koolitöös on nende ridade kirjutaja sellelaadilisi eksiarvamusi kuulnud õpilaste suust korduvalt.

Kui üldnimede puhul tuli eksamitöis nentida liigset lahkukirjutamis-tendentsi, siis võib pärisnimede kirjutamisel märgata just vastupidist kallakut: ekslikke kokkukirjutusi on märksa rohkem kui ekslikke lahkukirjutusi.

Eksamitöis on ekslikult kokku kirjutatud: *Soomelaht*, ka *Soome-laht* (T 19 k., t 23 k., Trt 7 k., trt 9 k., trv, Vlg 2 k., Pt 2 k., N, R 3 k., r 3 k., V-M 2 k., tp, Pd, Vn, vn, Pr, pr 2 k., h 2 k., K, k 3 k. — üldse 85 kirjandis), *Narvajõgi* (T 2 k., t 2 k., Trt 3 k., trt, Vlg 3 k., r, V-M, v-m 2 k., Vn), *Pärnujõgi* (T 2 k., Trt 3 k., trt, Vlg, vr, r, V-M, k), *Jaanikindlus* (Trt), *Petseriklooster* (t), *Raadamõis* (T 3 k.), *Toompealoss* (t) jpt.

Ekslikult lahkukirjutatud kohanimedid: *Lääne meri* (T 3 k., t 5 k., Trt, trt, trv, vr, r, Pd, Vlj, Vn, Pr, k — kokku 18 töös), *Põhja laht* (h), *Võrts järv* (T 2 k., Trt, Trv), *Põhja Eesti*, ka *põhja Eesli* (T 3 k., t, Trt, trt, R, pd, Vlj, Pr), *Lõuna Eesti*, ka *lõuna Eesli* (T 6 k., t 2 k., Trt, trt, pd, Trv, R, r, Vn) jt.

Eksamitöis on sageli lahku kirjutatud liitsõnad, mille põhisõnaks on omadussõna. Iseäranis palju on eksitud *ne-* ja *line-*liiteliste omadussõnade puhul, kuigi nende kokkukirjutamist on juba algkoolist peale õpitud ja rõhutatud. Seda liiki vigu leiame sagedamini omadussõna *aastane* puhul (*kolme aastane, kahekümne aastaseks* jt.): T 3 k., Trt 12 k., trt 3 k., h 2 k., Trv, V-M. Kui sel puhul arvsõnaline täiend sõna on kirjutatud araabia numbriga, siis pole osatud sellele lisada sidekriipsu (*4 aastane, 700 aastane, ka 18ne aastane, 19ne aastane* jt.): T 6 k., t 2 k., Trt, trt 2 k., R 6 k., r 2 k., pt, Vlj, pr; korduvalt on sidekriipsu asemel tarvitatud punkti (*16. aastane, 700. aastast* jt.): T 2 k., t 3 k., Trt 2 k., R, h. Kõiki neidsamu seiku tuleb nentida ka omadussõna *klassiline* puhul: *kolme klassiline, nelja klassiline* jt. (T, Trt 2 k., trv 3 k., vlg, pr), *4 klassiline, 6-e klassiline* jt. (t, Trt 2 k., trt, N, J, Vlj), *4. klassiline, 5. klassiline* (trt, N). Muid ekslikult lahkukirjutatud *line-* ja *ne-*liitelisi omadussõnu: *10 kuune* (R), *mitme kilomeetriline*

(Pd), üle miljonilise rahvaarvuga (v-m), ida poolsel kaldal (t), ühe vanused (R), kümne kordselt (tp), tähelepanu väärsemaist (trt) jt.

Muud ekslikult lahkkirjutatud liitsõnalis-
sed adjektiivid (resp. partitsiivid): *metša vaesed* (T), *kärestiku rikkad* (T, t, Pr), *vaheldus rikas* (vr), *savi ja mustamulla rikkamaks* (Pd), *Jumala kartlik* (t), *tähelepanu vääriv* (trt, Vlg), *tulu toov* (trt), *vilja kandvat* (mulda) (trt), *tuld purskavaid* (mägesid) (Trt), *ümber töötav* (trt), *kätte saadavam* (Trt), *abi valmid* (Trt), *kirja oskamatu* (trv), *kindla iseloomulikuks* (t), *maailma kuulsat* (T), *edasi püüdlিকে* (Pt), *tagasi hoidlik* (Vn), *hüügla suur* (T), *ime lühike* (vlj), *ime väikestena* (H), *mitte söödavaid* (Vn), *mitte sunduslik* (Vlg), *mitte laevatavaiks* (T), *puht praktiline* (pr), *puht materiaalseid* (N).

Ekslikult on kokku kirjutatud: *üllematailus* (pt), *tohutupaks* (T), *tohtusured* (t, Vlj), *määratusuur* (Pl), *samahea* (t) *pro niisama hea*, *samakõrgeid* (Vlg), *samavanadest* (trv), *niipaljudki* (t), *kõigesuurem* (K), *kõigeparem* (t 2 k.). Tarbetu sidekriips: *teiste maade-vaheline* (T).

Asesõnade kokku- ja lahkkirjutamises on eksitud ainult üksikul juhtumel. Ekslikult on lahku kirjutatud: *iga üks* (T), *igat üht* (j), *see sama* (t); ekslikult kokku kirjutatud: *niimõni* (N, H, Vn), *mittemillestki* (pr), *mitte-midagi* (trt).

Ka arvsõnade kokku- ja lahkkirjutamises on eksitud harva, mis on tingitud küll eeskätt sellest, et arvused on enamasti märgitud numbrite abil. Ekslikult on lahku kirjutatud: *kahe kümne* (Trt), *paari kümne aasta eest* (T), *kahe saja* (vlg), *kolme saja* (T, t), *üks sada tuhat* (t), *paari saja* (t), *mitu sada* (Pr), *mõni sada* (Pt); ekslikult kokku kirjutatud: *kakskümmendüks* (Pr), *kakskümmendkuus* (trt), *nelikümmendviis* (T), *kahekümneneljandal* (trt, trv), *sajakolmekümne* (trv), *üle neljakümnetuhande* (trt), *nelikümmendüheksatuhat* (pt), *paarituhande* (t), *mitutuhat* (t 2 k., trv), *mitmetuhande* (t, trt).

Kuigi liitpöördsõnade kokku- ja lahkkirjutamise reeglid on väga lihtsad ja kergesti meelespeetavad, leidub eksamitõis siiski rohkesti eksimusi nende vastu. Õpilastel on kalduvus kokku kirjutada pöördelisi muuteid, isearanis liitvormides: *oleme kokkuvarisenud*, *oled läbielanud*, *on väljarännanud* jt. (T 2 k., t 9 k., Trt 3 k., m, vlg 3 k., Vr, vr, R 2 k., tp 2 k., vn 2 k., pr, K), *olla ... aluspannud* (*praegusele kloostrile*) (Pt); (*kui tornid*) *polnud veel kokkulangenud* (R); *on kokkukorjatud*, *on väljamüüdnud*, *on läbipõlmitud* (T 4 k., t 2 k., Trt, trt 3 k., Vr, R, pr 2 k.); *saab ümbertöötatud* (k). Ka muus finitiseis vormides: *sisseveame* (t), *läbivoolab* (trt), *väljanäen* (N), *kordasaadab* (pd); *mahakukkused* (vn); *ümbertöötatakse* (T, Trt, H), *kallalctungitakse* (trv).

Korduvalt on kokku kirjutatud ka infinitiivid: *da*-infin.: *effekujutada*, *tähelepanna*, *arusaada*, *tagasivaadata* jt. (T 6 k., t 6 k., trt 3 k., Trt, M, m, o, Vlg, vlg 2 k., trv 2 k., vr, n, V-M, vn, Vlj, vlj, k — üldse 31 eksamitõös); samuti: *allatulles*, *väljaastudes*, *sissekukkudes*, *allavoolates* jt. (T 3 k., t, Trt, o, vlg, Vr, Pd, n, R, vlj, h — kokku 13 tõös); *ma*-infin.: *lugupidama*, *lävikäima*, *üleschitama* jt. (T, t 3 k., Trt, trv, pr 2 k., vn — 9 kirjandis); *ma*-infin. muud käänded: *väljasuremas* (pr), *tähelepanemata jäeti* (t), *koguni pallimängimas* (R).

Mõnes töös on lauseid lühendavad partitsiibid ekslikult kokku kirjutatud: *valge loss, ülekullatud päikese säruga* (T), *väljaarvaiud* (T 2 k., Trt, Vlg 3 k., vr, r, pr). *Väge juurdetoonud, vallutasid sakslased ... Läti* (t).

Üldse on verbivormide valesti kokkukirjutamisi 112 kirjandis!

Mitmel puhul on liiale mindud täiendina esineva partitsiibi kokkukirjutamises: *kaldalkasvavate pajude* (T), *maasüdamesasuvast Võrtsjärvest* (T), *kaugelasuvale-sõbrannale* (Vlj), *maadkattev lumi* (T), *vabadustihkava orja* (R), *vabadustigatsevate eestlaste* (r), *nädalaid- ja isegi kuid-kestvalt reisidelt* (Pl), *vallutada-tahtvate* (t), *talvestülpinud inimesele* (tp), *selgakogunenud tolm* (vlj), *rahvatuntud laul* (Vn); koguni järvede allolev maaala (V-M), *seni kõlbmatunaseisnud maad* (k), *vähe kaugemal-asuvale* (pr).

Et täiendina esinev partisiip (küsimus: misugune?) kirjutatakse kokku, see peaks teada olema juba algkoolilõpetajaile; seepärast on seda laadi vead eksamitois taunitavad: *all olevale järvele* (t), *vastu pidavad* (vn), *tähelepanu väärivaist* (t), *järele jäänud kannud* (trt), *viltu vajunud seintega* (r), *küüru vajunud selg* (T), *küüru vajunud rauku* (t), *küüru vajunud esivanemaid* (Tp), *laiali paisatud kivid* (T), *maha jäetud osad* (t), *ülal mainitud linnade* (Trt).

Kolme Tallinna tütarlapse töös on ekslikult lahku kirjutatud ka üeldistäitena esinev partisiip: ... *on loov ja edasi viiv. Eriti on see tähele pandav. See on ka aru saadav.*

Abisõnadest on eksitud kõige sagedamini sõna *pool*, *poole* ja *poolt* kokku- ja lahkukirjutamises. Paljudes eksamitöodes kirjutatakse *poole*, *pool*, *poolt* eelneva käändsõnaga kokku: *põhjapool*, -e, -t (T 5 k., t 10 k., Trt 4 k., Vr, vr, Pt, pt, R, v-m, Vn, Pr, pr, K 2 k., H), *lõunapool*, -e, -t (T 6 k., t 8 k., Trt, o, vr, R, r, Pd, Vn, Pr, pr, H), *idapool*, -e (T 2 k., t 3 k., Trt, trt 3 k., Vr, Pt, R, pd, 2 k., H), *läänepool*, -e, -t (T 2 k., t 4 k., Trt 2 k., Vr, Pt, pt, Vn, Pr, pr 4 k., H), *igal(t)pool(t)* (T 4 k., t 7 k., Trt 3 k., trt 5 k., Vlg 4 k., vlg, Pt, R 2 k., tp 3 k., vlg 2 k., Vn, Pr, pr, K), *kahel(t)pool(t)* (T 2 k., Trt 2 k., vlg, Pd), *ühel(t)pool(t)* (t, N, Pr), *teisel(t)pool(t)* (T, t, k., Trt 2 k., trt, m, Trv, N, r 2 k., pr 2 k., vn), *kummalgi pool* (N), *mõnel pool* (T, Trt, trt, Vlj), *minupoolt* (t), *temapoolt* (N), *omalt poolt* (Pr), *merepoolt* (T, t), *maapoolt* (t), *taevapoole* (Pt, r), *päikesepoole* (Tp), *kevadepoole* (Trt), *lõpupoole* (pd).

Paaris töös on seevastu *pool*, *poole*, *poolt* kirjutatud abisõnust lahku: *siin pool* (R), *sinna poole* (T), *kuhu poole* (n), *taga pool* (T), *väljas pool* (r).

Mitmed õpilased on tagasõna eelneva sõnaga kokku kirjutanud: *adrataga* (m), *järve-taga* (trt), *põrandaall* (tp), *jalgealla* (T), *maaall(a)* (t, pl, Pt), *maasees* (vn), *mäeotsas* (t), *jõekohal* (n), *pääkohal* (vr, K), *merdkaudu* (t), *mereääres* (T 2 k., Trt, Vlg, vlg, vr, R), *mereäärde* (Trt), *metsääres* (R), *teeääres* (t), *vetääres* (Vn), *jõeääres* (vr), *kohapeal* (t), *maapeale* (t), *veepääl* (m), *sellepeale vaatamata* (t, Trt, J), *sellekohta* (trt), *sellepoolest* (T, t, V-M, pr), *arvupoolest* (t), *huvipärast* (t), *rõõmupärast* (r), *päikesekäes* (trt); ka eessõna: *Ülepoole meie riigi piirist* (trt), *üleilma kuulsaid* (vr), *ülekoige* (vlg, Vr 2 k., Tp, k), *enneseda* (R).

Mõnes kirjandis on kirjutatud kokku abisõnad, mis EÕS-us ja VÕS-us on normeeritud lihtsõnadena: *veelkord* (T

2 k., R. Pr), *ehkküll* (T, h), *vistküll* (Pr), *niiet* (Vn), *niirohkesti* (pr), *justkui* (t, Trt, vr), *kasvõi* (t), *samakaugel* (trt), *samapalju* (trt 2 k.), *samahästi* (Pl), *liigapalju* (t), *niihästi* (*kui saan*) (t), (*nii linnas*) *kuika* (*maal*) (t), (*nii välimuse*) *kuika*... (Vlj), *õige-pea* (t), *Ah-ja!* (Vr), *Ah-ja!* (Pl).

Sagedamini on aga liitsõnalised määrõnad kirjutatud lahkku: *siin kohal* (trt), *siin juures* (T, R, pl), *siit peale* (T, t 2 k., Trt), *kõige pealt* (T, Trt), *mis tõttu* (T, Trt, trt, Pt), *see tõttu* (trt 2 k., pl), *see vastu* (trt), *selle vastu* (t), *nii samuti* (T, t), *nii hästi* (*eestlastele kui ka*) (Vlg), *nii siis* (Trt, trv, Vlg, vlg, R, pr), *nii õelda* (Trt, Vr, J), *sellegi pärast* (R), *seegi pärast* (trt), *seal samas* (T), *sealt samast* (T), *tumeda võitu* (T), *ime kiiresti* (Trt), *otse kui* (Trt), *see kord* (O), *mõni kord* (T, N), *oma korda* (trt), *ava sui* (T), *lailali pillatult* (Vlg), *võib olla* pro *võib-olla* (T 2 k., Trt 2 k.), *puht majanduslikult* (vn), *enam vähem* (t, trv), *siin seal* (Vr).

Üldkokkuvõttes näib sõnade kokku- ja lahkukirjutamine tegevat raskusi paljudele keskkooliõpetajaile. Mõnes töös on seda laadi viga õige rohkesti: t — 10 viga, kahel Tartu Õhtuse Erakeskkooli meesõpilasel 10 ja 12 viga, kahel Petseri naisõpilasel 8 ja 10 viga, trv — 10 viga, Vlg — 9 viga, pr — 8 viga. Niisiis tuleb emakeeleõpetajail gümnaasiumis sel alal veel rohkesti tööd teha. Kuid ei saa jätta rõhutamata vajadust ka siin läbi viia mõned parandused reeglite lihtsustamise suunas, eriti nimisõnade kokku- ja lahkukirjutamise küsimustes. Praegu kehtivate juhiste tegelik omandamine nõuab igaühel õpilasel suurt vaeva ning pingutust ja mõnikord tekib õpetajalgi kahtlus, kas on ratsionaalne kulutada selleks nii palju aega.

Ernst Nurm.

Aperçu sur le niveau des connaissances en orthographe des élèves des écoles moyennes.

Le 25 mai 1937 le Ministère de l'éducation nationale a organisé à travers le pays un examen dans la langue maternelle pour les élèves des écoles moyennes (ayant étudié 6 ans à l'école élémentaire et 3 ans à l'école moyenne) qui désiraient poursuivre leurs études dans le second cycle de l'enseignement secondaire. La matière de l'examen était le sujet suivant: „Ma patrie. Lettre à un élève d'école moyenne en Australie“, pour lequel chaque écolier avait à écrire dans la langue d'enseignement de l'école. Les copies en langue estonienne atteignaient le nombre de 1056 (500 garçons et 556 filles), parmi lesquelles 381 pour Tallinn et 201 pour Tartu. Les fautes d'orthographe les plus graves (par ex. dans la notation des alternances phonétiques) apparaissent rarement dans les mots communs estoniens, mais plus fréquemment dans les mots étrangers; l'orthographe des noms de lieux laisse également à désirer. 3% des élèves examinés ont fait des fautes dans la séparation des mots. La question des majuscules et des minuscules a fait grande difficulté, particulièrement dans les dénominations d'états, de peuples, de pays et de langues. 18,7% des écoliers écrivent dans la lettre „Tu“ et „Vous“ avec une minuscule. Mais les erreurs sont les plus nombreuses quand il s'agit d'écrire les mots en composition ou séparément, en particulier à propos des substantifs; les élèves examinés ont tendance à écrire séparément les éléments des mots composés, là où l'élément complétement est au génitif du substantif.

Murdetekst Kraasnast.

Kadunud prof. Heikki O j a n s u u, läänemere-soome keelte põhjanev uurija, käis Kraasna eestlaste juures kahel korral: 1911 (? 1912) ja 1914. Esimese reisu ainekstik on talletatud Soome Kirjanduse Seltsi arhiivis „Estonica V“ lk. 31b — 51 all ning on nüüd kopeerituna ka AES-is kättesaadav. Teise reisu materjali kohta puudusid seni andmed, kuni 1938. a. alul selgus, et see veel kadunu lese, professoripr. Ilta Ojansuu halduses on. AES-i juhatus otsustas selle ainekstiku — 24 numereeritud lehckülge tekste ja üksiksõnu, peale selle märkmeid paaril üksikul lehel — omandada, ning nii viisi leidub (praegu nähtavasti täielikult väljasurnud) kraasna keeleainestiku orginaalallikaid nüüd ka AES-is. Näitena prof. Ojansuu ülestähendisist esitatakse alamal-järgnev tekst, milles märk ? on asendatud märgiga ?. Muidu on püütud originaali võimalikult täpselt jälgida. Väljaandja paar selgitavat märkust on asetatud nurksulgudesse.

A. R.

Mijza ? häät [lk.] 13, 1914.

*tul jezä Košjone tütrigule (t. [= tai] tul? kož'ä?):
Ma tulli košjole suļņē a sth üldās: kedās sa naķkat naitmä?
Timä ütles ma naķķā polgā naitmä. Kas sa ? aņnat ār?
muļņē tüfārd mihelē. Sth üldās: ma? ka? tijiā ei?. Kiā
ütles, et om rikaš, vaļiā ār? aņda?, a tēņē ütles [!] āndu
ei: oņē ei hūā poiš(s), kiā ütles, et hūā. Nu? keņeņes, k.,
nu lātōā nāil iut? ütte, sīs naķķas keņeņemmā. Naķķas
hāhki teģemā. Vaļiā miņnā? papi man?, kaš veļ pap'
ļāļattā?. Pap' naķķas kūzelemmä kunas teil sāva? hā-
hā?. — Hāhā sāva? meil hof iispāvā. A pallos meil rah-
vast sā? No v^{ot}. Ma lā koziļazega merža pērrā: ine-
mist kümme saļiā lāt. Sāāļ nāttas said hoidma, ravītsemma,
vīnāga iūtma, ni ļastas ārki: jezä imāga iķva?, lātōā?
ļāļattamma, l. keļkkohe, pap' ļāļattas ār?. Pap' and
sermūzē nāiļē kätte a ku sermst [!] oļē ei, sīs ļāļattammagi
naķķa ei?. ļāļattas ār?, lātōā kuu?. Tuļeņa? kū? vēttās
ļāvōā tāde naķķas dāļttāmmā [?] rahāga. A pālē tū
üldās: vaļiā vaķķā rahvast kutsū?. V. r.: t tuļē inemist
vīzde-iskūmmē tuļē. Nimā? naķķas tagazi ravītsemmā,
nāid ka naķķas vīnāga iūtma. Nu ravītseđas ār?, naķķas
kuļattamma, naķķas ļaļiļma, n. kārģamma, iārmuļit lūvōās*

(käššiga); kulattas, k., ni lätvā kuuki? Egaišs lätvā? uma tare man? Jelāge? nu kui nu jumal tēle [!] ānd. Kula-
nelge? ješsā, ni jimmā k.! Nu vot hāhā keik'. Nādali
jelās. Lāt imā puḡlā košma.

Kirjanduse ülevaade.

Üks välismaine ülevaade eesti keeleteadusest.

Meie ülikooli värske stipendiaat romanistika alal mag. Pent Nurmekund on võtnud endale tänavu-ilmunud „Ungarische Jahrbücher“ XVIII, 1. vihus, lk. 39—46 (ilm. Berliinis) ülesandeks anda ülevaade eesti keeleteadusest kirjutisega „Übersicht über die estnische Sprachforschung“. Suur osa kõnealusest artiklist on pühendatud peälkirjas mitte märgitud teemale, eesti kirjakeele arenguloole (lk. 39—43). Et autor ise pole süvenenud eesti keele probleemesse, baseerub see kirjakeele käsitus vastavalt seniseil kokkuvõttele, kohati on ta otse tõlge või parafras A. V. Kõrvi kirjutisest „Meie kirjakeele arengu lühike ülevaade“ (ERK 1937, nr. 9—10, lk. 228 jj.), vrd. näit. N. kirjutise lk. 40, lõik 8—9 ja ERK 1937, lk. 229—230 H o r n u n g i tegevuse hinnangut, N. kirjutise lk. 43, lõik 3 ja ERK 1937, lk. 232, lõik 5 A a v i k u teenete kokkuvõtet, jm. Kõrvi kirjutis on küll N-I lk. 39 2. alamärkuses mainitud, aga on kahtlane, kas see mainimine artikli autorit õigustab Kõrvi seisukohtade ja sõnastusega niivõrd sammu pidama. Kirjutises on kahetsetavaid lünki ja ebatäpsusi, mis lasevad selles tunduda mittespetsialisti kätt, näit. on ekslik nimetada G ö s e k e n i grammatikat (lk. 45, väide on vastuolus eelmisil lehekülgedel öelduga) (ainult lõuna-eesti murret käsitlevaks, pole kiita N. A n d e r s o n i nime väljajätu meie keeleteaduse ajaloost, Eesti Kirjanduse Seltsi resp. AES-i murdestipendiaatide nimestik (lk. 45) sisaldab sinna kuulumatuid nimesid (K e t t u n e n , kromoloogilise nomenina O. K a l l a s e nimi), A a v i k u uudissõnade-sõnastik dateeritakse a. 1921 (II tr. ilmumisaasta, — I tr. ilm. a. 1919), AES-i Lisasõnastiku jätkude ilmumise lõppdaatumiks (lk. 44) on a. 1932, lk. 46 välismaalasil soovitatavas eesti k. käsitleva kirjanduse loendis on mitmel puhul esitatud andmeid ainult vananenud trükkide kohta (K e t t u s e eesti-soome sõnaraamat, Viron ja suomen eroavaisuudet, Eestin kielen oppikirja). Et Eestis juba 17-ndat aastat ilmub spetsiaalne, välismailgi eesti keeleteaduse esindajana tuntud keeleteaduslik ajakiri „Eesti Keel“, see jääb mag. N. artikli lugejal hoopis kuulmata.

Pääliskaudne on kirjutises eriti tema peälkirjale vastav lõpposa, ülevaade eesti keeleteadusest, eriti meie iseseisvusaegsest keeleteadusest (lk. 44—45). Üksikute uurijanimede häätahtliku esitamise ühenduses antud faktilised andmed on nii kasinad ja juhuslikud, et välismaine lugeja peaks küll imestama, kuidas meie keeleteadlaste nüüdispõlv nii vähese tööga on suutnud endil hinge sees hoida.

M a r g i l t on mainitud ainult äratõmme „Über das Roggendreschen bei den Esten“, mille põhjal küll lugeja koos kirjutise autoriga ei saa otsusele jõuda, et M. oleks „der grösste finnischugrische

Sprachforscher, den das Estentum in neuerer Zeit gestellt hat“. Edasi öeldakse küll: „seine Bücher... liest sogar der Laie mit Genuss“, ei mainita aga isegi Margi ulatuslikumat tööd — väitekirja.

Sa aarest e kohta kuuleme, et ta „hat sich vor allem durch volkstümliche Darstellungen verdient gemacht“ ja et ta on kirjutanud teosed „Die estnische Sprache“, „Tegeliku eesti foneetika alged“ (ilm. a. 1920, S. üliõpilaspõlves; J. Mg.) ning „Murdesõnad põhja-ees-tist“ ja on kaastoimetajaks AES-i Lisasõnastikku ning selle jätkudel. Sama autori keskseim tööülesanne, eesti murdeatlas, aga esineb (lk. 46) anonüümselt, muust rääkimata. Aristet esitatakse Eesti rootsi murrete uurijana, kuna ta aga tegelikult on esmajoones eesti k-s leiduvate rootsi laenementide uurija, foneetik (eriti) hiiu murdele ja vadja keelele spetsialiseerunud jne. Rauna mainitakse lühikese, mõjuva kiitusega, Toomset aga mitte tähegagi, mitte ka Nurkse't, murdeainetike publitseerijana V. Niilust jt. Selles esituse lünklikkuses pole küll ilmet tendentslikkust, kuid isegi välis-maise ajakirja võimaliku ruuminappuse korral oleks elava eesti keele-teadlaskonna iseioomustus võinud baseeruda paremini valitud fakti-lisel materjalil, nii et uurijate iseloomustus ei kujuneks nõnda, nagu neist avalikkuses räägitakse, vaid nende tehtud töist lähtuv. Isegi konspektiivse ülevaate andmine alast, mis pole oma eriala, on eba-sobiv starditeema noorele teadusjüngri-le, eriti kui seejuures minnakse faktide loendamisest kaugemale (või koguni mööda) ja tööde ning isikute hindamisest (kuigi häätahtlikust) ei raatsita hoopis loobuda. Muide, mag. N. on optimist eesti noorte teadlaste järelkasvu küsimu-ses, kui ta (lk. 45) tähendab: „Bis vor kurzem stand die geltende Universitätsordnung der Entfaltung junger Kräfte hindernd im Wege: mit Einführung des neuen Universitätsgesetzes wurde auch hier Wandel geschaffen“. Loodame aga seejuures, et need uued, nüüdses-t pääle artikli autori arvates takistamatult arenevad teadusjõud tee-vad ja kirjutavad igauks oma eriala ajalugu meie eesti tead-duse auks ja õitsenguks.

J. Mg.

Koori- ja orkestrijuhi käsiraamat. Toimetanud R. Ritsing. Eesti Lauljate Liidu Tartumaa Osakonna kirjastus, Tartu 1938. Hind kr. 4.50.

See väga tarvilik väljaanne jaguneb järgmiselt: I. Koorijuhi: Koorijuhist üldiselt — R. Ritsing, Koorijuhitamise tehnika — Ed. Oja, Laulude valimisest ja kava koostamisest — A. Topman, Koori-laulu analüüsist — R. Ritsing, Koorilaulu ümberseadmisest — J. Simm, Koorijuhi raamatu- ja noodikogust — R. Ritsing. II. Koor: Koori asutamisest ja koostamisest — J. Simm, Lauljate koori vastuvõtmisest ja hääleproovist — R. Ritsing, Koorilaulja muusikalisest ettevalmistu-sest — J. Arike, Kooriharjutus — laulude õpetamine — Ed. Tubin, Kooriharjutuse ruum — J. Tamverk, Koori distsipliinist. — Ed. Oja, Hääleseade — A. Niitof, Hääldamine — R. Ritsing. III. Esinemine. Esinemisest üldiselt — J. Tamverk, Esinemisruum ja -paik — J. Tam-verk, Koori ülesseadmine — J. Tamverk, Arvustusest — K. Leichter. IV. Intonatsioon: Õigete helisuhete teostamisest laulus — E. Mesia-

nen. V. Orkester: Puhkpilliorkestri koosseisust ja koostamisest — A. Wirkhaus, Puhkpilliorkestri pillidest ja orkestreerimisest—J. Kuru, Kooliorkester — A. Kiiss. VI. Lisa: Väike muusika-sönastik.

Tundub, et selle mitmepalgelise koguteose sisu on valitud täiesti otstarbekohaselt. Nähtavasti toimetaja teeneks tuleb arvata, et peaaegu ei esine kordamisi, mida sellise teose puhul muidu kaunis raske on vältida. Kirjutiste enamik on arusaadavalt ning loomulikult tegelikku laadi. Teaduslike ambitsioonidega on esijoones kaks kirjutist: toimetaja enda oma hääldamisest, milles leidub seiku, mida muidu saab kuulda ainult mag. P. A r i s t e loenguil, ja E. M e s i ä i s e oma intonatsioonist, mis oma tegelikust eesmärgist hoolimata on võrdlemisi teoreetiline. Tunnistades teose üldiselt kõigiti kordaläinuks, esitab nende ridade kirjutaja alama oma märkmed ja teisitimõtlemised üksikasjade kohta.

Ed. O ja artiklis mainitakse lk. 9 loogilist, lk. 10 muusikalist, lk. 26 paljast ja lk. 27 vormilist sisetunnet. Selle nii suure mitmekesisuse tõttu jääb aga sisetunne ise ähmasaks. Sama kirjutise puhul märgitagu veel, et erinevate rütmide koosjuhatamine oleks hoopis hõlpsam J a q u e s - D a l c r o z 'i meetodi tundmise eeldusel. Et see viimane aga eesti muusikutele üldiselt on tundmatuks maaks, siis ei ole selle puudumise pärast vaadeldavale koguteosele eraldi midagi ette heita. Koorilaulu analüüsi ülesande on R. R i t s i n g endale veidi liiga kergeks teinud, analüüsidid nimelt o m a laulu. Sageli ju lähevad autori ja tõlgitseja vaated, eriti üksikasjades lähku, — autoriga aga ei julge keegi vaielda. R. R i t s i n g u hoolsas artiklis hääldamise kohta oleks võinud leiduda ka mingi märkus p o o l helilise z (z) puhul eestis. Pildid lk. 92—93 oleksid võinud suurema suuga ning selgemad olla. Lk. 96 märgitakse labialisatsiooni ringikesega tähe peal, kuna tavaliselt ringike tähe järele alla asetatakse. Häälikute moonutamisest teatud positsioonis laulmisel (vt. lk. 97) tuleb üldiselt siiski ettevaatlikkusele manitseda. Selge ei ole autori soovitus: „Sõnaalgulist h-d on soovivat laulmisel mitte hääldamata jätta, kuna h soodustab järgnevale vokaalile suurema avaruse andmist“ (lk. 99). Kas diftongide laulmist maksab ja saab nii skematiseerida, nagu R. R. lk. 100 teeb, on küsitav, eriti kui võrrelda näiteid lk. 101. Diftongidel on ju ka omad loomulikud pikkussuhted.

Raamatu lõppu liidetud väga otstarbekohases väikeses sönastikus oleks võinud seletada ms. ka sõnu nagu *flagell* ja *otoloog* (lk. 95). Alamtoonide puhul oleks võinud märkida, et need on ainult O e t t i n g e n i , R i e m a n n i ja teiste dualistide oletus.

Trüükivigu on raamatus raske leida. Siia pügalasse kuulub vist küll *momentaanne*, lk. 9. Väljaande keeleliste erijoontena mainitagu järgmisi: *liigete* (lk. 61, 70), *nähted* (71), *nähete* (84), *ühepikuselt* (66), *sellane* (57), pl. part. *septime* (49), *unissonis* (64), *rinna ülalosa* (82), *akord*, aga *akkompaneerima* (185), *applikatuur* (186).

Kokku võttes on see teos, mis meie mitte kuigi rikkalikku muusikakirjandust tunduvalt rikastab ning oma otstarbele nähtavasti hästi vastab. Keeleteaduse seisukohalt on kõneseikade arvestamine selles eriti sümpaatne.

A. R.

Akad. Emakeele Seltsi koosolekuteateid.

Koosolek 28. nov. 1937.

Üliõp. A. Raid esineb ettekandega *Poola keeleatlasest* (kokkuvõtet vt. EK-s 1938, lk. 118—120).

Prof. A. Saareste esitab referendile poola keeleatlase aines-tiku kogumise töö üksikasjade kohta mitmesuguseid küsimusi, millele viimane vastab, niivõrd kui andmeid on saadud. Ühtlasi esitab prof. Saareste oma arvamusi Eestis vastaval tööil tehtud tähelepanekute põhjal. Nii on näiteks soovitatav, et küsimused oleksid kõigis punktides läbi töötatud ühe ning sama isiku poolt, et kõik oleks ühe kõrvaga kuulnud ja ühtlaselt üles märgitud. Eestis ms. on murdeerimisel näha, et keelejuhtidest naised paremini panevad tähele hääldust ja vorme, kuna tähenduslikku definitsiooni on neilt harilikult raske saada. Mehed jälle on täpsemad sisulises seletamises, kuid vormidest ja häälikulistest küsimustest nad ei saa aru või ei ole huvitatud. On ka praktiliseks osutunud mitme keelejuhi korraga küsitlemine, et neist paremat kindlaks teha; samuti kritiseerivad keelejuhid üksteist ja esitavad sagedasti õige erinevaid seletusi mingi sõna tähenduse või leviku kohta, täiendades seega vastastikku üksteist ja võimaldades murde õigemast tundmaõppimist.

Mag. M. Toomse esineb ettekandega *Analoogilistest passiivvormidest eesti murdeis* (vt. EK 1937, lk. 235—237: Passiivvormide segunemisi).

Täiendavaid märkusi teevad prof. Saareste ja hr. R. Nurkse. Nende tähelepanekute järgi ms. esineb kõnealuseid nähtusi Põhja-Eesti rannakihelkondade murdeis palju laiemalt. Prof. Saareste rõhutab ka esinduse suurt mitmekesisust ja kirjakeele kui vastaspooluse mõju murdele, mistõttu vormide esindus alatasta kiiresti muutub.

Korraline peakoosolek 20. veebr. 1938.

Osavõtjaid 19 liiget ja 10 külalist. Et hääleõiguslike liikmete üldarv koosoleku ajal on 64, siis moodustavad koos-olevad 19 liiget tavaliste küsimuste otsustamiseks nõutava kvoorumi ($\frac{1}{4}$). Koosoleku avab ning juhatab seda abiesimees dr. h. c. J. V. Veski, protokollib sekretär E. Elisto.

Esimees prof. A. Saareste esineb ettekandega *Eesti keele mitmest palgest* (vt. „Looming“ 1938, lk. 427—436, nr. 4, alapealkirjaga: Pisut katselist stilistikat). Kõneleja on nimelt võtnud katke Chateaubriand'i romaanist *Atala* ning selle senised tõlked (1887 ja 1923) ja lisaks lasknud sama katke tõlkida 8 keelemehe ja kirjaniku poolt (Joh. Aavik, K. Leetberg, J. Mägiste, A. Saareste, A. Oras, Joh. Semper, G. Suits ja J. V. Veski). Sel teel saadud tõlketeisendid on andnud rikkalikku materjali mitmesuguseiks üksikasjalisteks võrdlusteks, mida kõneleja kuulajatele esitab. Katse on näidanud, kui palju erisuguseid võimalusi võib pakkuda keel ühe ning sama sisu väljendamiseks.

Auliikmete valimine lükatakse edasi järgmiseks koosolekuks, sest et käesoleval korral pole koos selleks nõutavat kvorumit ($\frac{1}{2}$ liikmeskonnast).

Aruanded. Seltsi üldaruande 1937. a. kohta esitab teaduslik sekretär mag. A. Raun, samuti aruande Murdetoimkonna tegevusest 1937. a-l; Nimeede Eestistamise Toimkonna tegevuse ülevaate annab selle juhataja J. Ainelo (neid aruandeid vt. EK-s 1938, lk. 26—30). Majandusaruandega tutvustab koosolijaid laekahoidja A. Kask. Selle järgi on tulude ja kulude bilanss 31. dets. 1937 olnud 15.126 kr. 47 s. Revisjonikomisjoni seisukohad kannab ette selle juhataja J. Ainelo. Asjaajamine on leitud olevat korras.

Kõik aruanded kinnitatakse ühel häälel.

1938. a. eelarve esitab laekahoidja A. Kask. Eelarve, mille tulud ja kulud on ette nähtud tasakaalus 16.130 kroonil, võetakse vastu.

Valimised. Juhatus otsustatakse 1938. a-ks valida endiselt 9-liikmeline. Juhatusse valitakse kinnisel hääletamisel esimeheks prof. A. Saareste, teisteks liikmeteks (häältearu järjekorras): lekt. J. V. Veski, prof. J. Mägiste, grammatik E. Muuk, korrektor E. Elisto, õpet. A. Kask, üliõp. Helga Reitsnik, üliõp. R. Toona ja mag. H. Rajamaa. Asemikkudeks jäävad õpet. A. Laan, üliõp. K. Mustja üliõp. V. Niilus. (Märkus: Asemikkudest tulid kaks esimest sügispoolaastal juhatusse.)

Revisjonikomisjoni valitakse kinnisel hääletamisel endised tagasi, nimelt tegevliikmeid õpet. J. Ainelo ja kirjanik K. E. Sööt, toetajaliikmeid prov. A. Imelik. Asemikkudeks jäävad tegevliikmeid õpet. E. Schönberg ja toetajaliikmeid adv. O. Rütli.

Murdetoimkonda valitakse lahtisel hääletamisel üksikult endised tagasi, nimelt juhatajaks prof. A. Saareste, liikmeiks prof. J. Mägiste, mag. P. Ariste, õpet. A. Kask ja mag. F. Linnus. Asemikkudeks jäävad mag. M. Toomse ja mag. G. Ränk.

„Eesti Keele“ toimetusse valitakse lahtiselt: peatoimetajaks lekt. J. V. Veski, liikmeteks prof. J. Mägiste ja mag. P. Ariste. Asemikkudeks jäävad E. Elisto ja E. Muuk.

Nimeede Eestistamise Toimkonda valitakse ühel häälel endised tagasi, nimelt hr-d J. Ainelo, J. V. Veski, Joh. Aavik, A. Tiitsmaa, E. Sitska ja M. Lubi.

Esimees prof. A. Saareste kannab ette AES-i poolt EV 20-nda aastapäeva puhul siinkohal väljakuulutatava auhinna teema ja tingimused (vt. EK 1938, lk. 32 ja 192: Auhinnatöö Saaremaa kohanime uurimiseks).

Õpet. A. Vaigla soovib auhinna väljakuulutamist aasta-päeviti traditsiooniliseks muuta ning auhinnaõde kirjutamist majanduslikult kindlustada, sest ülikoolis on need võimalused liiga piiratud.

E. E.

Mitmesugust.

Alide Peterson †.

Hiljuti Lätimaalt Ilzenist saadud teate põhjal kuuleme, et Alide Peterson, leivu (koiva) murde paremaid kõnelejaid, on surnud. A. Peterson sündis 1876. aastal Ilzenis, kus ka kasvas ja elas. Kuni oma elu lõpuni, 9. detsembril 1938, juhtis ta perenaisena Paikna (Paikeni) talu majapidamist.

Alates 1935. aastast, millal AES asus leivu murde süstemaatilisele kogumisele, oli A. Peterson, tänu oma hästisäilinud murdele, korduvalt murdeuurijate huvi keskpunktiks. Kadunu elav ja vooiav kõne pakkus head materjali murdetekstide ülestähendamiseks, seda eriti just proosa alal. Sellest tingituna ongi väga palju AES-i kogudes leiduvaid leivu murdetekste, samuti ka trükitud avaldatud leivu tekstide (vt. AES-i toimetised XXXI) kandvam osa just temalt.

Märkima peab veel, et A. Peterson oli hea leivu rahvakommete ja ebausupruukide tundja.

Tema keel sisaldas küll pisut rohkem lätimõjulisi moodustisi ja tõlkelaene kui mõne teise leivu murde kõneleja oma, samuti polnud ta keel ka päris ühtlane vokaalharmonia mõttes, kuid neid puudusi korvas tema elav meelelaad, sorav jutustamisoskus ja rikkalik ainetagavara.

A. Petersoni surmaga on vähenenud leivu murde kõnelejate juba niigi väike arv. Lähema aastakümne jooksul võib aga see eesti murdekilluke hoopis kaduda, sest selle oskajad on kõik vanapoolsed, ja neid võib peatselt tabada äsjalahkunu saatus.

V. N—s.

Koguge ja uurige keelevigu!

EK käesolevas numbris mag. E. N u r m e ortograafia-vigu käsitleva kirjutise ilmumise puhul on kohane viidata keelevigade kogumise ja uurimise tähtsusele üldse. Peale puht-pragmaatilise otstarbe: selgitades nõrku kohti ning tehtud vigadele tähelepanu juhtides ära hoida tehtavaid, pakub keelevigade jälgimine üldisematki huvi. Äsjanimetatud kirjutis ja selle järg (ortoloogilisist küsimusist) osutab nimelt kahele probleemile: 1. on huvitav nentida, kui suures ulatuses peegeldub meie tegelikus õigekeelsuses murdejooni. Autor jõuab tulemusele, et keskkoolilõpetajate töodes ei esine kitsamaile murdealadele omaseid sümptomeid, küll aga laiemate murdealade või peagu üle-eestilisi keelendeid (nagu *üllesse*). See ongi loomulik, sest kitsama murdealala jooned elimineeritakse vähehaaval juba algkoolis. Teine probleem on: kui laialt esineb teatud aegunud (osalt veel hiljuti moodsaid) õigekeelsuslikke tõekspidamisi. Õige kangekaelne seesugune on *nähe*, mis haritlaste kõnekeeles peagu igal pool kollitab. See ja teised asjaolud tohiks manitseda ettevaatusele kõigi edasitagasi-parandamiste suhtes. Igasuguseid muudatusi tuleb põhjalikult kaaluda, mitte aga neid ühe hääle enamusega otsustada.

Nende ridade kirjutajal on olnud juhust väiksemas ulatuses jälgida vigu, mida tehakse testide täitmisel. See võrdlemisi eluvõõras keelekujude väljapigistamise meetod (sest sõna elab ju ainult kontekstis, üksikult ta on abstraktsioon) ometi võimaldab tehtavate vigade kaudu teatavat pilku heita keeles valitsevaile tendentsidele. Et mingit näidet mainida, siis näib vähemalt läbivõetud vähese ainekogu põhjal praeguses eesti keeles ilmnevat järjest tugevnev *n o m i n a t i i v i a n a l o o g i a*. Nominatiivi tüvi püüab ennast maksma obliikvas. Sellest tuleb, et nimelt uute, seni tundmata sõnade puhul võetakse aluseks nominatiivi kuju. Nii esineb sg. gen. *aldise* (sõnast *aldis*); sõnast *kolb* saame gen. *kolbi* või *kolba* pro *kolvi*. Õieti veel ilmekam on sama nähtus vanade sõnade puhul, kus vanad tüvehäälilike vaheldused kipuvad kaduma. See võib toimuda ühenduses vastava mõiste võõrdumisega, kuid väga hästi ka ilma selleleta. Ka võib nominatiivi analoogia olla näit. mõnel murdealal

tunduvam kui teisel, kuid just seda viimast nüanssi pole nende ridade kirjutajal olnud võimalik lähemalt jälgida. Toon mõned näited nominatiivi analoogiast vanades sõnades.

Üsna laialt näib esinevat *hani* käänamine i-tüvelisena, näit. *hanide* jne. *Idu*: *eo* vaheldus ei ole sugugi endastmõistetav, vaid sg. illatiivis kirjutatakse *idusse* või (harva) koguni *iddu*. Sõna *kubjas* pole noorpõlvel enam kuigi elav, seetõttu esinebki näit. pl. part. *kubjaseid*. Suureks komistuskiviks on sõna *loe*, millele Tartus saab gen-ks *loe*. Kus *mäkra* ei tunta, seal võib sg. part. olla *mägert*. Et Tartus sõna *voos* on tundmatu, siis saab siin eelarvamusega gen-ks *voosa*, harvem *voosi*. Jne.

Ometi pole nominatiivi analoogia kaugeltki mitte ülivõimas. Teame, et näit. lääne-eestis õige laialt valitseb genitiiv, mille mõju ulatub ka pluuralisse (pl. gen. *mäede*, *orude* jne.). Nominatiivi analoogia tundubki nooremana kui genitiivi oma, mille mõju ka vigade rägastikus rohkem esile kerkib kui eelmisel. Genitiivi (või üldisemalt genitiivi-taolist) analoogiat osutab näit. imelik analoogivorm *alda* (sõnast *aldis*). Ka pl. ill. *hardatesse* (mille kõrval *harrasdesse!*) kuulub siia. Genitiivi triumfi näitab õige pregnantselt nominatiiv *hülge*, pl. ill. *hülgetesse*. *Kõrs*-sõnast on pl. ill. *kõrrisse*, mitte *kõrsisse*. Samasse kategooriasse kuuluvad veel näit. pl. gen. *kärbsete*, sg. part. *mandrit*, *mägrat* või *mäerat* (1), pl. ill. *palgetesse* või *palgedesse*, sg. part. *pastlat*, pl. gen. *rüppete* (mis võib küll ka olla kontaminatsioon < *rüpete* + *rüppede*), pl. gen. *rukkite*, (*mandri* järgi gen. *tandri* ja siit) pl. ill. *tandritesse* (*tannritesse*).

Et saada enam materjali mitmesugusteks huvitavateks tähelepanekuteks, palub nende ridade kirjutaja nii algkooli- kui ka keskkooli- ja gümnaasiumi-õpetajaid, samuti kui muidki keelehuvilisi talle kättesaadavaks teha vigade ainestikke, kas väljakirjutiste või originaalallikate (näit. mingi testi materjali, vihikute või vigase keelega aegunud ürikute jne.) näol. Väljakirjutiste puhul on ka sagedusstatistika oluline. Ainestiku kasutamisel ja läbitöötusel ei kavatsen nende ridade kirjutaja koolide nimetada, sest et see tema eesmärgi vaatekohalt oluline ei ole. Vigade kogumine ja uurimine tohiks huvitada kõiki keeleõpetajaid. Vead on ju õieti teatud sümptoomid, mis peegeldavad nende taga peituvaid põhjusi. Ja võitlus töötab olla tagajärjekam, kui seda püütakse suunata põhjuste, mitte sümptoomide vastu.

A. Raun.

Õiendusi.

Palutakse lühkesti parandada järgmised trükivead EK käesoleva aastakäigu eelmistes numbrites:

	trükitud:	peab olema:
lk. 127 r. 15	kušnu	kušknü
„ 180 r. 39	olonetzifennes	olonetziennes

Vastutav toimetaja: Joh. V. Veski.

Väljaandja: Akadeemiline Emakeele Selts.

SOOME-EESTI SÕNARAAMAT

Toimetanud JUULIUS MÄGISTE

Nimetatud sõnaraamat ei ole üksnes kuiv sõnadekogu, vaid selles leidub rohkesti kõnekäände, lausenäiteid, käändetarvitamise näiteid verbide juures, idiomaatilisi väljendusviise ja münd mitmekülget ainekku, mis on tähtis õppijatele, tõlkijatele ja kõigile keeletarvitajatele. Silmas on peetud ka igakülget teaduslikku terminoloogiat. Peale muu sõnavara sisaldab sõnastik ka valiku kohanimedid ja kõige tarvitavamaid soome sõnalühendeid. Autorit peetakse heaks soome keele ja soome murrete tundjaks. Teos on ainulaadne ulatuselt, ajakohasuselt ja kompetentsuselt.

AKAD. EMAKEELE SELTSI KIRJASTUS, TARTUS 1931.
VIII+688 lk., alandatud hind 7 kr.

Ladu: Akad. Kooperat. raamatukauplus, Ülikooli 15, Tartu.

Muid Akadeemilise Emakeele Seltsi toimetisi:

Eesti nimi. Valik uusi perekonnanimesid. Toimetanud J. Mägiste ja E. Elisto. Hind 50 senti.

Eestipäraseid eesnimed. Toimetanud J. Mägiste. Hind 50 s.
Eelmiste kirjastaja: Nimeede Eestistamise Liit, Vene 23, Tallinn.

Eestlasele eesti nimi. Koguteos, 70 lk. Hind enne 50 s., nüüd 25 senti.

Soome kirjastik. Nr. 2, 3, 4, alandatud hind 10—15 s.

Liivi lugemik I—IV, à 25—40 s. Setu lugemik I, II. Hind 50 ja 75 s.

Valik grammatilisi oskussõnu. Hind 25 s.

Valik eesti kirjakeele vanemaid mälestisi. A. Saareste ja A. R. Cederberg. Vihk I. Hind 2 kr. — Vihk II. Hind 2 kr. 50 s.

Eksperimentaalfoneetika alged. W. E. Peters. Hind 40 s.

Esimese eestikeelse raamatu, Wanradt-Kõlli katekismuse keelest. A. Saareste. Hind 40 s.

Keel ja loogika. A. Koort. Avec un résumé. Hind 50 s.

Eelmiste ladu: O/ü. Noor-Eesti, Rüütli tän. 11, Tartu.

Eestj keeleala murdelisest liigendusest. (Kolme kaardiga.) Albert Saareste. Avec un résumé. Hind 60 s.

Kümme aastat eesti murrete süstemaatset kogumist. A. Saareste. Avec un résumé. Hind 50 s.

Kõhklevaid mõtteid läänemere-soome laensõnade-uurimise puhul. J. Mägiste. Avec un résumé. Hind 40 s.

Eesti saama-futuuri algupärast ja tarvitamiskõlblikkusest. J. Mägiste. Avec un résumé. Hind 50 s.

Adjektiiv-atribuudi kongruentsist eesti keeles. R. Nurkse. With an English Summary. Hind 1 kr.

Intonatsiooni, kvantiteedi ja dünaamilise rõhu suhteist eesti keeles. E. Põldre. Avec un résumé. Hind 40 s.

Õpetatud Eesti Seltsi 100-aastasest tööst keeleteaduse alal. A. Raun. With an Summary. Hind 40 s.

Eesti keele mitmest palgest. A. Saareste. Avec un résumé. Hind 25 s.

J. V. Veski ja eesti oskussõnastikud. A. Kask. Avec un résumé. Hind 40 s.

Eesti *se-*, *ske-*, *kse-*verbide konsonantse liitumise esindusest. M. Toomse. Avec un résumé. Hind 60 s.

Ladu: Akad. Kooperat. raamatukauplus, Ülikooli 15, Tartu.

Kõigilt siinseilt väljaandelt ant. A. E. Seltsi liikmeile 20% hinnaalandust, välja arvatud Eesti nimi ja Eestipäraseid eesnimed (vt. ülal). — SOOME-EESTI SÕNARAAMATULT ka „Eesti Keele“ tellijatele 20% (s. o. 1 kr. 40 s.) hinnaalandust.

EESTI KEEL

(Akad. Emakeele Seltsi ajakiri, XVIII aastakäik, 1939)

ilmub aasta kohta kaheksa numbrit, à 24—32 lk., kokku 192—256 lk.
Kevadsemestril ilmub neli, sügispoolaastal neli numbrit.

Tellimise hind aastaks sisemaale 3 kr., välismaale 4 kr., pooleks aastaks sisemaale 1 kr. 50 s. Üksiknumbri hind 40 s., kaksiknumber 80 s. Tellimisi võtavad vastu kõik postiasutised ja linnades suuremad raamatukauplused. Üksikuid numbreid on müügil Tallinnas Tall. E. Kirj. Üh. „Päevalehe“, Tartus O/ü. „Noor-Eesti“ ja Akad. Kooperatiivi raamatukaupluses. Viimases ka talitus (Tartu, Ülikooli 15, tel. 63).

Varemad aastakäigud:

- I—IV aastak., 1922—1925, à 192 lk.,
brošeeritud, hind à 2 kr.
- V—VIII aastak., 1926—1929, à 256 lk.,
brošeeritud, hind à 3 kr. 20 s.
- IX—XV aastak., 1930—1936, à 192 lk.,
brošeeritud, hind à 2 kr. 50 s.
- XVI—XVII aastak., 1937—1938, à 256 lk.,
brošeeritud, hind 3 kr. 50 s.

Ilmunud broš. aastakäikudelt raamatukogudele ja koolidele 15 %, Seltsi liikmeile 20 % hinnaalandust. Saada Noor-Eesti raamatukauplusest.

Erisoodustused:

„Eesti Keele“ 1939. aastakäigu tellijale annab AES võimaluse saada EK neljast esimesest aastakäigust vabal valikul kaks tasuta (saatekulude vastu), peale selle osta viiet ja kuuet aastakäiku poole hinnaga, s. o. à 1 kr. 60 s. Kirjalikult soovi avaldades ning raha ette saates — talituse kaudu (Akad. Kooperatiiv), isiklikult (tellimiskviitungi ettenäitamisel) — otse Noor-Eestilt. Soomeeesti sõnaraamatult (vt. eelmisel leheküljel) saavad EK tellijad 20 % (1 kr. 40 s.) hinnaalandust — Akadeemilisest Kooperatiivist.

EESTI KEEL

kui ainuke keeleline ajakiri Eestis

taotleb kahesuguseid sihte: 1) avaldada teaduslikke uurimusi eesti keele ning sugukeelte alalt, käsitledes ka üldkeeleteaduse probleeme, ja 2) võimalust mööda rahuldada tarvet puhtõigekeelsusliku ajakirja järele.

EESTI KEELES

leiavad käsitlemist õigekeelsuse ning keele tegeliku korralduse küsimused. EK-s avaldatakse Akad. Emakeele Seltsi juhatuse ja E. Kirj. Seltsi Keeletoimkonna keelelisi otsuseid ning reegleid. Eriti sagedasti käsitletakse koha- ning isikunimedede kirjutusviisi.

EESTI KEELES

ilmub tarvidust mööda keelise kirjanduse, eriti tegelikku tarvituse minevate teoste (käsi- ning õpiraamatute) arvustisi, murdetekste, ülevaateid tööaladelt jne.

Toimetus: Tartu, Rütli 24, III kord. Tel. 2-81 (peatoimetaja).

HIND 80 SENTI.